

HEDELMÖITYSHOITOLAKIESITYS JA SOSIAALINEN KANSALAIKUUS:
INKLUUSION JA EKSKLUUSION POLITIIKAT

Helena Hirvonen
Yhteiskuntapolitiikan Pro Gradu-tutkielma
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Jyväskylän yliopisto
Syksy 2006

TUTKIMUSSELOSTE

Hedelmöityshoitolaki ja sosiaalinen kansalaisuus – inkluusion ja eksklusion politiikat

Helena Hirvonen

Yhteiskuntapolitiikka, Pro gradu-tutkielma (128 s.)

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos, Jyväskylän yliopisto

Ohjaajat: Marja Kaskisaari ja Risto Heiskala

Tutkielmassa tarkastellaan hedelmöityshoitoja koskevaa lakiesitystä (HE 76/2002) kansalaisten yhdenvertaisuuden näkökulmasta. Pyrkimyksenä on selvittää millä tavoin lakiesitys tuottaa kansalaisuutta hedelmöityshoitojen osapuolten välillä. Analyysi paljastaa, millainen arvo hedelmöityshoidoissa mukana oleville ryhmille annetaan ja millä tavoin eriarvoistumisprosesseja tuotetaan. Lisäksi selvitetään, millaista käsitystä perheestä lakiesityksen kautta tuotetaan. Tarkasteltavia ryhmiä ovat mm. heteroparit tai heterosuhteessa olevat naiset, ei-heterosuhteessa olevat naiset, sukusolujen luovuttajat heteroparille, sukusolujen luovuttajat ei-heteroparille sekä hoitojen tuloksena syntyneet lapset.

Teoreettisena viitekehyksenä toimii Pierre Bourdieun ajatus yhteiskunnasta itsenäisinä kamppailukenttinä, jollaisena myös HE 76/2002 tässä esitetään. Lakiesityksen kentälle paikantuvia toimijoita koskevat arvostukset näkyvät lakiesityksessä oletuksina, suosituksina ja määräyksinä, jotka ehkäisevät tai edistävät oikeuksien toteutumista. Tätä kautta HE 76/2002 näyttäytyy biologisen, heteroseksuaalisen ja heteronormatiivisen sukupuolijärjestyksen mukaista perheyksikköä idealisoivana lakiesityksenä. Analyysi paljastaa, että heteronormatiiviset, eriarvoistavat käytännöt, jotka rajoittavat hoitoihin osallistuvien toimintamahdollisuuksia, ilmenevät esityksessä kuitenkin näiden seksuaalisesta suuntautumisesta riippumatta: tuotettu arvoperusta ilmenee lakiesityksessä symbolisena väkivaltana, jonka avulla pyritään ensisijaisesti edistämään haluttuja kansalaisuuden ja perheen ihanteita. Lakiesityksen ongelmakohtia arvioitaessa menetelmällisenä työkaluna toimii A. J. Greimasin modaalisuusanalyysin sosiaalitieteellinen sovellus, jossa toiminnan modaalista astevaihtelua kuvaavan analyysin avulla muodostetaan kuva HE 76/2002:n arvomaailmasta. Arvomaailman hahmottamisen kautta pohditaan edelleen sitä, millä tavoin lakiesityksen arvot ja ihanteet toimivat eri ryhmien näkökulmista joko näiden toimintamahdollisuuksia eli sosiaalista kansalaisuutta edistävänä tai estävänä määrittelyvaltana.

Lakiesitys asettaa ”kentällä” olevat ryhmät toisistaan eriäviin positioihin siten, että esimerkiksi lasten tiedonsaantioikeuden ja sukusolujen luovuttajien anonymiteetin periaatteet eivät toteudu yhdenvertaisesti. Lapsen oikeuksien argumentti toimii lakiesityksessä ensisijaisesti välineenä biologisen, heteronormatiivisen arvomaailman edistämiseen, eikä tämän kautta käytännössä edistetä lasten yhdenvertaisuuden toteutumista. Lisäksi lakiesitys vaikeuttaa isyyden määräytymistä koskevien esitystensä vuoksi merkittävästi ei-heterosuhteessa olevien naisten mahdollisuutta saada hedelmöityshoitoa, jolloin hoidot käytännössä rajoittuisivat yhä tiiviimmin vain heteroparien ulottuville. Lakiesityksessä on elementtejä myös pyrkimyksestä varjella kansakunnan etnistä puhtautta, jota koskevat lausunnot toimivat samalla kannustimena salata lapselta tieto tämän alkuperästä. Keinot, joilla lakiesityksessä tuotetaan biologisen ydinperheen illuusiota, synnyttävät merkittävää eriarvoisuutta kansalaisten keskuudessa. Vuonna 2006 annettu uusi lakiesitys hedelmöityshoidoista (HE 3/2006) korjaa osittain edeltäjänsä virheitä, mutta tälläkään kertaa esitys ei ole kansalaisten yhdenvertaisuuden kannalta ongelmaton. Vuosikymmeniä jatkunut prosessi hedelmöityshoitojen lainmukaistamisesta saatiin lopulta päätökseen 13.10.2006, kun esitys HE 3/2006 hyväksyttiin eduskunnassa äänin 105/83.

Avainsanat: hedelmöityshoidot, kansalaisuus, yhdenvertaisuus, modaalisuusanalyysi, arvot, symbolinen väkivalta, heteronormatiivisuus.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO: SUOMALAINEN PERHEPOLITIikka	
LISÄÄNTYMISTEKNOLOGIOIDEN NÄKÖKULMASTA.....	5
1.1. Miksi laki hedelmöityshoidoista tarvitaan?.....	5
1.2. Tilanne muualla Euroopassa (lyhyesti).....	9
1.3. Legitiimit perheet, legitiimi vanhemmuus.....	11
1.4. perhepolitiikka ja heteronormatiivisuuden käsite.....	14
1.4.1. Foucault: vallan genealogia.....	15
1.4.2. Queer-teoriaa: heteronormatiivisuuden purkaminen.....	17
1.5. lainsäädännön heteronormatiivisuus.....	18
2. TUTKIMUSKYSYMYKSET, MENETELMÄ JA AINEISTO.....	20
2.1. Tutkimuskysymykset.....	20
2.2. Semiotiikka ja modaalisuusanalyysi: arvostusten ja aste-erojen tulkintaa.....	21
2.3. Lakiesityksen HE 76/2002 keskeinen sisältö.....	23
2.3.1. Kenelle hedelmöityshoitoa annetaan?.....	23
2.3.2. Muutokset isyyslakiin ja sukusoluja luovuttavan miehen asema.....	25
2.3.3. Lapsen tiedonsaantioikeus ja sen turvaaminen.....	26
2.4. Hedelmöityshoidot ja sukupuoli järjestelmä tutkimuskohteina.....	27
3. KANSALAISSUUS, MONINAISUUS, VANHEMMUUS... MAHDOTTOMUUS?.....	29
3.1. Moderni sukupuoli järjestelmä: biologisen ja sosiaalisen valtataistelu.....	29
3.2. Kriittinen perhetutkimus: lapsen etu ja ”ydinperheen kriisi”.....	33
3.3. Staattinen perherakenne kriisissä?.....	34
3.4. Kansalaisuus ja hedelmöityshoidot.....	38
3.4.1. Kansalaisuuden määrittelystä.....	38
3.4.2. Kansalaisuuden käsitteen haastavuus.....	40
4. LAKIESITYS KAMPPAILUKENTTÄNÄ.....	45
4.1. Bourdieu: yhteiskunta kamppailun kenttinä.....	45
4.1.1. Kentän järjestyminen pelaajien arvon ja symbolisen hallinnan kautta.....	46
4.2. Habitusten ja kenttien tiheät vuorovaikutussuhteet.....	48
4.3. Sukupuolisuuden ja ryhmäjäsenyyksien vaihteleva arvo.....	51
4.4. Eriarvoisia kansalaisia?.....	54

5. TUTKIMUSMENETELMÄNÄ MODAALISUUSANALYYSI.....	57
5.1. Semioottinen neliö havainnollistaa toiminnan aste-erot kentällä.....	57
5.1.1. Modaalisuus: toiminnan motivoinnin lähde.....	58
5.2. Modaalisuusanalyysi ”omantunnon kysymysten” avaajana lakitekstissä.....	61
5.3. Semioottinen neliö paljastaa symbolisen väkivallan.....	62
6. LAKIESITYKSEN ONGELMAKOHTIA	64
6.1. Yksin vai yhdessä hedelmöityshoitoon?.....	65
6.1.1. Parisuhde ja kykenemättömyys siihen	65
6.1.2. Sopimattomia äideiksi.....	69
6.2. Vaiettua ja pakotettua vanhemmuutta	72
6.2.1. Avioliitto tai suostumus hoitoon reittinä isyyteen	72
6.2.2. Luovuttajien kaksi luokkaa	74
6.2.3. Isyys irtautuu biologisesta polveutumisesta.....	78
6.3. Lapset kentän pelinappuloina.....	80
6.3.1. Lapsen oikeuksien argumentista yleensä	80
6.3.2. Eriarvoiset biologiset suhteet	82
6.4. Rotuhygieniää vai valinnan vapautta?.....	89
6.4.1. Sosiaalinen vanhemmuus kriisissä.....	92
6.4.2. Tavoitteena etnisesti puhdas ydinperhe	94
6.4.3. Ratkaiseeko raha tai naisen ikä?	99
6.5. Lakiesityksen arvomaailma suurennuslasin alla	101
6.5.1. Poikkeavuuden peittelyllä illuusio luonnollisuudesta.....	101
7. KANSALAISUUS JA HEDELMÖITYSHOIDOT	105
7.1. Kansalaisten eriarvoisuus hedelmöityshoidoissa	105
7.1.1. Lapset ”kansalaisina”	105
7.1.2. Sukusoluja luovuttavat henkilöt ja isyys.....	106
7.1.3. Naiset ja parisuhde	107
7.1.4. Eriarvoisuutta yli rajojen.....	108
7.2. Viimeisin lakiesitys: mikä on toisin vuonna 2006?	110
7.2.1. HE 3/2006: askel oikeaan suuntaan	112
7.3. Kansalaisten yhdenvertaisuus ”omantunnon kysymyksenä”	114
7.3.1. Jatkuvan muutoksen kulttuuriset tulkinnat	114
7.3.2. Tavoitteeksi laadukas lainsäädäntö	118

1. JOHDANTO: SUOMALAINEN PERHEPOLITIikka LISÄÄNTYMISTEKNOLOGIOIDEN NÄKÖKULMASTA

1.1. Miksi laki hedelmöityshoidoista tarvitaan?

Suomessa käydään tällä hetkellä kiivasta keskustelua siitä, millä perustein lapsettomuudesta kärsiville kansalaisille voidaan tarjota mahdollisuus hedelmöityshoitoihin. Lapsettomien tuki ry:n mukaan Suomessa arvioidaan olevan jopa 35 000 hedelmällisessä iässä olevaa tahattomasti lapsetonta paria, ja väestöliiton arvion mukaan joka kuudennella lasta toivovalla parilla on vaikeuksia lapsen saamisessa. Siten kyse on monia ihmisiä koskevasta ongelmasta. Lapsettomuuden on todettu voivan aiheuttaa lasta haluavalle henkilölle ja hänen mahdolliselle kumppanilleen kärsimystä, joka voi ilmetä syvänä henkisenä kriisinä, syyllisyyden tunteina ja jopa vihana puolisoa kohtaan. Vuosittain jo lähes kolme prosenttia syntyneistä lapsista on saanut alkunsa hedelmöityshoitojen avulla. Näistä noin 1500 lapsesta puolestaan noin kaksi prosenttia syntyy perheeseen, jossa lapsen vanhempana toimii äiti yksin, tai äiti joka elää rekisteröidyssä suhteessa toisen naisen kanssa. Tässä on huomioitu ne heteroparisuhdejärjestelystä poikkeavat perhemuodot, jotka tulevat hedelmöityshoitojen yhteydessä tilastoiduiksi. Todellisuudessa on kuitenkin vaikea antaa arviota kansalaisten yksilöllisistä perhejärjestelyistä eli siitä, kasvattaako esimerkiksi itsellinen nainen tai heteropari lopulta lastaan yksin tai yhdessä jonkun muun kanssa. (www.vaestoliitto.fi/lapsettomuus/yleista_lapsettomuudesta/, viitattu 3.2.2006 ja <http://www.yle.fi/uutiset/taustat/linkitys/id28705.html>, viitattu 10.3.2006.)

Tällä hetkellä, vuonna 2006, julkisen terveydenhuollon piirissä hoidetaan potilasjonojen ruuhkautumiseen vedoten ainoastaan heteroparien (avo- ja avioparit) lapsettomuutta, vaikkei Suomessa toistaiseksi ole lainsäädäntöä, joka rajaisi hoitojen antamisen vain tämän ryhmän ulottuville. Rajoitusta perustellaan myös vetoamalla heteroparien suhteellisen osuuteen

kaikista hoitoja haluavista ryhmistä, sillä he ovat selkeä määrällinen enemmistö muihin ryhmiin verrattuna. Itsellisiä naisia tai naispareja on kaikista hoitoja saavista vain muutama prosentti. Ei-heteroparit (itselliset naiset ja naisparit) hakeutuvat hoitoihin omakustanteisesti niille yksityisille klinikoille, jotka suostuvat hoitamaan heidän lapsettomuuttaan. Klinikoiden palveluiden maksullisuudesta huolimatta niiden tarjoamat hoidot ovat suosittuja myös heteroparien keskuudessa, sillä hoitoon pääsyä ei yleensä tarvitse jonottaa. (Helsingin sanomat 3.3.2005).

Tässä tutkielmassa hedelmöityshoitoihin osallistuvat kansalaiset esitetään toisistaan erillisinä ryhminä. Karkea ryhmäjako perustuu tapaan, jolla kansalaiset on ryhmitelty hedelmöityshoitoja koskevassa lakiesityksessä HE 76/2002. Tämä asiakirja toimii tutkielman keskeisenä aineistona analysoitaessa hedelmöityshoitokäytäntöjen tuottamaa eriarvoisuutta kansalaisten välillä. Lakiesityksessä ilmenevät hedelmöityshoitojen keskeiset osapuolet ovat seuraavat: nais- ja mieshenkilöiden muodostamat parit, joita kutsutaan tässä tutkielmassa heteropareiksi. Tarpeen mukaan tehdään ero avo -tai avioparien välillä. Kahden naisen muodostamaa paria nimitetään ei-heteropariksi tai naispariksi. Ei-heteroparien ryhmään tulevat useimmiten mukaan luetuiksi myös itselliset naiset. Vaikka lakiesityksen ongelmakohdat kansalaisuuden ja siinä tehtävien erottelujen osalta usein tiivistyvätkin eroihin seksuaalisessa suuntautumisessa, on silti syytä huomauttaa, etteivät kaikki eroavaisuudet hoitoja haluavien ryhmien välillä kuitenkaan johdu sukupuolisesta suuntautumisesta, vaan esimerkiksi sukupuolisuudesta yleensä. Näihin seikkoihin palataan tutkielman myöhemmissä luvuissa. Edellä mainittujen ryhmien lisäksi keskeisiä toimijoita hedelmöityshoidoissa ovat sulusolujen luovuttajat, jotka jaetaan tarvittaessa kahteen ryhmään sen perusteella, ovatko toimineet luovuttajina hetero- tai ei-heteroparille. Oman ryhmänsä muodostavat myös hedelmöityshoitojen tuloksena syntyneet lapset, jotka oikeudellisessa mielessä myös jaetaan yhä pienemmiksi ryhmiksi vanhempiensa perusteella (hetero- ja ei-heteroparien lapset).

Hedelmöityshoitoja koskevassa keskustelussa nousevat usein esiin yleisimmästä perhemuodosta eli miehen, naisen ja lasten muodostamasta ydinperheestä poikkeavat perhemuodot. Hoitojen lainmukaistamista koskevat näkyvimmit kiistat ovat liittyneet siihen, halutaanko hoidot rajata miehen ja naisen muodostamille pareille, vai tulisiko ne ulottaa kaikkien anisten saataville. Tässä tutkielmassa on tarkoitus paneutua eri perhemuotojen ja vanhemmuuden muotojen väliseen dynamiikkaan hedelmöityshoitoja

koskevassa lakiesityksessä (HE 76/2002) sekä siihen, millainen arvoperusta hedelmöityshoitolakiesitystä kehystää. Eräänlainen tilanteen kärjistymistä ja perhemuotojen suhteellista kokoa kuvaava mittari on Tilastokeskuksen Perheet 2004 -raportti, jonka mukaan kyseisenä vuonna lapsiperheiden joukkoon luettiin 66 samaa sukupuolta olevaa rekisteröityä paria, joiden perheessä oli lapsia, kun lapsiperheitä kokonaisuudessaan oli tuolloin 593 000 (www.stat.fi/til/perh/2004/perh_2004_2005-05-13_tie_001.html, viitattu 3.2.2006). Vaikka mukaan laskettaisiin lisäksi parisuhteensa rekisteröimättä jättäneet parikumppanit lapsineen, kyseessä tuskin olisi kokonaisuudessaan suuri luku. Siten lienee aiheellista pohtia esimerkiksi sitä, miksi tämän pienen ryhmän olemassaolo oikeudellisessa mielessä edellyttäisi muutoksia isyyslakiin, aiheuttaen toisistaan poikkeavaa kohtelua erilaisiin perheisiin syntyvien lasten välillä, kuten HE 76/2002:ssa näyttäisi käyvän.

Suomessa on yritetty aikaansaada keinoalkuista lisääntymistä koskevaa lainsäädäntöä jo vuodesta 1982 lähtien, jolloin lääkintöhallitus ensi kertaa asetti työryhmän selvittämään lakiin mahdollisesti liittyviä ongelmakohtia. Edellisen kerran lainsäädännön käsittely on päässyt eduskuntaan asti vuonna 2002 (HE 76/2002), mutta kyseinen esitys peruutettiin, kun eduskunnan käsittelyssä lakiehdotuksen todettiin olevan mahdoton toteuttaa esitetystä muodossaan. Tällöin lakiesityksen keskeistä sisältöä muutettiin perustuslakivaliokunnan käsittelyssä siten, ettei se enää vastannut hallituksen esityksen sisältöä, ja hallitus veti esityksensä pois eduskunnasta kevättalvella 2003. Hallituksen esitys olisi tuolloin sallinut hedelmöityshoidot naispareille ja itsellisille naisille, mutta eduskunnan lakivaliokunta olisi esitystä koskevassa mietinnössään (LaVM 29/2002) kieltänyt hoidot näiltä ryhmiltä. Toinen lakiesityksen peruuttamiseen johtaneista seikoista koski kysymystä hedelmöityshoidon tuloksena syntyneen lapsen tiedonsaantioikeudesta omaa alkuperäänsä koskien. Hallitus esitti, ettei tietoa luovuttajan henkilöllisyydestä olisi vastoin hänen tahtoaan saanut tämän elinaikana luovuttaa syntyneelle lapselle, mutta perustuslakivaliokunta omassa mietinnössään (Pe VL 59/2002) katsoi, ettei lapsen tiedonsaantioikeus saisi olla riippuvainen luovuttajan suostumuksesta ehdottaen, että 18 vuotta täytettyään lapsella olisi aina oikeus tietoon sukusolujen luovuttajan henkilöllisyydestä. (Nieminen 2005, 13.)

Eduskunnan käsiteltäväksi on keväällä 2006 annettu jälleen uusi hedelmöityshoitoja koskeva lakiehdotus, joka näyttäisi viimein johtavan lainsäädännön syntymiseen. Laissa säädetään sukusolujen ja alkuiden käytöstä hedelmöityshoidossa, hedelmöityshoidon antamisen edellytyksistä, sukusolujen ja alkuiden luovuttamisesta hedelmöityshoitoa

varten, ja hoidon tuloksena syntyneen lapsen tiedonsaantioikeudesta. Isyyslakiin lisätään säännökset isyydestä hedelmöityshoidon tuloksena syntyneeseen lapseen nähden (www.om.fi/11895.htm, viitattu 13. 6. 2006). Uusimman lakiesityksen ilmestymisen viivästyminen vuoksi tässä tutkielmassa esitettävä analyysi koskee ensisijaisesti vuoden 2002 lakiesitystä, mutta tutkielman lopussa tarkastellaan lyhyesti myös vuoden 2006 esityksen sisältöä.

Koska olemassa olevaa lainsäädäntöä hedelmöityshoidoista ei ole, on hoitoja toistaiseksi annettu olemassa olevan terveydenhuoltoa koskevan lainsäädännön varassa, joka koskee muun muassa potilaan asemaa, terveydenhuollon ammattihenkilöstön tehtäviä sekä sairausvakuutuksen kattavuutta sairaudeksi määriteltävän lapsettomuuden osalta. Hedelmöityshoitoja koskevan lainsäädännön luominen on tarpeellista monestakin syystä. Ensinnäkin isyyslaki ei käsittele lainkaan tilannetta, jossa lapsi syntyy hedelmöityshoidon tuloksena. Kaikissa valtioissa, joissa on olemassa hedelmöityshoitoja koskeva lainsäädäntö, noudatetaan periaatetta, jonka mukaan aviomies, joka on antanut suostumuksensa hedelmöityshoitoon, on hoidon tuloksena syntyvän lapsen isä. Tämänsuuntainen on myös lakiesityksessä HE 76/2002 tehtävä ehdotus suomalaiseksi laiksi. Äitiyden osalta vastaavaa ongelmaa ei ole: Suomen lainsäädännön mukaan lapsen synnyttävä nainen on aina tämän äiti, vaikka kyseessä olisi luovutetusta munasolusta alkanut raskaus. Toinen seikka, johon lakiehdotuksessa halutaan puuttua, on sijaissyntyminen. Suomessa on tehty joitakin sijaissyntymisjärjestelyjä, joissa nainen on synnyttänyt lapsen joko luovutetun alkion tai oman munasolun ja luovutetun sperman käytön tuloksena. Tällöin synnyttänyt nainen on luopunut äitiydestään synnytettyään lapsen, joka on tämän jälkeen adoptoitu ennalta sovittujen järjestelyiden mukaisesti naisen ja miehen muodostamalle parille. Jatkossa sijaissyntymisjärjestelyt loppuisivat lakiesityksen HE 76/2002 mukaan kokonaan.

Ongelmaton ei ole myöskään vanhemmuuden käsite niiden perheiden osalta, joissa nainen synnyttää lapsen ilman miespuolista kumppania. Tulisiko näillä lapsilla, tai kenties kaikilla hedelmöityshoitajien avulla syntyneillä lapsilla olla oikeus tietää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyys, vai ajaako luovuttajan anonymiteetti tämän oikeuden edelle? Ja tuleeko ilman juridista isää syntyvälle lapselle ja/tai tämän äidille antaa oikeus sukusolujen luovuttajan nimeämiseksi lapsen isäksi? Myös näihin kysymyksiin pyritään tarjoamaan lakiesityksessä vastauksia, joita tullaan analysoimaan tutkielman myöhemmissä luvuissa.

Kyseisen lainsäädännön rakentaminen kaikki sen osapuolet huomioon ottaen on koettu Suomessa erityisen haastavaksi tehtäväksi, ja lakiesitysten ja -aloitteiden sisältö onkin vaihdellut vuosien kuluessa muun muassa siten, että HE 76/2002 -esitystä edeltävässä esityksessä (vuodelta 1997) hedelmöityshoidot olisi kielletty naisparien osalta kokonaan, kun ne vuoden 2002 esityksessä taas sallitaan tällekin ryhmälle. Lakiesityksessä HE 76/2002 todetaan sen johdanto-osassa, että hedelmöityshoitojen antaminen on kehittynyt osaksi suomalaisen yhteiskunnan sairauden- ja terveydenhoitopalveluja, ja että tahatonta lapsettomuutta hoidetaan monin eri menetelmin, jotka kehittyvät nopeasti alan tutkimustyön edetessä. Tästä syystä toiminnalle olisi tärkeää aikaansaada pikimmiten laissa säädetyt ja eettisesti hyväksyttävät puitteet. (HE 76/2002, 14.)

1.2. Tilanne muualla Euroopassa (lyhyesti)

Lakiesityksessä HE 76/2002 korostetaan, että Suomi on ainoa Pohjoismaa, jossa lakia hedelmöityshoidoista ei vielä ole säädetty (HE 76/2002 10–12). Perhepoliittinen lainsäädäntö yleisellä tasolla on Euroopassa kirjavaa, ja siihen vaikuttavat monet kansalliset konventiot. Oikeustieteen tohtori Liisa Nieminen toteaa eurooppalaisen perhepolitiikan kansallisia eroja käsittelevässä artikkelissaan (Naistutkimus 3/2005), että esimerkiksi lapsen oikeuksia koskevissa kansainvälisissä sopimuksissa on aina niin sanottu harkintamarginaali, jonka varassa kukin valtio voi tulkita sopimusten sisältöä hieman eri tavoin. Se, miten perhe ja vanhemmuus käsitteinä ymmärretään, vaihtelee siten eri maiden kesken. (Nieminen 2005, 4-5.)

Sama pätee keskusteluun lasten oikeuksista. Esimerkiksi kysymys lapsen tiedonsaantioikeudesta, joka on eräs ongelmakodista myös HE 76/2002:ssa, saa hyvin erilaisia tulkintoja valtiosta riippuen: Ranskassa on voimassa muusta eurooppalaisesta lainsäädännöstä poikkeava laki naisen oikeudesta anonyymiin synnyttämiseen, jonka perusteella lapsen biologisen äidin henkilöllisyyttä ei ilman tämän suostumusta saa paljastaa lapselle. Täten ranskalainen lainsäädäntö on tässä tapauksessa erottanut täysin toisistaan synnyttämisen ja äitiyden, mikä on poikkeuksellista Euroopassa. Jos synnyttänyt nainen antaisi lapsensa adoptoitavaksi muualla Euroopassa, jäisi hänestä aina merkintä viralliseen rekisteriin; siten kukaan lapsi ei voi Ranskan poikkeusta lukuun ottamatta syntyä täysin vailla biologista vanhempaa. Nieminen selittää, että Ranskassa perhe ymmärretään kollektiivisena,

sosiaalisena kokonaisuutena, jolloin lapsen ehdoton oikeus tietoon omasta alkuperästään rikkoisi tätä perinnettä vastaan. (Nieminen 2005, 6-8.)

Vertailun vuoksi esimerkiksi Saksassa ja Suomessa perustuslaki turvaa lapsen tiedonsaantioikeuden. Sama pätee Iso-Britanniaan, jossa tiedonsaantioikeus käsitetään moraalisenä, ei niinkään oikeudellisenä kysymyksenä. Nieminen kuvaa perheen määritelmän olevan tällöin Ranskaan verrattuna suppeampi, ns. verisiteisiin perustuva. Kuitenkin hedelmöityshoitojen tuloksena syntyneiden lasten kohdalla Suomen tilanne ei ole yksiselitteinen, jonka vuoksi laki, joka määritteli selkeästi myös näiden lasten aseman, on tarpeen. (Nieminen 2005, 8.) Lasten oikeus saada tietää tai toisaalta olla tietämättä omaa alkuperäänsä on vain yksi esimerkki siitä, kuinka perhepoliittiset kysymykset todella ovat Euroopan tasolla vahvasti kansallisen päätösvallan alaisia, vaikka valtioita sitoisivatkin kansainväliset sopimukset tai Euroopan neuvoston suositukset. Tässä yhteydessä tulee muistaa esimerkiksi se yksityiskohta, että lapsen synnyttänyt nainen ei aina ole lapsen *biologinen* äiti: lapsi on voinut saada alkunsa luovutetusta alkiosta tai munasolusta. Tästä huolimatta lapsen synnyttävä nainen on lähes poikkeuksetta tämän juridinen äiti, mitä on perusteltu mm. raskauden aikana äidin ja syntymättömän lapsen välille muodostuvalla suhteella.

Keskeinen kysymys hedelmöityshoidoista keskusteltaessa on kysymys sukupuolijärjestelmästä tai -järjestyksestä, ja tähän pohjautuvat keskustelut esimerkiksi vanhemmuuden perusteista ja perheen määritelmästä. Hedelmöityshoitojen yhteydessä nämä kysymykset liittyvät toisiinsa, sillä hedelmöityshoitojen kautta muodostetaan perheitä ja samalla uusinnetaan vallitsevan sukupuolijärjestyksen mukaisia rakenteita eri kansalaisryhmien positioista perheiden ja vanhemmuuden ”kentillä” (kentän käsitteestä ks. luku 4). Tässä tutkielmassa näitä kysymyksiä lähestytään arvioimalla kriittisesti vallitsevaa sukupuolijärjestystä, jonka perusteet näyttävät lakiesityksessä HE 76/2002 olevan heteronormatiivisella tavalla rakentuneet. Tätä kautta tullaan hahmottamaan lakiesityksen inkluusiivisia ja eksklusiivisia käytäntöjä hedelmöityshoitoihin osallistuvien kansalaisten kesken. Osallistumalla hedelmöityshoitoihin HE 76/2002-esityksessä määrätyn ehdoin kansalaiset tulisivat samalla vahvistaneeksi lakiesityksen mukaista sukupuolijärjestystä ja arvomaailmaa.

1.3. Legitiimit perheet, legitiimi vanhemmuus

Oikeudellisella vanhemmuudella on Suomen lainsäädännössä tarkkaan määritellyt rajat: vanhemmuus voi olla biologista, mikä ei edellytä avioliittoa tai muuta yhteiselämää lapsen toisen biologisen vanhemman kanssa, tai se voi olla avioliiton kautta mahdollistunutta ei-biologista vanhemmuutta puolison lapsiin näiden adoptoinnin kautta. Isyyden tunnustamista ei avioliitossa syntyneen lapsen osalta edellytetä (lapsi on suoraan aviopuolison yhteinen lapsi), mutta muutoin lapsen isyys tehdään viralliseksi esimerkiksi avopuolisoiden osalta isyyden tunnustamisen kautta. Lapsen isyys voidaan jättää myös tunnustamatta: isättöminä syntyvien kansalaisten osuus väestöstä on Suomessa 10 %. Osuus kuitenkin laskee huomattavasti, kun huomioidaan tapaukset, joissa lapsi syntyy avioliiton ulkopuolella ja joiden suhde biologiseen isään vahvistetaan myöhemmin (Nieminen 2005, 11). Tämän lisäksi ottolapsen vanhemmuus on mahdollista yksin elävälle tai avioliitossa oleville pareille, mutta samaa sukupuolta oleville rekisteröidyille pareille ei tarjota ottolapsineuvontaa. Näin ollen rekisteröidyllä parilla ei voi olla lain määritelmän mukaisia yhteisiä lapsia, vaan ainoastaan kummankin osapuolen omia lapsia. Tilanne on rekisteröityjen parien ja heidän perheidensä kannalta sikäli outo, että tällä tavoin koko lapsuutensa yhdessä viettäneet homoseksuaalisten henkilöiden lapset, toistensa ”sisarukset”, voivat lain edessä olla täysin vieraita toisilleen; heillä ei lain mukaan välttämättä ole muuta yhteistä kuin kotiosoite.

Hedelmöityshoitoja koskeva lakiesitys HE 76/2002 ei poikkea tästä vanhemmuuden määrittelyn linjasta. Esityksen mukaan heteroparit jotka ovat yhteisellä suostumuksella tulleet hedelmöityshoitoon, merkitään syntyvän lapsen vanhemmiksi. Itsellisten naisten ja naisparien kohdalla toimittaisiin siten, että lapsen synnyttävä nainen olisi lapsen äiti, mutta lapselle ei suoraan nimettäisi isää. Äidillä sekä 15 vuotta täyttäneellä lapsella olisi kuitenkin mahdollisuus vaatia sukusolujen luovuttajan nimeämistä lapsen isäksi. Kaikissa muissa Pohjoismaissa lapsen biologisen vanhemman rekisteröity kumppani, eli samaa sukupuolta oleva puoliso, voi adoptoida parikumppaninsa lapsen. Suomessa tämä perheenjäsen jää siten vaille legitiimin vanhemman statusta, sen tuomia oikeuksia ja velvoitteita

Vaikka vanhemmuudelle voidaankin löytää legitiimit eli lailliset rajat, on perheen käsite edellistä hankalampi määrittellä, jonka osoittanee myös hedelmöityshoitolainsäädännöstä kaksi vuosikymmentä jatkunut kädenvääntö. Tutkija Kati Mustolan (2005) mukaan

käynnissä oleva keskustelu hedelmöityshoitolainsäädännön rajoista on keskustelua siitä, millaisia perheitä Suomessa saa tai ei saa olla. Hänen mukaansa perheen rajojen määrittely lainsäädännön keinoin on kuitenkin mahdoton tehtävä. (Mustola 2005, 52 Anna Moringin haastattelun mukaan.) Antu Soraisen (2005) mukaan keskustelun taustalta löytyvät puolestaan syvällä istuvat kulttuuriset, usein normatiiviset sukulaisuuden ja perheen ymmärtämisen rakenteet (Sorainen 2005, 52 Anna Moringin mukaan).

Myös sosiologi ja filosofi Pierre Bourdieu (1930-2002) pohtii yhteiskunnallisen perhejärjestyksen merkitystä teoksessaan *Järjen käytännöllisyys* (1998). Siinä Bourdieu korostaa valtion asemaa niiden virallisten kategorioiden rakentamisessa, joiden kautta väestöä koskevia luokitteluja rakennetaan. Hänen mukaansa valtiolla on tunnustettuna auktoriteettina käytössään ns. symbolista pääomaa, eli keinoja määrätä ja tehdä vallitseviksi omiin rakenteisiinsa mukautuvat kestävät havaitsemis- ja jaotteluperiaatteet. Hänen mukaansa perhettä pidetäänkin helposti *luonnollisena* (kursiv. alkup. mukaan) jatkuvuuden instituutiona. Perhe pyrkii jäsentensä toiminnan kautta ylläpitämään omia rajojaan, esiintyen ympäröivästä maailmasta erillisenä sosiaalisena maailmana. Konkreettisimmillaan tätä perhediskurssia kuvaa kotitalousyksikkö, joka Bourdieun mukaan kykenee ajattelemaan, tuntemaan ja toimimaan oman säilymisensä ja jatkuvuutensa hyväksi. Samalla hän huomauttaa, että perheyksikkö perustuu aina tiedollisiin esioletuksiin ja normatiivisiin suosituksiin siitä, millainen on sopiva perhesuhteessa elämisen tapa. Siten perhe toimii myös luokittelevana käsitteenä. Perhettä koskevat suositukset eivät useinkaan ilmene suosituksina, sillä vallitsevaa perherakennetta pidetään selviönä, joka hyväksytään lähes universaalisti, sitä juuri kyseenalaistamatta. Bourdieu huomauttaakin, että perheen rakennusperiaate itsessään on sosiaalisesti rakennettu havaitsemis- ja jaotteluperiaate, joka on yhteinen tietyllä tavalla sosiaalistuneille toimijoille. Siten perheestä tulee tosiasiasa etuoikeus, jonka piiriin kuulumisen edellyttää tietyn normin mukaisiin institutionaalisiin rakenteisiin mukautumista. (Bourdieu 1998, 99, 118–119, 123-126.)

Bourdieu katsoo perheen keskeisenä tehtävänä olevan sosiaalisen järjestyksen ylläpitäminen, joka tapahtuu sekä biologisen että sosiaalisen uusintamisen kautta. Tätä uusintamista pyritään ohjailemaan konkreettisesti erilaisten luokitteluperiaatteiden avulla. Juuri näiden virallisten kategorioiden muodostamisen Bourdieu näkee valtion tehtävänä. Hänen ajatteluaan seuraten hedelmöityshoitolainsäädännön luominen siinä hahmotettavien rajojen ja kategorioiden osalta toimii osana perheen kertomusta, jonka narratiivisia lankoja

valtio haluaa tiukasti pitää käsissään. Tällä virallisella ”perheen kodifikaatiotyöllä” tuetaan väistämättä tietynlaisia perhejärjestyksiä, vaikkei lainsäädännöllä suoraa voidakaan määrätä sitä, millaisia perheitä kansalaiset voivat muodostaa. Tiettyihin perhemuotoihin mukautumista voidaan kutienkin virallisen politiikan turvin edesauttaa merkittäväällä tavalla. Vaikka perhe kuuluu kansalaisten yksityisyyden piiriin, voidaan julkisella perhepolitiikalla vaikuttaa perheiden kentän dynamiikkaan. Bourdieu päätyykin kuvaamaan kulloinkin hallitsevana ilmenevää, legitimiinä pidettävää perhejärjestystä ”hyvin perusteltuna illuusiona”, jota ylläpidetään ja uusinnetaan valtion avuin. (Bourdieu 1998, 126–128.)

Hedelmöityshoidoissa on kyse lapsettomuuden hoidosta. Lapsettomuuden määrittely ei ole yksiselitteistä, korostaa sosiologi Gayle Letherby (2002). Lapsettomuus voidaan määritellä biologisen lapsettomuuden kautta, kuten se HE 76/2002:ssa tehdään. Tämä tarkoittaa sitä, ettei pari ole vuoden ajan jatkuneesta yrityksestä huolimatta tullut raskaaksi. Näin ollen lapsettomuus olisi vain heteroparien ongelma, joka on suoraa yhteydessä parin osapuolten lisääntymiskykyyn. Lääketieteellinen lapsettomuus tai edes hedelmättömyys ei johda suoraa lapsettomuudesta kärsimiseen, huomauttaa Letherby, eivätkä kaikki lapsettomat välttämättä ole lääketieteellisesti lapsettomia (Letherby 2002, 277-8). Suomessa kolmasosa lapsettomuustapauksista jää vaille miehen tai naisen hedelmällisyyteen liittyvää syytä, mutta myös nämä tapaukset luetaan mukaan lääketieteellisen lapsettomuuden käsitteen alle. Letherby haastaa artikkelissaan hallitsevan diskurssin, jonka mukaan lapsettomuus joko sosiaalisena tai biologisena kokemuksena aiheuttaisi aina kärsimystä henkilölle. Pyrkimättä kiistämään Letherbyn kriittisen näkökulman tarpeellisuutta huomautettakoon, että tässä tutkielmassa lapsettomuuden kokemusta tarkastellaan kuitenkin kontekstissa, jossa henkilö tai pari kokee lapsettomuuden ongelmana, johon he hakevat apua hedelmöityshoidoilla. (Letherby 2002, 281-2.)

Lääketieteen asema lapsettomuuden kaltaisten ongelmien ratkaisemisessa on merkittävä. Letherby uskoo tämän olevan syynä siihen, että ihmiset yhä useammin ajautuvat etsimään biologisia ja lääketieteellisiä ratkaisuja sosiaalisiin ongelmiin, jollaisena hän lapsettomuuden ensisijaisesti näkee (mts. 285). Lisäksi hedelmöityshoidoilla ei läheskään aina varsinaisesti hoideta tai paranneta hedelmättömyyttä, vaan hoitoja käytetään kiertämään lääketieteellisen lapsettomuuden ongelma, oli kyse sitten hedelmällisyyteen liittyvästä ongelmasta, tai vaille selitystä jäävästä ongelmasta. Lääketieteellisen lapsettomuuden diagnoosi ei Suomessa ole edellytys hedelmöityshoidon aloittamiseksi, mikä on käsitteen ongelmallisuuden vuoksi

ymmärrettävää. Myöskään hedelmöityshoitoa koskevassa lakiesityksessä vuodelta 2002 (HE 76/2002) määritelmä ei rajoittaisi hedelmöityshoitojen antamista, sillä lakiesitys ulottaisi hoidot myös ei-parisuhteessa olevien naisten saataville. Päätös on symbolisella tasolla merkittävä, sillä se tarkoittaa taipumista luonnollisen lisääntymisen mukaisista ehdoista: jos naisen ja miehen ”vuoden ajan jatkunut yritys tulla raskaaksi” ei toimi perustana sille, kuka yleensä voi päästä lisääntymisteknologioiden käyttäjäksi, on tarpeen aikaansaada teknologioiden käyttöä koskevat säännöt, jotka ilmaisevat hedelmöityshoitojen osapuolten oikeudet lapsettomuutta hoidettaessa.

1.4. perhepolitiikka ja heteronormatiivisuuden käsite

Bourdieuun mukaan perhe on sosiaalisesti konstruoitu, jopa illusorisena pidettävä instituutio. Hänen kuvailemansa luonnollinen perhejärjestys, joka ainakin teoriassa perustuu biologiseen vanhemmuuteen kahden keskenään eri sukupuolta olevan henkilön ja heidän lastensa muodostamassa perheessä, tulee hedelmöityshoitojen kontekstissa jo itsessään kyseenalaistetuksi. Lisäksi mukaan tulevat ne vanhemmat ja lapset, joiden muodostamat perheet myös ulkoisilta rakenteiltaan poikkeavat tästä heterodydinperheen mallista, esimerkiksi itselliset naiset tai naisparit. Lakiesityksessä HE 76/2002 on haluttu pitää mukana periaatteessa kaikki naiset potentiaalisina kandidaateina hedelmöityshoitoihin. Siten mukana ovat myös ei-heteroseksuaaliset naiset ja parit. Heidän mukanaolonsa hedelmöityshoidoissa on ollut eräs kiivaimmin keskustelua herättänyt aihe hoitojen laillistamista koskevassa keskustelussa, jonka vuoksi ei-heterosuhteessa olevat naiset (itselliset naiset ja naispari) ovat väistämättä osa HE 76/2002 -lakiesitystä koskevaa analyysia, mikäli lakiesityksen kansalaisuutta tuottavista mekanismeista halutaan saada kokonaisvaltainen kuva. Tässä tapauksessa aihetta lähestytään heteronormatiivisuuden käsitteen kautta.

Tutkija Tuula Juvonen kirjoittaa, kuinka tahattoman lapsettomuuden yleistyminen ja lisääntymisteknologioiden kehitys vaativat sukupuolisuuden ja seksuaalisuuden uudenlaista käsitteellistämistä (Juvonen 1993, 280). Queer-teoreettinen lähestymistapa sosiaalitieteisiin on voimistunut 1990-luvulta alkaen, saaden sytykkeensä muun muassa ranskalaisen filosofin Michel Foucault'n (1926-1984) ajattelusta, jossa seksuaalisuus nähdään keskeisenä vallan kenttänä (ks. esim. *Seksuaalisuuden historia osa I*). Queer-teoria on saanut

vaikutteita myös feministisestä teoriasta, mikä näkyy erityisesti sukupuolta koskevien sex- ja gender-käsitteillä tehtävän erottelun merkityksellistämässä (Warner 1993, viii). Englannin kielessä queer tarkoittaa outoa, vinksahantutta tai homoa. Alun perin halventavana ja alentavana pidetty termi on queer-teorian nimissä valjastettu kyseenalaistamaan normaalina ja itsestään selvänä pidettävän seksuaalisen järjestyksen oikeutusta sekä tuomaan ilmi tästä järjestyksestä poikkeavien seksuaalisuuksien kohtaamaa alistusta (Sorainen 2005, 37). Koska ruumiillisuuden ja seksuaalisuuden politisointi on keskeinen osa queer-teoriaa ja tämän tutkielman ydinaluetta, lyhyt katsaus Michel Foucault'n teoriaan on aluksi paikallaan. Tämän tutkielman kontekstissa Foucault'n teoria toimii ainoastaan ei-heteroseksuaalisten kansalaisten historiallista syrjintää sekä queer-teoreettista ajattelua hahmottavalla tavalla, eikä suoraan itse tutkielman teoreettisena viitekehyksenä.

1.4.1. Foucault: vallan genealogia

Michel Foucault'n *Seksuaalisuuden historia*-teoksen ensimmäinen osa, *Tiedontahto* (1976), esittelee eräitä queer-teorian kannalta keskeisiä käsitteitä. Tässä teoksessa Foucault kyseenalaistaa vallitsevan seksuaalisuutta koskevan *repressiohypoteesin*, jonka mukaan seksuaalisuudesta ja sukupuolisuudesta ei olisi 1600-luvulta lähtien modernin häveliäisyyden nimissä enää juuri puhuttu (Foucault 1976, 16). Foucault'n mukaan 1700-luvulle saakka erilaisten ilmiöiden määrittely, tuomitseminen tai hyväksytyksi tekeminen tapahtui kolmen vallan pääkoodin avulla, joita olivat kirkon kanoninen laki, kristillinen sielunhoito ja rikoslaki. 1700-luvulla seksuaalisuuden eri ilmenemismuodot alkoivat kuitenkin saada oman hahmonsä: syntyi poliittinen, taloudellinen ja tekninen kimmoke puhua sukupuolisuudesta ja ohjata sitä hyödyllisin ja julkisin diskurssein eli puhetavoin. Foucault kritisoi ankarasti tällöin yleistynyttä ajatusta siitä, että seksuaalisuudesta olisi olemassa jokin perimmäinen totuus, joka voitaisiin löytää ja paljastaa. (Foucault 1976, 23.)

Foucault'n genealogisen otteen kautta diskurssien tuottamisessa ja vallankäytön analysoinnissa pyritään löytämään selitys siihen, miksi juuri 1700-luku mahdollisti diskursiivisen räjähdys ja tarkastelemaan sitä, millä tavoin sukupuolisuudesta puhutaan. Produktiivisella vallankäytöllä on pyritty ohjaamaan elämää, lisäämään ja valvomaan sitä ja laatimaan sille säännöksiä. Tällainen väestöön kohdistuva biopolitiikka, *biovalta*, on

Foucault'n mukaan välttämätön osatekijä kapitalismin kehityksessä. Ilman ihmisruumiiden kontrolloitua sijoittamista osaksi kapitalistista tuotantokoneistoa ja ilman väestöilmöiden ohjattua sovittamista taloudellisiin prosesseihin, kapitalistinen ja teollinen kehitys ei olisi ollut länsimaissa mahdollista. (Foucault 1976, 100.)

Lääketieteen, psykiatrian, ja yleensä koko tieteellisen kentän vahvistumisen myötä tapahtui 1700-luvulla diskursiivinen räjähdys, jolla Foucault tarkoittaa erilaisten (luonnonvastaisten) seksuaalisuuden muotojen nimeämistä. Näistä kehittyi varsinainen perversioiden maailma, ja kokonainen joukko ihmisiä, esimerkiksi homoseksuaalit, leimattiin ”vieraan pahan uhreiksi”. Perifeeristen seksuaalisuuksien vaino johti yksilöiden uuteen määrittelyyn, ja 1800-luvulla mm. homoseksuaalisuudesta tuli lääketieteellinen kategoria. Homoseksuaalisessa ihmisessä kaikki suhteutui hänen sukupuolisuuteensa: hänen anatomiaansa pidettiin sopimattomana ja fysiologiaansa salaperäisenä. Homoseksuaalinen subjekti redusoiitiin pelkäksi seksuaalisuudeksi: homoseksuaalit määriteltiin nimeämällä seksuaalinen akti ihmisen identiteetin ainoaksi perustaksi, ja näin homoseksuaalisuus jäi diskursseissa tavallaan seksuaalisuudeksi ilman subjektiviteettia. (Foucault 1976, 36–37; Lahti 1989.)

Suomessakin tämä patologisointi jatkui aivan viime vuosikymmeniin saakka: vuoteen 1971 saakka homoseksuaalisuus oli Suomen lainsäädännössä rikos, ja vuonna 1981 se poistettiin lääkintöhallituksen tautiluokituksesta, minkä jälkeen homoseksuaalisuuteen ei ole saanut enää (julkisesti) suhtautua sairautena. Vasta vuonna 1995 astui voimaan syrjintäsuojalaki, jossa henkilön sukupuoliseen suuntautumiseen perustuva syrjintä kokonaisuudessaan kriminalisoitiin. Tämän jälkeen homoseksuaaleja koskevan lainsäädännön kehitys on edennyt siten, että vuoden 1999 seksuaalirikoksia koskevassa laissa samaa sukupuolta olevia suhteita koskenut kehotuskieltolaki kumottiin. Myös samaa sukupuolta olevien seksuaalisia suhteita koskeva suojaikäraja muutettiin 18 vuoden sijaan 16 vuoteen, kuten se on heterosuhteiden kohdalla. Vuonna 2002 astui voimaan laki samaa sukupuolta olevien parisuhteiden rekisteröimisestä. Laki muistuttaa osittain avioliittolainsäädäntöä, jääden kuitenkin joidenkin eriävien seikkojen vuoksi selvästi avioliittoinstituutiosta erilliseksi legaaliksi kumppanuuden todistukseksi. Esimerkiksi yhteistä sukunimeä tai yhteisiä juridisia lapsia ei rekisteröidyllä parilla voi olla. Hedelmöityshoitolakiesityksessä eriarvoisuus kansalaisten välillä ei silti ilmene yksinomaan seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvien erotteluiden kautta. Esimerkiksi HE 76/2002:ssa hedelmöityshoitoja sanotaan annetavan

ensisijaisesti lapsettomuudesta kärsiville *pareille*. Paitsi seksuaalinen suuntautuminen, myös heteroparisuhteen puuttuminen toimii lakiesityksessä kansalaisten erotteluperusteena, jolloin toissijaiseen asemaan joutuvat kaikki itselliset naiset. (Juvonen 1997, 13; Sorainen 2000.)

1.4.2. Queer-teoriaa: heteronormatiivisuuden purkaminen

Queer-teorian voidaan sanoa oleva osa vallan genealogiaa, toisinajattelua ja vastarintaa. Queer-teorian keinoin sukupuolta ja seksuaalisuutta voidaan tarkastella liukuvina ja vaihtuvina valtasuhteiden kenttinä ilman luonnollista perustaa, kuten tutkija Antu Sorainen (2000) asian määrittelee. Hänen mukaansa tutkimuksen kohteeksi on tällöin tullut *heteronormatiivisuuden purkaminen*. Heteronormatiivisuus ei ole suora synonyymi heteroseksuaalisuudelle, vaan viittaa pikemminkin niihin instituutioihin, rakenteisiin, käytäntöihin ja asenteisiin, joiden kautta heteroseksuaalisuus näyttäytyy yhtenäisenä seksuaalisuutena ja etuoikeutettuna yhteiskunnallisena järjestyksenä. Sorainen puhuu ihmisten tiedostamattomista luonnollisuuden tunteista, joiden pohjalta tätä järjestystä voidaan ylläpitää. Hän katsoo länsimaisten yhteiskuntien ja kulttuurin rakentuvan juuri heteronormatiivisten tukipilarien varaan, jolloin tästä järjestyksestä poikkeavien elämäntapojen ja identiteettien elintila käy kovin ahtaaksi, jopa mahdottomaksi. (Sorainen 2000, 9 ja 2005, 25.)

Michael Warner (1993) jatkaa omassa queer-teoriaa koskevassa määrittelyssään, että sukupuoli järjestyksen muuttaminen toisenlaiseksi vaatii radikaalia ajattelun muutosta. Koska vallitsevan sukupuoli järjestyksen logiikka on syvään juurtunut ja vaikuttaa laajalti sosiaalisissa instituutioissa, eivät queer-poliittiset kamppailut Warnerin mukaan tähtää vain yhtäläisen statuksen saavuttamiseen ”perifeerisille seksuaalisuuksille”, vaan pyrkivät haastamaan vallitsevat instituutiot sekä niiden tuottamat kertomukset totuudesta ja normaaliudesta. Queer-teorian tehtävänä ei tällöin ole vain jonkin rajatun homo-, lesbo-, trans- tai muun seksuaalisesti poikkeavana pidetyn ryhmittymän poliittisten intressien ajaminen. Teorian johtoajatuksena on haastaa *normaalius*, ei yksin heteroseksuaalisuus. Näin sen voidaan sanoa seuraavan Foucault’n ajattelun jalanjälkiä: valta, joka seksuaalisuuden kautta tuotetaan, ilmenee moninaisena ja kaikkialla, eikä se siten aina toimi yksiselitteisesti kaikkien heteroseksuaalisten identiteettien nimissä. Näin ollen

heteroseksuaalisuus yksin ei tee yksilön kokemuksista ja identiteetistä heteronormatiivisuuden valossa hyväksyttävää tai normaaleja. Tästä näkökulmasta katsottuna myöskään yhdenvertaisuutta ei tarvitse ymmärtää *samanlaisuutena*, vaan yhdenvertaisuuden tavoitteen toteuttamiseen voidaan pyrkiä myös *moninaisten* identiteettien sallimisen kautta. (Warner 1993, xxiii; xxv-xxvii.)

1.5. lainsäädännön heteronormatiivisuus

Tässä tutkielmassa HE 76/2002 nähdään heteronormatiivisen kansalaisuuden tuottamiseen tähtäävänä lakiesityksenä. Siten sen tarkastelu juuri heteronormatiivisuuden kritiikin kautta on perusteltu lähtökohta kansalaisuuden ja siinä ilmenevien eriarvoisuuksien tarkasteluun. Hedelmöityshoitolakiesityksen kriittinen tarkastelu asettamalla se heteronormatiivisen yhteiskuntarakenteen kehyksiin voi myös heijastaa kaikessa lainsäädännössä piilevää heteronormatiivisuutta yleisellä tasolla. Näin voidaan päätellä ainakin Antu Soraisen (2000 ja 2005) rikoslainsäädäntöä koskevan väitöskirjatutkimuksen perusteella. Soraisen tutkimus koskee 1950-luvun Suomessa haureudesta (lesboudesta) syytetyiksi asetettujen nuorten naisten oikeudellista kohtelua. Sorainen väittää, että lainsäädännön ja lääketieteen heteronormatiivista muottia rikkovat ihmiset joutuvat yhä edelleen normatiivisen kontrollin kohteiksi. Vaikka samaa sukupuolta olevien välisiä seksuaalisia tekoja ei enää pidettäisi rangaistavina, katsoo Sorainen suomalaisen oikeusjärjestelmän yhä sisältävän homofobian piirteitä. Lainsäädännön turvallinen kehitys kohti suvaitsevaisempia tulkintoja ei siten ole itsestään selvää. Lainsäätäjien maailmassa sukupuoli on Soraisen tutkimusten mukaan yhä kaksijakoinen, ja esimerkiksi seksuaalisuus mielletään rikoslainsäädännössä heteronormatiivisella tavalla tekokeskeisenä siten, että raiskauksen määritelmä noudattaa siinä mielikuvaa heteroseksuaalisesta raiskauksesta, suojaten ensisijaisesti heteroseksuaalista ruumiillista koskemattomuutta. (Sorainen 2000, 23 ja 2005, 24; 52; 74).

Lainsäädännön termeistä, niiden ylimalkaisuudesta ja toisaalta siitä mitä ei ääneen lausuta, voidaan tehdä johtopäätöksiä koskien sitä, mistä yleensä on mahdollista lainsäädännön diskursseissa puhua. Soraisen mukaan lainsäädäntö ei edelleenkään tunne juuri muuta ei-heteroseksuaalisuutta kuin geneerisen ”homoseksuaalin” (Sorainen 2005, 36). Tämä pätee myös lakiesitykseen HE 76/2002, jossa termiä ”lesbo” ei naispareista puhuttaessa koskaan käytetä. Kaiken kaikkiaan lakiesityksen sanastosta on siivottu näennäisesti kaikki

seksuaalisuuteen liittyvä pois: puhutaan ”*avioliitossa tai avioliiton omaisissa olosuhteissa elävistä pareista*”, joilla tarkoitetaan heteropareja. Tämän lisäksi puhutaan ”*naisista, jotka eivät elä ehdotetussa laissa tarkoitettussa parisuhteessa*”. Tähän ryhmään luetaan mukaan itselliset naiset ja myös naisparit, lesboparit. (ks. esim. HE 76/2002, 33.)

Koska homoseksuaalisuus ei Suomen lainsäädännön mukaan ole rikos eikä sairaus, vaan päinvastoin sellainen yksilön identiteetin keskeinen ominaisuus, joka kuuluu esimerkiksi syrjinnältä suojaavan lain piiriin, ei ainakaan pelko ihmisryhmien leimaamisesta tai herjaavasta nimittelystä ole pätevä peruste edellä mainittuihin lakitekstin sanamuotoihin tilanteissa, joissa sukupuoliuudella ja myös seksuaalisella suuntautumisella näyttäisi olevan keskeinen merkitys kansalaisten ja perheiden yhdenvertaisuuden toteutumisen kannalta. Lakiesityksen linjauksissa näyttäisi alustavan tarkastelun perusteella korostuvan hedelmöityshoitoihin hakeutuvien henkilöiden ja parien sukupuoliuud, biologisuus, eikä suoraan seksuaalisuus. Tutkija Marja Kaskisaaren mukaan suomalaisen yhteiskuntajärjestyksen pohja onkin sekä heteroseksuaalinen että biologinen, ja nämä kaksi piirrettä ovat kietoutuneet tiiviisti toisiinsa myös hedelmöityshoidoista keskusteltaessa (Kaskisaari 1997, 248). Jäljempänä pyritään analysoimaan lakiesityksen HE 76/2002 sisältöä yksityiskohtaisemmin edellä esitettyjen huomioiden valossa.

2. TUTKIMUSKYSYMYKSET, MENETELMÄ JA AINEISTO

2.1. Tutkimuskysymykset

Kansalaisuuden käsitteessä esitetään HE 76/2002 -lakiesitystä koskien tässä tutkielmassa laaja joukko kysymyksiä. Kansalaisia tarkastellaan ensinnäkin niiden ryhmittelyiden valossa, joissa he lakiesityksessä ilmenevät: toisistaan eroavia asemia näyttävät saavan heteroparit, toisaalta itselliset naiset ja naisparit. Näiden lisäksi hoitojen avulla syntyneet lapset asettuvat kahteen ryhmään sen perusteella, onko heidän vanhempinaan heteropari vai ei-heteropari (eli itsellinen nainen tai naispari). Sukusolujen luovuttajat on myös luokiteltu kahteen ryhmään sen perusteella, ovatko he toimineet luovuttajina heteroparille vai itselliselle naiselle/naisparille. Näiden ryhmittelyiden kautta analyysissä esitetään seuraavia kysymyksiä: millä tavoin ryhmille annettavat toimintamahdollisuudet poikkeavat toisistaan lakiesityksessä? Kenen oikeudet asetetaan muiden edelle? Millaisin perustein kansalaisten positioissa ilmenevää eriarvoisuutta perustellaan? Ovatko perustelut johdonmukaisia ja päteviä? Millainen arvoperusta ja käsitys perheestä ja vanhemmuudesta sekä lapsen tai sukusolujen luovuttajan oikeuksista lakiesityksen taustalta löytyvät ja voidaanko niiden sanoa toteuttavan yhdenvertaista kansalaisuutta?

Edellä kuvattujen ryhmien välistä dynamiikkaa analysoidaan jäljempänä esiteltävän Pierre Bourdieun kenttäteorian ja A. J. Greimasin kehittämän modaalisuusanalyysin avulla, jolloin lakiesityksen toimijaryhmien välille syntyviä ristiriitaisia yhteiskunnallisen kamppailun asetelmia voidaan tarkastella mikrotasolla, yksittäisten toimijoiden positioista käsin. Tällä tavoin voidaan tavoittaa lakiesityksen juridisen kielen keskeltä sen tosiasialliset kohteet, kansalaiset, joiden toimintamahdollisuudet eivät lakiesityksessä hahmottuvilla toimintakentillä useinkaan ole täysin heidän omissa käsissään, vaan ratkaisevalla tavalla riippuvaisia muiden lakiesityksessä kuvattuun toimintaan osallistuvien tahojen päätöksistä. Tarkoituksena onkin pyrkiä hahmottamaan kentän toimijoiden välistä dynamiikkaa ja toimijoiden välisiä riippuvuussuhteita. Symbolisen pääoman (ks. esim. Bourdieu 1998) kasautuminen erälle, ja sen totaalinen puuttuminen toisilta toimijaryhmiltä vaikuttaa merkittävästi hedelmöityshoitoa saavien yksilöiden ja heidän perheidensä mahdollisuuksiin toimia perustavanlaatuisena yhteiskunnallisena toimintayksikkönä, perheenä. Näissä

prosesseissa tapahtuvaa eriarvoistumista kuvataan symbolisen väkivallan (Bourdieu 1977) käsitteen kautta. Tutkielmassa kuvataan lyhyesti myös kriittisen perhetutkimuksen kautta esitettyä perhettä koskevaa keskustelua, jossa perhettä koskevien käsitteiden ja instituutioiden kulttuuriset määrittelyt on otettu kriittisen tarkastelun kohteiksi.

HE 76/2002:n pyrkimyksenä on luoda lailliset puitteet hedelmöityshoidoille. Tämän tutkielman tarkoituksena on puolestaan edellä kuvatun asetelman kautta pyrkiä hahmottamaan lakiesityksen sisältämiä arvo- ja normiristiriitoja, pyrkien löytämään ne tekstin sisään kirjoitetut todellisuuden tuottamisen ehdot, joihin lakiesitysteksti perusteluineen nojaa. Ovatko lakiesityksen perusteet heteronormatiivisella tavalla määrittyneet? Millaisia ristiriitoja tämä kansalaisuuden toteutumisen kannalta synnyttää? Voidaanko HE 76/2002:sta löytää piirteitä myös toisenlaisista tavoista nähdä yhteiskunnan ja sen erään perusrakenteen, perheen järjestyminen? Millainen totuus perheestä ja kansalaisten yhtäläisistä oikeuksista vallitsee hedelmöityshoitolakiesityksessä?

2.2. Semiotiikka ja modaalisuusanalyysi: arvostusten ja aste-erojen tulkintaa

Eduskunnassa hedelmöityshoitolainsäädännön käsittelyä on kuvattu ”omantunnon asiaksi” (ks. esim. Helsingin sanomat 8.4.2006), johon nähden poliittiset puolueet eivät ainakaan aiemmin ole juuri pyrkineet tuottamaan yhtenäistä kantaa. Samoin julkisilla foorumeilla (keskustelupastat, mielipidekirjoitukset) asiaa koskevaa keskustelua käydään usein henkilökohtaisiin arvostuksiin ja tunnepohjaiseen argumentaatioon vedoten. Eräät vetoavat uskonnollisiin arvoihin, toiset yhdenvertaisuuden periaatteeseen. Puhutaan myös yksilön oikeuksien tai lapsen oikeuksien kunnioittamisen pyrkimyksestä ja toisaalta syrjintäsuojalaista, jonka mukaan sukupuoliseen suuntautumiseen perustuva syrjintä on Suomessa kiellettyä. (Ks. esim. Helsingin sanomat 4.3.2005, 22.9.2005, 26.9.2005, 7.2.2005 ja 29.1.2006.) Vaikka lakiehdotuksen ja sen perusteluita koskevan asiakirjan HE 76/2002 muoto näyttää neutraalilta, sitä voidaan lukutavasta riippuen tarkastella myös kriittisesti, pyrkien löytämään siitä arvoasetelmia, joita ei ehkä suoraan lausuta ääneen, mutta jotka on luettavissa tekstin sisältä. Merkityksiä voidaan siten johtaa tekstin sisältä, ja tässä tutkielmassa se tehdään semioottisen sosiologian lähestymistavan kautta, tarkemmin sanottuna modaalisuusanalyysin kautta.

Pekka Sulkusen ja Jukka Törrösen (1997a) mukaan todellisuuden tekeminen ymmärrettäväksi tapahtuu aina arvojen tuottamisen kautta, ja samalla aina jostakin tietystä näkökulmasta (Sulkunen ja Törrönen 1997a, 14). Näiden arvojen tulkinta puolestaan edellyttää tekstissä esiintyvien näkökulmien tunnistamista, sillä juuri kyseiset näkökulmat motivoivat heidän mukaansa lukijoita toimimaan tekstin asettamien päämäärien puolesta. Merkitykset, joita kullakin (kamppailu)kentällä muodostuu, ovat tilanteisia, eli ne ovat olemassa vain tässä ja nyt, tietyllä kentällä tietyllä hetkellä tapahtuvassa kamppailussa. Tekstirakenteisiin sisältyvien arvojen tulkintaa voidaan pitää tärkeänä monesta syystä. Ensinnäkin arvot ovat aina osa sosiaalisen maailman diskursiivista (kirjallista tai puhuttua) esitystä. Käsitejärjestelmät on Törrösen ja Sulkusen mukaan kyllästetty arvoilla, joskin useimmiten näkymättömällä tavalla. Toiseksi positiivisen puhujakuvan luomiseen liittyy arvoja, jotka tulevat näkyviksi paitsi intertekstuaalisesti, myös itse tekstin rakenteissa. Kolmanneksi tunteiden herättäminen on usein olennainen osa tekstin puhuttelevuutta ja vakuuttavuutta, jonka aikaansaaminen edellyttää puhujan arvojen esiin tuomista. (Törrönen ja Sulkunen 1997b, 43.)

Hedelmöityshoitolakiesityksen asettaminen tällaisen tilanteisen arvotarkastelun alle on sikäli erityistä, että toteutuessaan tässä tekstissä tuotetut merkitykset jäävät elämään lainsäädännössä ilmenevien inkluusiivisten ja eksklusiivisten käytäntöjen muodossa. Tällaista tulkitsevaa sosiologiaa kutsutaan *semioottiseksi sosiologiaksi*. Sulkunen ja Törrönen katsovat, että tulkinnat, joita tämän lähestymistavan kautta voidaan tehdä, eivät ole sen selvempiä todellisuuden käsitteellistämisen tapoja kuin muidenkaan teorioiden kautta tuotetut tulkinnat, mutta että juuri ne selviöt, joiden kautta muut käsitteellistämisen tavat toimivat, ovat kiinnostavia tulkinnan kohteita (Sulkunen ja Törrönen 1997a, 16-17).

Arvostusten määrittely ja niiden merkitysten tulkinta tekstistä ei ole suoraviivaista esitettyjen arvostusten hylkäämistä tai hyväksymistä, vaan se on paljon moniulotteisempaa: se on riippuvaista tilanteesta sekä toimijoiden asemasta tarkastelun kohteena olevalla kentällä, jossa tapahtuvaa toimintaa arvot aina reunustavat. Esimerkiksi hedelmöityshoitoja koskevassa keskustelussa usein esiintyvä kehoitus toimia lapsen edun mukaisesti on kehoitus, josta kentällä mukana olevat toimijat varmasti ovat samaa mieltä. Se, minkälaisen sisällön lapsen etu eri positioista katsottuna kulloinkin saa, ei silti välttämättä ole yhtäläinen eri tahojen tuottamassa puheessa. Törrönen ja Sulkunen huomauttavatkin, että saman toiminnan

merkitys voi olla eri ihmisille hyvinkin erilainen, esimerkiksi tutkittaessa ihmisten motivaatiota sukusolujen luovuttamiseen. Toisaalta hyvinkin erilaisilla toiminnoilla voi olla myös täsmälleen sama symbolinen merkitys. (Mts. 1997b, 46.)

Sulkunen ja Törrönen korostavat, että arvojen tuottaminen on olennainen osa itse ymmärrettävyyden käsitettä. Hedelmöityshoitoihin viitaten voidaan esimerkiksi todeta, että vanhemmuuden (sekä legitiimin ja formaalin että substanttiivisen tai tunnustusta vaille jäävän) muodoissa esiintyvää vaihtelua ei voida selittää huomioimatta sitä, *miten vanhemmuus ymmärretään*. Tämä puolestaan riippuu siitä, *millaisia arvoja vanhemmuuteen liitetään*. Myös hedelmöityshoitolaian kohdalla tuotetun tekstin tulkintaehdot ovat omanlaisensa, ja näiden tulkintaehtojen esiin tuominen on sosiologiselta kannalta kiinnostavaa. Kun analyysin tarkoituksena on tuoda esiin tiedostamattomia tekstiin sisältyviä merkityksiä, voidaan puhua myös hermeneuttisesta sosiologiasta. (Mts. 1997a, 27-28.)

2.3. Lakiesityksen HE 76/2002 keskeinen sisältö

Tutkielman näkökulman kannalta lakiesityksen keskeisimmät ehdotukset ja määritelmät esitellään tässä lyhyesti ennen luvussa kuusi esitettävää yksityiskohtaisempaa analyysia. Kokonaisuudessaan *Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi sukusolujen ja alkioiden käytöstä hedelmöityshoidossa ja isyyslain muuttamisesta* eli tässä lyhyesti HE 76/2002, on eduskunnan verkkosivujen asiakirja-arkistosta ladattavana versiona 66-sivuinen asiakirja, joka jakautuu lakiesityksen yleisperusteluihin (sivut 5-26), yksityiskohtaisiin perusteluihin (sivut 27-50), ja varsinaisiin lakiehdotuksiin (sivut 51-63). Analyysin kohteina ovat tässä erityisesti lakiehdotuksen yleis- ja yksityiskohtaiset perustelut, joiden kautta lakiesityksen arvomaailmaa ja siihen sisältyviä eriarvoistavia elementtejä voidaan yrittää hahmottaa.

2.3.1. Kenelle hedelmöityshoitoa annetaan?

Hedelmöityshoidoilla tarkoitetaan HE 76/2002:ssa esimerkiksi keinosiemennystä ja koeputkihedelmöitystä. Lisäksi esityksessä määrätään myös sukusolujen ja alkioiden luovuttamista koskevista ehdoista sekä solujen varastoinnista hoitoa varten. Esitys sisältää myös kohdan sijaissyntyysjärjestelyiden lopettamisesta. Näitä järjestelyjä, joissa parin

omista sukusoluista muodostunut alkio istutetaan lääketieteellisin perustein sijaissyntyttäjänä toimivan ystävän tai sukulaisen kannettavaksi, on Suomessa tehty joitakin kymmeniä. HE 76/2002:n mukaan sijaissyntytyjärjestelyjen tekeminen lopetettaisiin kokonaan, vedoten riskeihin, joita synnyttäjänä toimivan naisen asemaan liittyy suhteessa syntyvän lapsen vanhempiin sekä lapseen. Raskauden aikana syntyvä side sijaissyntyttäjän ja lapsen välillä sekä riski taloudellisesta hyväksikäytöstä vanhempien ja synnyttäjän välillä ovat eräitä HE 76/2002:ssa mainituista perusteista tälle päätökselle (HE 76/2002, 17-18). Lakiesityksessä vedotaan erityisesti siihen äitiyttä koskevaan periaatteeseen, jonka mukaan synnyttävä nainen olisi aina lapsen äiti. Kaikkia hedelmöityshoitoa haluavia naisia koskee lisäksi hoidettavan henkilön yläikärajaa koskeva määräys. Hoidettavan naisen yläikärajaksi säädettäisiin HE 76/2002:ssa 46 vuoden ikä, jota perustellaan synnyttävän naisen korkeaan ikään liittyvillä terveystriskeillä (HE 76/2002, 17).

Lakiehdotuksen lähtökohtana pidetään tahattoman lapsettomuuden hoitoa, joka tapahtuu lääketieteellisin perustein (HE 76/2002, 15). Siten hedelmöityshoidot eivät olisi vaihtoehtoinen tapa tulla raskaaksi, vaan keino ohittaa parin jommassakummassa osapuolella havaitun lisääntymistä haittaavan lääketieteellisen syyn aiheuttama kyvyttömyys lisääntyä. Tahattoman lapsettomuuden määrittely ei ole yksiselitteistä, sillä aina parin osapuolista ei välttämättä löydetä varsinaista lääketieteellistä vikaa. Tällöin hoitojen antamisen kriteerinä pidetään vuoden ajan jatkunutta yritystä tulla raskaaksi. Hoitoa voitaisiin antaa myös parille, jonka omista sukusoluista syntyvällä lapsella olisi huomattava riski saada vakava sairaus (HE 76/2002, 30). Poikkeuksena hoitojen antamisen pääperiaatteesta mainitaan kuitenkin parisuhteen ulkopuolella elävät naiset, eli itselliset naiset ja naisparit, joille hedelmöityshoidot myös sallittaisiin. Käytännössä asia on ilmaistu siten, että hoitoon hakeutuvan naisen parisuhdetta toisen naisen kanssa ei pidetä esteenä hoidon saamiseen (HE 76/2002, 33). Sen sijaan lapsen oikeutta kaksipuoleisiin sukulaisuussuhteisiin, joilla tarkoitetaan suhdetta kahteen eri sukupuolta olevaan vanhempaan, korostetaan myös näissä tapauksissa: itsellisen naisen ja naisparin perheeseen syntyvälle lapselle jätetään HE 76/2002:ssa mahdollisuus sukusolujen luovuttajan vahvistamiseen tämän isäksi. Sukusoluja luovuttanut mies ei voisi kuitenkaan tunnustaa lasta eikä saada isyyttä vahvistettua vastoin lapsen äidin tahtoa. (HE 76/2002, 33.) Hedelmöityshoidon antamista ei voida HE 76/2002:n mukaan tarkastella yksinomaan lääketieteen kannalta, vaan siihen sanotaan liittyvän ”ihmisyyden perusarvoja” koskettavia

kysymyksiä, joiden ratkaiseminen lainsäädännöllisin keinoin on lakiesityksen keskeinen tavoite (HE 76/2002, 14).

2.3.2. Muutokset isyyslakiin ja sukusoluja luovuttavan miehen asema

Isyyttä ja sukusolujen luovuttamista koskevia kysymyksiä käsitellään lakiesityksessä yhtäältä tiukasti toisistaan erillisinä toimijapositiona, jolloin kyseessä on miehen ja naisen muodostamalle parille annettavaa hoitoa koskevista ehdoista: miehen ja naisen yhteisellä suostumuksella aikaan saatu sopimus hedelmöityshoidon aloittamisesta on samalla miehen osalta suostumus syntyvän lapsen isäksi. Käytäntö koskisi sekä avio- että avopareja. Yhteisestä suostumuksesta ei edellytetä kirjallista sopimusta. Näin toimittaisiin riippumatta siitä, onko hoidossa käytetty parin omia vai luovutettuja sukusoluja. Luovutettuja siittiöitä käytettäessä isyyden määräytymisestä todetaan, että tällöin isyys ”irtautuu biologisesta polveutumisesta”, ja että suostumusta hoidon antamiseen voidaan pitää riittävänä perusteena isyyden määräytymiseen. Synnyttävän naisen mieskumppanin isyys vahvistetaan, jos voidaan pitää todistettuna, että lapsi on syntynyt annetun hoidon tuloksena. (HE 76/2002, 44). Näissä tapauksissa sukusolujen luovuttajan ja lapsen välille ei pyritäisi luomaan suhdetta, vaan halutessaan luovuttajan anonymiteetti voitaisiin Terveystieteiden tutkimuskeskuksen toimesta säilyttää tämän kuolemaan saakka (HE 76/2002, 21; 39). Lapsen isyys määräytyy hedelmöityshoitoa saaneen avioparien kohdalla puolestaan olemassa olevan isyyslain mukaisesti siten, että äidin aviomies on automaattisesti syntyvän lapsen isä.

Toisaalta sukusolujen luovuttajan roolin ja isyyden välille muodostuu HE 76/2002:ssa mahdollisuus näiden roolien yhdistymiseen aina silloin, kun hedelmöityshoitoa on annettu naiselle, joka on saanut hoitoa joko yksin tai samaa sukupuolta olevan parikumppaninsa kanssa. Isyyden vahvistamista voivat vaatia äiti ja hedelmöityshoidosta syntynyt lapsi (15 vuotta täytettyään) siinäkin tapauksessa, että sukusoluja luovuttanut mies luopuu kirjallisesti oikeudestaan isyyden tunnustamiseen. Lupa hoidon aloittamiseen voi tässä tapauksessa merkitä miehen sukusolujen käytön suostumuksesta annetun asiakirjan kautta myös isyyttä syntyvään lapseen, mikäli lapsi ja äiti nostavat miestä vastaan isyyskanteen. Ennen hedelmöityshoidon aloittamista naisen ja sukusolujen luovuttajan suostumuksesta laaditaan aina asiakirja, jolloin osapuolet saavat tietää toistensa henkilöllisyyden. Sukusolujen

luovuttajalla ei siten tässä tapauksessa ole anonymiteettiä, joka hänelle turvataan heteroparisuhteessa oleville annettavien hoitojen kohdalla tapauksessa. Itselliset naiset ja naisparit tarvitsevat aina erillisen luvan miespuoliselta sukusolujen luovuttajalta hoidon aloittamiseen tämän luovuttamalla sukusoluilla. (HE 76/2002, 33, 43-44.)

2.3.3. Lapsen tiedonsaantioikeus ja sen turvaaminen

Lapsen tiedonsaantioikeudella tarkoitetaan lapsen oikeutta saada tieto alkuperästään, mikäli lapsi on syntynyt sellaisen hedelmöityshoidon tuloksena, jossa on käytetty vieraan luovuttajan sukusoluja. Tällöin lapsen juridiset vanhemmat eivät siten välttämättä ole tämän biologisia vanhempia. Tässäkin kysymyksessä esitetään toisistaan poikkeavia määräyksiä lapsen oikeudesta alkuperänsä selvittämiseen. Poikkeavuudet perustuvat lapsen äidin positioon tämän saadessa hedelmöityshoitoa. Esityksessä korostetaan myös sitä, että lapsi on toiminnan ainoa osapuoli, joka ei voi valvoa itse etuaan, jonka vuoksi lainsäätäjän on huolehdittava tämän aseman turvaamisesta. Viime kädessä lapsi kuitenkin itse päättää aina siitä, haluaako selvittää biologisen alkuperänsä vai ei.

Yhtäältä luovuttajan anonymiteetti on suojattu hyvin vahvasti niissä tapauksissa, joissa lapsi on syntynyt naisen ja miehen muodostamalle parille. Tällöin lapsi saisi täysi-ikäisenä halutessaan käsiinsä henkilökuvauksen sukusoluja luovuttaneesta miehestä. Jos luovuttaja siihen suostuu, saa tämän jälkeläinen tietoonsa myös luovuttajan täyden henkilöllisyyden. Viimeistään vuoden kuluttua luovuttajan kuolemasta lapsella olisi joka tapauksessa mahdollisuus saada tietoonsa tämän henkilöllisyys. Vastuu lapsen alkuperän kertomisesta tälle on hänen juridisilla vanhemmillaan. Biologisten juurten selvittämisen mahdollisuutta pidetään lakiesityksen mukaan tärkeänä, mutta toisaalta myös sekä lapsen oman perheen että sukusoluja luovuttaneen miehen perheen ja omaisten yksityisyyttä ja perhesuhteita pyritään suojaamaan. Tämän vuoksi vastuu kertoa tai olla kertomatta lapselle hedelmöityshoidosta ja siihen mahdollisesti liittyvästä perheen ulkopuolisesta sukusolujen luovuttajasta jätetään lakiesityksessä lapsen tosiasialliselle perheelle. Edellä kuvatut ehdot pätevät sukusolujen luovuttajiin näiden sukupuolesta riippumatta. (HE 76/2002, 20-22.)

Toisissa tapauksissa lapsen tiedonsaantioikeus ajaa ohi luovuttajan anonymiteetin ja perheen yksityisyyden. Mikäli lapsi on syntynyt itsellisen naisen tai naisparin perheeseen, tällä on

aina täysi-ikäisenä oikeus saada tieto äidin ja sukusoluja luovuttaneen miehen välillä laaditusta asiakirjasta, josta siis käy ilmi miehen henkilöllisyys (HE 76/2002, 22). Kuten edellä, voi lapsi saada tietoonsa myös mahdollisen munasolun luovuttajan henkilöllisyyden. Erona munasolujen ja siittiösolujen luovuttajien välillä on näissä tapauksissa kuitenkin se, että miespuolisen luovuttajan henkilöllisyyttä ei ole suojattu, minkä lisäksi jälkeläinen ja tämän äiti voisivat vaatia sukusolujen luovuttajalta lapsen isyyden tunnustamista. Tällöin sukusoluja luovuttanut mies nimettäisiin siis äidin ja lapsen vaatimuksesta lapsen juridiseksi isäksi (HE 76/2002, 19-20).

2.4. Hedelmöityshoidot ja sukupuoli järjestelmä tutkimuskohteina

Lakiesityksen HE 76/2002 keskeisessä sisällössä, johon esimerkiksi lapsen tiedonsaantioikeuden ja tämän isyyden määräytymisen kysymykset liittyvät, näyttäisi toistuvan kaava, jossa hedelmöityshoitoa saavat naiset jakautuvat kahteen ryhmään heteroparisuhteensa tai tämän suhteen puuttumisen perusteella. Heidän ”parisuhdestatuksensa” mukaan näyttäisivät määrittyvän myös muiden hedelmöityshoitoprosessiin osallistuvien henkilöiden asemat, oikeudet ja velvollisuudet. Vaikka itselliset naiset ja naisparit käsittävät vain hyvin pienen osan hedelmöityshoitoa saavista naisista, on keskustelu pitkälti pyörinyt heidän asemana ympärillä. Hedelmöityshoitoja koskeva julkinen keskustelu sekä eri lakiesitykset ovat viimeisen kymmenen vuoden aikana saaneet huomioita paitsi seksuaalivähemmistöjen oikeuksia koskevassa yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa (ks. esim. Kaskisaari 1997, Sorainen 2000/2005 ja Mustola 2000), myös muun muassa oikeustieteellisen tutkimuksen taholta (ks. esim. Tulipää 2005 ja Nieminen 2005), ja tutkimusta on täten tehty vaihtelevista näkökulmista.

Esimerkiksi Antu Sorainen on tutkinut ei-heteroseksuaalien kohtaamaa juridista syrjintää historiallisesta perspektiivistä, kiinnittäen 1950-luvulla käydyt ”naisten keskinäistä haureutta” koskevat oikeudenkäynnit osaksi poikkeavien kansalaisten syrjinnän genealogiaa, jota hän väitöskirjatutkimuksessaan (2005) ja aiemmissa teksteissään (esim. Sorainen 2000) rakentaa. Soraisen queer-teoreettisen tutkimuksen kautta avautuu kuva (rikos)oikeuden heteronormatiivisuudesta sekä tämän normatiivisen kontrollin kohteeksi joutumisesta, joka Soraisen mukaan edelleenkin vaikeuttaa normatiivisia rakenteita rikkovien ryhmien

oikeuksien toteutumista. Sorainen muistuttaa teksteissään homofobian jatkuvasta toistumisen ja uudelleen tuottumisen vaarasta korostaen, että vaikenemalla ympärillä tapahtuvasta syrjinnästä mahdollistamme itse tämän (hiljaisen) väkivallan jatkumisen.

Varsinaisesta ei-heteroseksuaalien vanhemmuudesta sekä uusiin lisääntymisteknologioihin liittyvistä kysymyksistä ovat Suomessa yhteiskunta- ja oikeustieteellisistä näkökulmista kirjoittaneet mm. Kati Mustola (2000), Anna Tulipää (2005). Mustola pohtii artikkelissaan uusia lisääntymismenetelmiä eugeniikan eli rodunjalostuksen näkökulmasta sekä lapsettomuuden medikalisointia hedelmöityshoitojen kautta. Uudet lisääntymismenetelmät nostavat väistämättä esiin kysymyksiä siitä, millaisten kansalaisten ylipäättään halutaan lisääntyvän: eräänlaisen rotuhygienian jatkumon olemassaolo, sekä tietynlaisten perhemuotojen luonnollistaminen muiden perhemuotojen kustannuksella nousevat esiin Mustolan tekstissä. Uusien keinoalkuisten lisääntymismenetelmien olemassaolo näyttäytyy Mustolan argumentoinnin kautta haasteena vallitsevalle käsitykselle sairauksista ja vanhemmuudesta sekä todisteena lääketieteellisille diskursseille kovin helposti lankeavasta määrittelyvallasta myös sosiaalisissa kysymyksissä. Juha Jämsän (2004) ja Paula Kuosmasen (1996 ja 2000) tutkimusten perusteella heteronormatiivisuuteen vahvasti kytketyn ja sukupuolittuneen isyyden ja äitiyden haastaminen ei-heteroseksuaalisten henkilöiden vanhemmuuden kautta puolestaan näyttää haasteelliselta ja jopa mahdottomalta tehtävältä: homoisän tai lesboäidin identiteetit näyttäytyvät yhteiskunnassa ristiriitaisina.

Sosiologi Maili Malin (ks. esim. 2001, 2003 ja 2006) on tehnyt urauurtavaa tutkimusta suomalaisia hedelmöityshoitoja koskevista käytännöistä ja hoitoihin liittyvästä politiikasta mm. selvittämällä suomalaisten lapsettomuusklonikoiden lääkäreiden mielikuvia ihanteellisista hoitokandidaateista: Malin piirtää tutkimuskissaan kuvaa siitä, millaisille (nais)kansalaisille annetaan lääkäreiden silmissä arvoa potentiaalisina vanhempina sekä siitä, millaiset lapset nähdään ihanteellisina lisääntymisteknologioiden käytön aikakaudella, kun yksilölliset valinnan mahdollisuudet lisääntymistä koskevissa kysymyksissä näyttävät kasvaneen.

3. KANSALAISUUS, MONINAISUUS, VANHEMMUUS... MAHDOTTOMUUS?

Jos henkilön sukupuoliseen suuntautumiseen perustuva syrjintä onkin kriminalisoitu ja viimeaikainen oikeudellinen kehitys edennyt tässä mielessä moniarvoisuutta sallivaan suuntaan, niin miten ymmärretään vanhemmuus ja perheet yleisemmin; millaiset perheet ovat normaaleja tai hyväksyttäviä, millainen perhe voi taata lapselle parhaan mahdollisen kehitysympäristön? Saako toisistaan rakenteellisesti poikkeavia perheitä asettaa keskenään eriarvoiseen asemaan? Onko perheen oltava miehen ja naisen muodostama yksikkö, ja millaiseen ajatteluun tämän suuntainen edellytys perustuu? Tällaisten kysymysten äärelle päätyy väkisinkin, jos aikomuksena on pohtia hedelmöityshoitolakiesitystä kansalaisuuden käsitteen näkökulmasta. Jotta kansalaisuuden käsitteen päästään käsiksi, on syytä avata ensin sukupuolisuuden ja seksuaalisuuden käsitteitä, jotka väistämättä nousevat esiin vanhemmuutta ja laajemminkin perhepolitiikkaa ja reproduktiokansalaisuutta koskevassa keskustelussa. Biologisen ja sosiaalisen yhteen kietoutuminen tekee sukupuolijärjestyksestä yhtäältä mielenkiintoisen, toisaalta haastavan järjestyksen, jota koskevista rajauksista käydään jatkuvaa kamppailua esimerkiksi sukupuolten välisten palkkaerojen tai lastenhoitokysymysten yhteydessä. Teknologisen kehityksen mahdollistamat muutokset sukupuolijärjestyksen biologisiin oletuksiin (jatkossa puhutaan lisääntymisteknologioista), haastavat osaltaan pohtimaan sitä, millaisessa yhteiskunnassa haluamme elää ja millaiset muutokset luonnollisen lisääntymisen mukaisiin ehtoihin ovat hyväksyttäviä. Lähdetään kutienkin liikkeelle kansalaisen ruumiista, siihen liittyvistä biologisista ja kulttuurisista määräyksistä.

3.1. Moderni sukupuolijärjestelmä: biologisen ja sosiaalisen valtataistelu

Keskustelua perheistä ja vanhemmuudesta lähestytään tässä pohtimalla vallitsevan sukupuolijärjestelmän perusteita aluksi yhteiskuntateoreettisella tavalla kahden hieman poikkeavan ajattelutavan kautta. Filosofin Tuija Pulkkisen (1996) mukaan länsimaisessa valtavirtakulttuurissa on mahdotonta olla kuulumatta osaksi siinä vallitsevaa mies/nais - jakoa. Sukupuolittuneen binaarilogiikan (kaksiarvologiikan) mukaisesti tulemme jatkuvasti määritellyiksi jompaankumpaan näistä kategorioista. Kaikki tästä logiikasta poikkeava jää useimmiten nimeämättä, jääden järjestyksen ulkopuoliseksi olemiseksi. Valtavirtakulttuurin

näkökulmasta poikkeaviksi katsotut identiteetit ovat vähemmistöseksuaalisuuksia, jotka eivät sukupuolijaosta poiketessaan voi ilmetä heteroidentiteettien kanssa tasavertaisina identiteetteinä, sillä ne ovat *erilaisia kuin* normina pidettävä sukupuoliuus. (Pulkinen 1996, 184–5.)

Pulkinen puhuu modernista sukupuolijärjestelmästä erona postmodernille järjestykselle. Hänen tarkoituksenaan ei ole vetää tarkkoja rajoja modernin ja postmodernin välille ajallisesti, vaan tarkastella sukupuolijärjestelmää erityisenä ”modernin logiikkaa” edustavana järjestyksenä, jonka kautta myös hedelmöityshoitolakiesityksen eriarvoistavat käytännöt tulevat ymmärretyiksi. Pulkinen määrittelee modernin ja postmodernin kulttuurisina asenteina ja ajattelua koskevinä lähestymistapoina, eikä niinkään tarkasti rajattuina ”-ismeinä” tai aikakausina. Siten ne ovat osa samaa jatkumoa, toimien tilanteisina perspektiiveinä erilaisissa ongelmanasetteluissa. (Pulkinen 1996, 44–45.) Hedelmöityshoitolakiesitys sopii hyvin esimerkkitapaukseksi modernin diskurssin ilmentymästä yhteiskunnassa, joka kenties joissakin muissa yhteyksissä voi toimia postmoderneilla taajuuksilla.

Miten moderni ja postmoderni sukupuolijärjestelmä sitten eroavat toisistaan? Yhden esimerkin antaa Pulkinen, ilmentäen näiden järjestelmien eroavaisuuksia kolmen keskeisinä pitämänsä sukupuoleen liittyvän erottelun kautta. Nämä ovat modernin/postmoderni, historia/genealogia ja sex/gender (Pulkinen 1994, 169). Termi sex viittaa tässä biologian ja lääketieteen sukupuoleen. Gender taas tarkoittaa sosiaalista sukupuolta, joka modernin ajattelun mukaan rakentuu sex -termin varaan. Siten esimerkiksi biologisesti naista muistuttavan henkilön sosiaalinen rooli, eleeet ja toiminta olisi ”naistapaista” ja ennako-oletuksen perusteella heteroseksuaalisesti suuntautunutta toimintaa. Historia/genealogia -jako puolestaan toimii kyseisessä asetelmassa siten, että modernin järjestyksen puitteissa voidaan sukupuolisuudella ajatella olevan jokin löydettävissä oleva ”todellinen” ja alkuperäinen pohja. Siten ”totuus” seksuaalisuudesta voitaisiin paljastaa. Postmoderni epäluulo (ks. esim. Foucault’n kritiikki 1.4.1) puolestaan kyseenalaistaisi koko sukupuolijaon, väittäen, ettei alkuperäistä sukupuolisuutta ja seksuaalisuutta ole olemassa, ja että kulloinkin vallitseva näkemys sukupuolesta ja seksuaalisuudesta on historiallisten tieto-valta -rakenteiden tulosta ja kulttuurissa sille kulloinkin annettavien määritelmien varassa toimivaa. (Pulkinen 1994, 169–173).

Edellä esitettyyn sex/gender -jakoon viittaa feministisessä tutkimuksessa laajasti käytetty termi *sukupuoliero*, johon tiivistyy ajatus oletetuista sex/gender -jaottelun mukaisista miehen ja naisen identiteetti-positioista. Kysymys sukupuolijärjestelmästä on tämän tutkielman yhteydessä tärkeä siksi, että queer-teoreettisen ajattelun voidaan katsoa pyrkivän Pulkkinen käsitystavan mukaisesti kohti postmodernia sukupuolijärjestystä, ohi heteronormatiivisten instituutioiden ja kohti sukupuolisuuden dekonstruointia siten, että seksuaaliset identiteetit voitaisiin nähdä ei-essentiaalisina, historiallisina ja tilanteisina identiteetteinä. Tällöin myös heteroseksuaalinen järjestys, kuten Pulkkinen toteaa, voisi olla yksi järjestys muiden joukossa (Pulkkinen 1993, 302).

Kuten edellä on todettu queer-teoreettista ajattelutapaa koskien, ei heteronormatiivinen järjestys suoraan tue kaikkien heteroseksuaalien pyrkimyksiä. Tätä samaa tarkoittaa Pulkkinen todetessaan, että kaksiarvologiikan mukainen sukupuoliero paikantuu miehen ja naisen ruumiiseen, vaikka tiedetään, etteivät yksilöt edusta puhtaita muotoja sukupuolieron mukaisista rooleista. Hän kuvaakin vallitsevia naisen ja miehen rooleja riittämättömiksi ilmaisemaan yksilöllisiä haluja ja olemisen muotoja edes heteroseksuaaleiksi lukeutuvien joukossa. Näiden ehtojen alaisuudessa tuotetut identiteettimallit koetaan yksinkertaisesti liian kapeiksi. (Pulkkinen 1993, 306; 310.) Myös tutkija Sasha Roseneilin (2000) queer-teoreettisen näkemyksen mukaan vallitseva järjestys, jossa seksuaaliset identiteettikategoriat rakentuvat homo- ja heteroseksuaalisuuden hierarkkisen kahtiajaon varaan, on lopulta kestämaton (Roseneil 2000, 30). Siksi modernin sukupuolijärjestyksen kyseenalaistaminen on tärkeää esimerkiksi pohdittaessa sitä, kenelle hedelmöityshoitoja halutaan antaa, ja millaisten perheiden syntymistä näillä päätöksillä samalla tuetaan.

Modernin yhteiskunnan ja sukupuolijärjestelmän suhdetta ja siinä ilmeneviä jännitteitä pohtii myös Risto Heiskala (2004), kutsuen sukupuolijärjestelmää *biologisesti motivoituneeksi* järjestelmäksi (Heiskala 2004, 114). Tämä määritelmä on hedelmöityshoitojen kannalta sikäli oleellinen, että vaikka biologian asettamat ehdot hallitsevat yhä vähemmän inhimillisiä prosesseja ja sukupuolijärjestelmän muotoutumista, tarvitaan lisääntymiseen yhä sekä miehen että naisen sulusoluja. Heiskala kuvaa modernisaation prosessin mukana tapahtuvaa sukupuolijärjestelmän irrottautumista sen biologisista esioletuksista kolmen transformaatiopolun kautta, jotka osaltaan valaisevat hedelmöityshoidoista käytävää neuvottelua kulttuurisesti ongelmallisena, teknologisena innovaationa. Ensimmäinen näistä on teollisen murroksen aikaansaama taloudellinen

vauraus, jonka seurauksena esimerkiksi perheiden koko on supistunut. Toinen transformaatiopolku liittyy läheisesti edelliseen ja koskee modernin valtion syntyä laillisine valtajärjestelmineen. Näistä valta- ja hallintamekanismeista esimerkiksi Foucault ja Bourdieu ovat kirjoittaneet laajalti. Modernin valtio on paitsi synnyttänyt kansalaisuuden käsitteen, myös ottanut roolin resurssien uudelleenjaon järjestäjänä ja pyrkinyt yhä enemmän myös kansalaisten yhdenvertaisuuden ideaalin toteuttamiseen hallinnoimissaan käytännöissä. Yhdenvertaisuuden idea on siten Heiskalan mukaan saanut jalansijaa myös sukupuoli-järjestelmää muokkaavana arvona. (Heiskala 2004, 115-6.)

Kolmas ja sukupuoli-järjestelmän muutosten kannalta merkityksellisin transformaatiopolku koskee teknologista kehitystä mm. lääketieteen alalla (Heiskala 2004, 116). Inhimillisen toiminnan biologisia rajoituksia esimerkiksi seksuaalisessa kanssakäymisessä tai jälkeläisten hoivaamisessa on pystytty muokkaamaan innovaatioiden, kuten ehkäisyvälineiden ja äidinmaidonvastikkeen avulla (mts. 116). Hedelmöityshoidot voidaan teknologiana liittää osaksi sukupuoli-järjestelmää muokkaavia käytäntöjä, sillä hoitojen kautta lisääntyminen irrottautuu seksuaalisesta kanssakäymisestä. Kolme transformaatiopolkua yhdessä ovat Heiskalan mukaan prosesseja, jotka muuttavat sukupuoli-järjestelmää biologisesta kulttuuriseksi järjestelmäksi. Samalla hän korostaa, ettei muutos tapahdu ristiriidattomasti, vaan sukupuoli-järjestelmälle annettavista määräyksistä käydään jatkuvia kamppailuja eri yhteiskunnissa.

Tämän näkemyksen valossa esimerkiksi Pulkkisen teesi siitä, että miehet ja naiset kokevat näille sosiaalisille sukupulirooleille (gender) merkityt paikat sukupulijärjestelmässä yhä ahtaammiksi, voidaan nähdä osoituksena biologisesti motivoituneen järjestelmän kulturalisoitumisesta. Myös yhä suurempaa yhteiskuntien välistä hajontaa sukupuoli-järjestelmän määritelmässä alkaa kulturalisoitumisen myötä tapahtua: esimerkiksi Ruotsissa vanhemmuus on irrotettu lisääntymistä koskevista biologisista ennakkoletuksista siten, että lapsella voi olla kaksi samaa sukupuolta olevaa legitiimiä vanhempaa. Hedelmöityshoitojen tapaisten teknologisten saavutusten, kuten hedelmöityshoitojen hyödyntäminen kansakunnan uusintamisessa on väistämättä myös neuvottelua sukupuoli-järjestelmän rajoista, sen biologisten ja kulttuuristen elementtien merkityksestä ja samalla pyrkimyksestä toteuttaa tasavertaisuuden ideaalia. Sukupulijärjestelmä voidaan ajatella hedelmöityshoitojen yhteydessä ajatella eräänlaiseksi meta-järjestelmäksi tai yläkäsitteeksi, joka vaikuttaa merkittävästi esimerkiksi vanhemmuudesta ja perheistä

käytävään keskusteluun. Myös perheen käsitteellä on olennainen osa lakiesitystä HE 76/2002 koskevilla tulkinnoilla: millainen on ideaalinen perhe, jota lakiesityksen kautta tavoitellaan vai edesauttaako luonnollisen lisääntymisen ehdoista poikkeaminen ydinperheen kriisiytymistä? Mistä oikeastaan on kyse puhuttaessa perheen kriisiytymisestä?

3.2. Kriittinen perhetutkimus: lapsen etu ja ”ydinperheen kriisi”

Perhemuotojen muutoksia pohditaan hedelmöityshoitolakiesityksen HE 76/2002 kontekstissa paitsi mikrotasolla, eli yksittäisten perheiden sisäisten sukupuolisuhteiden valossa, myös laajemmin, kun lakiesityksen määräysten taustalle muodostuu kuva ideaaliperheestä. Sen sijaan koko vallitsevan sukupuolijärjestelmän haastamista koskeva pohdinta ei Suomessa ole toistaiseksi ohittanut heteronormatiivisia ehtoja. Tästä esimerkkinä toimii samaa sukupuolta olevilta parikumppaneilta puuttuva oikeus adoptoida toistensa lapset, mikä esimerkiksi muissa Pohjoismaissa on mahdollista rekisteröidyille pareille. Vaikka laki rekisteröidyistä parisuhteista monilta osin jäljittelee Suomessakin avioliittolainsäädännön sisältöä, ei tätä jäljittelyä tai muiden Pohjoismaiden esimerkkiä ole Suomessa haluttu tässä asiassa seurata (ks. esim. Charpentier 2001, Kaskisaari 2003).

Kriittisen perhetutkimuksen kautta voidaan haastaa perhesuhteita koskevaa yksioikoista ja stereotyyppistä ajattelua. Perhetutkija Hannele Forsbergin (2003) mukaan kriittisen perhetutkimuksen keinoin voidaan paljastaa ideologisia ja eriarvoistavia prosesseja, joita perheajatteluun liittyy, pyrkien samalla tuottamaan moniulotteisempaa ymmärrystä perheestä (Forsberg 2003, 7). Perhe-käsitteeseen liittyy Forsbergin mukaan monia rasitteita, joista yksi on staattinen rakennejattelu: perhe mielletään kuuluvaksi yksityiseen elämänpiiriin vastakohtaksi julkiselle työelämälle, ja sillä koetaan olevan tiukat rakenteelliset rajat, jotka määrittävät perheenjäsenten olemisen ehtoja ja niiden sisältämää liikkumavaraa. Useimmiten tähän liittyy vahvasti myös ajatus perheestä heteroseksuaalisena ydinperheenä, eli miehen, naisen ja heidän yhteisten biologisten lastensa muodostamana perheenä. Toki tuo perhemalli on edelleen yleisin perhe-elämän muoto, kuten Forsbergin muistuttaa, mutta jatkaa, ettei perhemuotojen välisiä hierarkkisia suhteita silti tulisi pitää itsestäänselvyyksinä. (Forsberg 2003, 9-10.)

Myös Ritva Nätkin tarttuu kriittisesti käsitteeseen ”ehjä ydinperhe”, joka hänen mukaansa lepää vanhempien heteroseksuaalisen suhteen varassa, jonka uskotaan olevan lapsen kehityksen kannalta muita parempi perhemuoto. Luonnollisuudella ja ajatuksella luonnollisista perhesuhteista on siten vahva ideologinen perustelu puolustettaessa heteroydinperhemallia. (Nätkin 2003, 16.) Käsitteeseen luonnollisen tai alkuperäisen perhemuodon olemassaolosta liittyy juuri moderniin ajatteluun, joka sukupuolisuuden ja seksuaalisuuden keskustelujen lisäksi kiteytyy ehkä vielä vahvemmin perheestä käytävässä keskustelussa. Malliperheen taustaoletuksena toimii edelleen miehen ja naisen muodostama moderni heteroydinperhe. Nätkinin mukaan perheeseen liittyvät prosessit eivät kuitenkaan ole luonnollisia, vaan keinotekoisia ja siten muokattavissa olevia. Hän korostaa perheen ”tekemistä” sen staattisen ”olemisen” kuvaamisen sijaan. Kyseessä on siten ajattelutavan muutos, jonka keinoin perhettä koskeva keskustelu on refleksiivistä, itsestään ja perheen toiminnasta tietoista. (Nätkin 2003, 21–22.)

Esimerkiksi lapsen edulle, jonka nimissä perheen oikeanlaisen olemisen tapoja usein perustellaan, ei voida Nätkinin mukaan löytää yhtä ainoaa ja oikeaa, luonnollista perustaa. Lapsen hyvinvoinnin ja lapsen edun *sisältö* puolestaan on vähemmän kyseenalainen. Lapsen edun käsitteen sisältöä kuvaavia termejä voivat olla esimerkiksi jatkuvuus, pysyvyys, turvallisuus ja rakkaus, sekä hoiva ja suojeleminen. Se, voidaanko näitä ihanteita toteuttaa parhaiten jonkin tietyn perherakenteen vallitessa, on eräs keskeinen kysymys, jota Nätkin ja Forsberg haluavat perhekeskustelussa kriittisesti pohtia. Perhettä koskevan keskustelun refleksiivisyys tarkoittaa juuri ajattelun suuntaamista perheen substanssiin, siihen mikä on perheen olemisen ja tekemisen päämäärä perheenjäsenten kannalta. Rakenteen sijaan huomio tulisi siis kiinnittää siihen, saako esimerkiksi lapsi omassa perheessään rakkautta ja huolenpitoa. Jonkin elämäntavan, esimerkiksi homoseksuaalisuuden, sosiaalinen stigma voi tuottaa lapselle enemmän pahoinvointia kuin monimuotoiset, normista poikkeavina pidettävät perhejärjestelyt itsessään. (Nätkin 2003, 37–38.)

3.3. Staattinen perherakenne kriisissä?

Huolimatta siitä, että naisen, miehen ja heidän yhteisten lastensa muodostama perhe on edelleen yleisin perhemuoto, on perhemuotojen moninaistuminen herättänyt keskustelua ja jopa puhetta perheen kriisiytymisestä: perinteinen perhemuoto on menettänyt yksiselitteisen

valta-asemansa, avioerojen yleisyys on synnyttänyt uusperheen käsitteen, ja oma pieni roolinsa on myös samaa sukupuolta olevien puolisoitten muodostamalla lapsiperheillä, joiden olemassaoloa on yhä enemmän voitu tuoda julkisuuteen asenteiden muuttuessa hiljalleen hyväksyvämpään suuntaan. Anthony Giddens (1992 ja 1998) lähestyy tätä keskustelua *puhtaan suhteen* käsitteen kautta. Puhdas suhde kuvaa hänelle länsimaisen kulttuuripiirin ihmisten pyrkimystä vahvaan emotionaaliseen kommunikaatioon perustuvien suhteiden luomiseen, eikä niinkään traditionaalisia sukupuolirooleja mukaileviin suhteisiin, joissa mukana oleminen ei hänen mukaansa vaadi jatkuvaa osapuolten välistä dialogia tai toiminnan reflektointia. Dialogi ja toiminnan refleksiivisyys kuvaavat Giddensin mukaan uudenlaisia läheissuhteita: puhtaan suhteen logiikka toimii kaikkien yhteiskunnassa ilmenevien suhteiden kentillä, koskien hetero- ja ei-heteropareja, ystävyysuhteita sekä lapsen ja vanhemman välisiä suhteita. Giddens liittyy puhtaat suhteet osaksi prosessia, jossa läheissuhteet ovat siirtymässä modernin rakenteista postmodernin rakenteisiin. (Giddens ja Pierson 1998, 124–125.)

Tästä muutoksesta huolimatta myös Giddens myöntää traditionaalisten perhearvojen istuvan vielä syvässä. Merkittävä muutos entiseen on hänen mukaansa kuitenkin se, että traditioiden olemassaolo tulee nyt perustella ja sitä kautta oikeuttaa, eikä ottaa itsestäänselvytenä. Esimerkiksi avioerojen yleistymisen voidaan tulkita merkinä siitä, ettei avioliittoa ehkä pidetä enää siinä mielessä pyhänä tai pakottavana instituutiona, ettei siitä voitaisi yhteisellä sopimuksella irtautua. Täten refleksiivisyys on tunkeutunut myös tradition alueelle: toiminnan perusteluksi ei enää riitäkään se, että ”näin on aina tehty ja tullaan tekemään”, vaan vaaditaan konkreettisia perusteluja toiminnan ja olemisen eri muodoille ja niitä kehystävälle instituutioille ja traditioille. Yksilöllinen pakko valita oma toimintamallinsa on sekä mahdollisuus että raskas vaatimus, jonka yksilö yhä useammin joutuu kohtaamaan. (Giddens ja Pierson 1998, 132.)

Seksuaalisuus on tullut erotetuksi lisääntymisestä keinoalkuisten lisääntymismenetelmien kehityksen seurauksena, ja toisaalta avioliiton taloudellinen perusta, jonka merkitys suomalaisessa yhteiskunnassa jo jonkin aikaa on ehkä ollut vähäisempi, on entisestään heikentynyt. Giddens puhuu tässä yhteydessä luonnon ja tradition päättymisen prosesseista, joiden seurauksena myös homoseksuaalisuuden perversion leima on häipymässä: ajatus luonnottomuudesta on muuttunut luonnottomaksi. Giddens pitää homoseksuaalisia suhteita jopa eräänlaisina emotionaalisuuden pioneerisuhteina, joissa avioliittoon itsestään selvinä

sisään kirjoitettuja luottamuksen, tasavertaisuuden ja kommunikaation hyveitä on aktiivisesti tuotettu ilman valmista traditiota tai arvo- ja normimalleja, joihin tukeutua. Giddensin argumentaatiota ohjaavana pohjana onkin usko siihen, että rakkaussuhteiden tulisi olla *henkilökohtaisen valinnan kysymyksiä*, ei kysymyksiä traditiosta tai sopimuksesta (Giddens 1992, 58; Mts. 1998, 139–145). Itsestäänselvyyksiä joudutaan perustelemaan kun ihmissuhteita koskeva toiminta on refleksivoitunut, mikä tarkoittaa myös eettisten kysymysten pohdinnan lisääntymistä eri elämänalueilla. Juuri tästä on kyse pohdittaessa esimerkiksi sitä, onko ydinperhe kriisissä. Samaa ilmiötä edustaa myös keskustelu hedelmöityshoidoista: millaisten perheiden muodostumista halutaan edesauttaa hedelmöityshoitojen keinoin, ja kuinka pitkälle yhdenvertaisuuden idea halutaan tässä tapauksessa ulottaa? (Mts. 1998, 147.)

Vanhemmuuden sopimuksellisuus on Giddensin mukaan yleistynyt perhemuotojen moninaistumisen seurauksena, jolloin myös vanhemmuuteen liittyvät oikeudet ja velvollisuudet joudutaan tuomaan esiin: vanhemmuuden substanssi eli sisältö on muodollisen vanhemmuuden statuksen sijaan tullut merkitykselliseksi, sillä sopimusten ehtojen neuvoteltavuus on yksi puhtaan suhteen perusajatuksista. (Giddens 1992, 96–98, 187, 191.) Esimerkiksi hedelmöityshoitojen kohdalla ei-biologisiin siteisiin perustuva sosiaalinen vanhemmuus edustaa käytännössä tätä suhteiden neuvoteltavuutta. Myös Jeffrey Weeks (Weeks, Heapy ja Donovan 2001) pohtii perheen kriisiytymisen ilmiötä, kiinnittäen sen hieman Giddensia mukaillen osaksi läheissuhteiden transformaation prosessia. Myös Weeks et al. haluavat kiinnittää huomion perheen substanssiin, ja korostavat sitä, etteivät perhearvot sinänsä ole kriisissä, vaan että perheen *rakenteet* ovat muutoksen kourissa (Weeks et al. 2001, vi-vii). Näin Weeks et al. päätyvät samaan pohdintaa Giddensin kanssa perheen substanssista, eli perheen tarkastelemisesta ei vain staattisten rakenteiden, vaan perheessä ilmenevien toimintojen sisällön kautta. Perheen ”uusiksi ajattelemisen tehtävä” ei kuitenkaan ole helppo. Weeks et al. katsovat, että jo pelkkä perhe -sana kantaa mukanaan sellaista symbolista painolastia, jota on vaikea karistaa: se on pitkään ymmärretty instituutiona, joka on sulkenut ulkopuolelleen ei-heteroseksuaalit, ja joka pyrkii yhä olemaan yksinomaan heteroseksuaalisuuden kyllästävä termi. Heteronormatiivisen ajattelun hallitsevuus perhe-keskustelussa ilmenee juuri siihen tiiviisti liittyvän hetero-oletuksen kautta, jonka keinoin Weeks et al. kuvaavat perheeseen liittyviä ennako-oletuksia. (mts. 2001, 16; 40).

Jotta perhettä, tai tarkemmin sanottuna aikuisten ja lasten välistä suhdetta koskeva pohdinta todella voidaan viedä toimintojen kuvaamisen tasolle, tulee pitää mielessä aiemmin esitetty keskustelu modernista sukupuolijärjestyksestä ja sen tiukasta otteesta: myös Weeks et al. muistuttavat seksuaalisuuden määrittyvän historiallisesti vastapari-ajattelun kautta, jolloin esimerkiksi homoseksuaalisuus siis määrittyy vastapariksi heteroseksuaalisuudelle, muodostaen samalla kategoriat normaalille ja epänormaalille käyttäytymiselle (mts. 2001, 13-14). Vastapari- eli binaarilogiikka on osa aiemmin Tuija Pulkkinen tekstien kautta esitettyä modernin sukupuolijärjestyksen logiikkaa. Perheiden toimintaa, perheen tekemistä ja perheessä olemista tarkastelemalla voidaan kuitenkin yrittää ohittaa kysymykset ei-heteroseksuaalisten perheiden legitimitetistä ja keskittyä tarkastelemaan sen sijaan sitä, mikä perhettä parhaiten kuvaa: arjen toiminnassa tapahtuvaa vastuun, kiintymyksen, rakkauden ja hoivan tarjoamista muille perheenjäsenille.

Arjen tasolla esiintyvät ongelmat ja haasteet ovat Weeks et al. mukaan samankaltaisia riippumatta vanhempien seksuaalisesta suuntautumisesta (mts. 2001, 28). Tällainen lähestymistapa ei-heteroseksuaalisten henkilöiden vanhemmuuteen on erityisen relevantti siksi, että vaikka läheissuhteiden transformaatio Giddensin sanoin olisikin jo ylittänyt kysymyksen seksuaalisesta suuntautumisesta, on kysymys *vanhemmuudesta* yhä varsin herkkä ennakkoluuloille ja jyrkän kielteisille asenteille koskien normista poikkeavia olemisen muotoja. Weeks et al. jopa väittävät, että vanhemmuuden kysymyksestä olisi tullut kompastuskivi asenteiden kehityksessä ei-heteroseksuaaleja kohtaan. Erityisesti miesten jaettuun vanhemmuuteen liitetään heidän mukaansa epäilyjä ”lasta korruptoivasta käytöksestä”, eivätkä tämänsuuntaiset mielipiteen ilmaukset ole aivan vieraita myöskään suomalaisessa keskustelussa (mts. 2001, 158-9). HE 76/2002:ssa pinnalle nousevat esimerkiksi epäilyt ei-heterosuhteessa olevien naisten sopivuudesta vanhemmiksi, kun heidän kyvykkyytensä parisuhteen muodostamiseen kyseenalaistetaan. Mm. näitä seikkoja tarkastellaan lähemmin luvussa kuusi.

Vahvojenkin ennakkoluulojen olemassaolossa piilee aina silti tilaisuus sellaisen keskustelun synnyttämiseen, jonka kautta myös vanhemmuuden uudelleen määrittely on mahdollista, väittävät Weeks et al. (mts. 2001, 168). Näin palataan samaan ajattelumalliin, jonka Giddens nostaa esiin: kun joudutaan todella pohtimaan ja perustelevaan itsestäänselvyyksinä pidettyjä asioita ja kun havaitaan, että normeista todella voidaan myös poiketa jopa jäykän rakenteistuneen perheretoriikan sisällä, on jokaisen kohdattava sama yksilöllisen valinnan

pakko: mikä on perheen ja vanhemmuuden ydin? Onko se perheen ulkoisten rakenteiden norminmukaisuudessa vai perheen sisällöllisten tehtävien täyttämässä? Se, kohtaako kukin näiden kysymysten esittämisen vapauttavana mahdollisuutena vai raskaana pakkona on tietenkin yksilöllistä.

Sukupuolijärjestyksen, perheen ja vanhemmuuden käsitteet ovat jatkuvassa ”liikkeessä”, yhteen kietoutuneita ja kiistanalaisia. Niitä koskevat totuudet ovat aina ajallisesti ja paikallisesti erityisiä. Lakiesityksen HE 76/2002 kannalta kyse on koko kansalaisuuden käsitteen hahmottamisesta: millaista kansalaisuuden ihanteita lakiesityksen kautta pyritään edistämään, ja millaisia inkluusiivisia ja eksklusiivisia elementtejä tähän liittyy. Läheissuhteiden ja elämäntapojen transformaation kautta esimerkiksi ei-heteroseksuaalien kohtaama syrjintä sekä heidän yhteiskunnan asenneilmaston muutoksille herkkä ja riskialtis oikeutus olemassaolonsa yksilöinä ja perheinä, muotoutuu Weeks in et al. tekstissä lopulta kysymykseksi juuri kansalaisuudesta. Niin kauan, kun kansalaisuuden käsite siihen kuuluvine oikeuksineen ja velvollisuuksineen on järjestynyt avioliiton, ydinperheen ja hetero-oletuksen ympärille, tulevat ei-heteroseksuaaliset henkilöt olemaan syrjässä keskusteltaessa myös heidän elämänsä avainkysymyksistä. Edes hedelmöityshoitoihin tulevat heteroparit ja myöhemmin heidän lapsensa eivät ole automaattisesti eriarvoistavien käytäntöjen ulkopuolella, kun pidetään mielessä sukupuolijärjestelmää koskevien esioletusten mahdolliset biologiset ja heteronormatiiviset painotukset. (Mts. 2001, 182; 186, 195.)

3.4. Kansalaisuus ja hedelmöityshoidot

Sosiaalisen kansalaisuuden määritelmän avaamista ja toisaalta koko kansalaisuuden käsitteen mahdollisuutta toimia hedelmöityshoitolainsäädäntöä koskevan keskustelun reunustajana lähestytään tässä tutkielmassa seuraavasti: jotta kansalaisuuden käsite kokonaisuudessaan tulisi ymmärrettäväksi, lähdetään liikkeelle T.H. Marshallin kansalaisuusteoriasta ja sen variaatioista.

3.4.1. Kansalaisuuden määrittelystä

Keskustelu hedelmöityshoitolainsäädännön rajoista on keskustelua kansalaisoikeuksista, kun asiaa katsotaan T.H. Marshallin (1950/1992) muotoileman kansalaisoikeuksien komijaon näkökulmasta. Marshall jakaa kansalaisuuden (citizenship) käsitteen yksilön, poliittisten ja sosiaalisten oikeuksien kategorioihin. Lyhyesti kuvattuna yksilön oikeuksilla tarkoitetaan tässä vapausoikeuksia, mm. sanavapautta, jotka kiinnittyvät valtion oikeusjärjestelmään. Poliittisen toiminnan oikeudet puolestaan kiinnittyvät paikallisen ja kansallisen tason poliittis-hallinnolliseen järjestelmään. Sosiaalisella elementillä Marshall tarkoittaa kansalaisten oikeutta sosiaaliseen turvallisuuteen ja vähimmäistason hyvinvoinnin takaamiseen jokaiselle kansalaiselle. Näitä oikeuksia valvotaan ja vahvistetaan mm. koululaitoksen ja sosiaalipalveluiden kautta. (Marshall 1992, 8.)

Marshall esittää kansalaisoikeuksien kehityksen tapahtuneen 1700-luvulta alkaen, ensin yksilön vapausoikeuksien muodossa, sitten poliittisten ja lopulta 1900-luvulla sosiaalisten oikeuksien kehittämisen muodossa. Kehitys eri oikeuksien välillä on tapahtunut pitkälti rinnakkaisina prosesseina, ei niinkään kronologisesti. Teorian taustalla on Marshallin pyrkimys kuvata kansalaisuutta sellaisina oikeuksina ja velvollisuuksina, joiden kautta sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja kapitalistisen markkinatalouden välistä jännitettä voitaisiin käsitellä. (Marshall 1992, 10-18, 42.) Marshallin teoria on laajalti tunnustettu mutta myös kritisoitu. Siitä uupuu esimerkiksi sosiaalisen sukupuolen (gender) sekä etno-kulttuurisen monimuotoisuuden elementit, jotka heikentävät merkittävästi teorian soveltuvuutta sellaisenaan nykymaailmaan. Teorian tekee ongelmalliseksi myös se, että Marshall liittää sisäänpääsyn kansalaisoikeuksiin oleellisella tavalla työn käsitteeseen. Teorian sovellettavuutta rajoittaa myös sen tiivis kiinnittyminen ainoastaan Iso-Britannian yhteiskuntajärjestystä kuvaavaksi. (ks. esim. Bottomore 1992, 65-70.) Tarkoituksenani ei olekaan esittää tässä teoriaa koko laajuudessaan tai pureutua syvällisesti sen kohtaamaan kritiikkiin, vaan esittää siitä johdettu Bryan S. Turnerin kehittämän sovelluksen kautta yhteys kansalaisuuden käsitteen ja hedelmöityshoitolainsäädäntökeskustelun välillä.

Turner (2001) kuvaa marshallilaisen sosiaalisen kansalaisuuden toteutuneen nimenomaan työn kautta. Työn hän määrittelee Marshallin jaotteluun perustuen kolmella tavalla: sotilaan, palkkatyöläisen ja reproduktiivisen työpanoksen kautta. Talouden ja teknologian kehitykseen liittyvien yhteiskunnassa tapahtuneiden rakennemuutosten vuoksi työuran ja sotilasuran kautta tapahtuva kansalaisuuden toteutuminen on vaikeutunut. Sen sijaan reproduktiivisen kansalaisuuden toteutumisen ehdot eivät Turnerin mukaan ole

heikentyneet, mistä johtuen kansakunnan uusintamisen tehtävä on edelleen tärkeä väylä kansalaisuuden toteuttamiseen. Tässä mielessä Marshallin kansalaisuusteorian eräs keskeinen elementti puolustaa paikkaansa myös nykymaailmassa. (Turner 2001, 192-196.) Samalla Turner kuitenkin huomauttaa kansalaisuuden käsitteeseen liittyvästä paradoksisista: käsite kuvaa inklusiivista prosessia, johon liittyy mm. resurssien uudelleenjakoa, mutta samalla se on eksklusiivinen prosessi, joka uudelleenjaon kriteerien määrittelyn kautta luo vahvoja oikeuksiltaan poikkeavia identiteettiryhmiä, aivan kuten edellä kuvattu perheen käsite (Turner 2001, 192).

Kun syntyvyys on viimeisten vuosikymmenten aikana monissa teollisuusmaissa laskenut erittäin alas, on syntyvyyden kautta tapahtuvaa kansalaisten sosiaalista osallistuvuutta pyritty tekemään houkuttelevammaksi. Turner huomauttaa, että tässä prosessissa heteroseksuaalisuudelle annetulla ensiarvoisella asemalla pyritään säilyttämään lisääntyminen avioliiton kautta tapahtuvana uusintamisena. Lisääntyminen ”luonnonmenetelmin” on edelleen yleisin, muttei ainoa keino saavuttaa yhteiskunnan uusintamisen ja jatkuvuuden sosiaaliset, biologiset ja kulttuuriset tavoitteet. Vasta reproduktioteknologioiden kehityksen kautta heteroseksuaalisen yhdyntän edellytys biologisen vanhemmuuden ehtona on voitu ohittaa. Siten Turner päätyykin toteamaan, että ei heteroseksuaalisuus sinänsä, vaan legitimiin vanhemmuuden rajoittaminen ”normaaleissa” perheissä tapahtuvaksi ilmentää kansalaisten eriarvoisia mahdollisuuksia sosiaalisen kansalaisuuden toteuttamiseen modernin kansalaisuuden liberaalissa regiimissä. (Turner 2001, 196.)

3.4.2. Kansalaisuuden käsitteen haastavuus

Kansalaisuuden käsite näyttää Turnerin tekstin perusteella johtavan väistämättä kansalaisten distributiiviseen ryhmittelyyn, joka merkitsee yksilöille tilanteesta riippuen joko kuulumista mukaan järjestelmän piiriin tai jäämistä siitä ulos. Lisäksi kansalaisten reproduktiivista työpanosta rajoittavat yhteiskunnan heteronormatiiviset rakenteet. Myös hedelmöityshoidoissa kyse on distributiivisena eli resurssien jakoa kuvaavana kysymyksenä siitä, kenelle halutaan antaa oikeus keinoalkuisten lisääntymismenetelmien käyttöön ja millaisin ehdoin. Inklusion ja eksklusion logiikka ei kuitenkaan ole väistämättä ainoa tapa lähestyä kansalaisuuskeskustelua. Iris Marion Young (1990) huomauttaa, että vaikka

distributiiviset kysymykset ovatkin tärkeitä tyydyttävän oikeuskäsityksen aikaansaamiseksi, olisi virhe riisua sosiaalisen oikeudenmukaisuuden tavoittelu pelkäksi resurssien jaon kysymykseksi (Young 1990, 15). Pyrkimys kansalaisten yhdenvertaisuuden toteuttamiseen hedelmöityshoitoja koskevan lainsäädäntöprosessin yhteydessä antaa aiheita tarkastella lähemmin Youngin ajatuksia kansalaisuudesta.

Young pitää distribuution logiikkaa kahdella tavalla ongelmallisena. Ensinnäkin resurssien jakaminen ohjaa ajattelemaan sosiaalista oikeutta materiaalien resurssien allokationa tai sosiaalisten asemien, statusten, distribuutioon. Toinen ongelma on distribuution paradigman ulottaminen immateriaalisiin sosiaalisiin kohteisiin (esimerkiksi vanhemmuus, hoiva), jolloin kyseiset asiat näyttävät staattisina objekteina, eivätkä sosiaalisina prosesseina ja toiminnan osina toimijasuhteiden verkossa. (Young 1990, 15-18.) Hedelmöityshoitolakiesityksessä on distributiivisena kysymyksenä kyse esimerkiksi vanhemmuuden statuksen tai anonymiteetin suojan myöntämisestä eri ryhmille, jotka juuri tämän keskustelun yhteydessä näyttävät ryhmänä. Ei-distributiivisena kysymyksenä keskustelussa taas on kyse mm. siitä, millainen hedelmöityshoitoa haluava kansalainen nähdään ihanteellisena vanhempana, jonka pyrkimyksiään perheen perustamiseen halutaan edistää lainsäädännön turvin, samalla legitimoiden tietynlaisen kansalaisyhteiskunnan pyrkimykset perheen perustamiseen..

Mitä sosiaaliset oikeudet tai sosiaalinen oikeudenmukaisuus sitten kaikessa abstraktisuudessaan ovat? Young katsoo, etteivät oikeudet toisaisassa voi olla kenenkään omistettavissa (*possessions*), vaan ne ovat suhteita ja institutionaalisesti määriteltyjä sääntöjä siitä, mitä ihmiset voivat tehdä suhteessa toisiinsa. Young väittää, että länsimaisessa hyvinvointivaltiossa distributiivinen oikeusajattelu suorastaan kukoistaa: tällöin konflikti- ja toimeenpanokysymysten ratkaisumalleissa kansalaiset nähdään ensisijaisesti asiakkaina tai kuluttajina. (Young 1990, 28;71.) Myös Christel Stormhoj (2002), joka käy samansuuntaista keskustelua skandinaavisessa kontekstissa, väittää skandinaavisen sosiaalisen kansalaisuuden ajatuksen lepäävän universalismin ihanteen varassa, joka verhoaa taakseen kysymykset muun muassa etnisyydestä ja seksuaalisesta suuntautumisesta. Siten valkoinen, heteroseksuaalinen mieskansalainen olisi myös skandinaavisen universalismin mittapuu ja ihanteellinen kansalainen, johon tästä normista eroavat kansalaiset aina vertautuvat. Stormhojn mukaan valtiolla on aktiivinen rooli heteroseksuaalisia ideaaleja ylläpitävien käytäntöjen toteuttamisessa ja samalla seksuaalisen

suuntautumisen perusteella kansalaisoikeuksia rajoittavien käytäntöjen ylläpitämisessä. Tämä seikka on hänen mukaansa jäänyt Pohjoismaissa liian vähälle huomiolle. (Stormhoj 2003, 38-9.) Heteronormatiivisena näyttäytyvän perheajattelun haastaa Stormhojn mukaan jo aiemmin huomioitu perheiden pluralisoitumisen prosessi, jonka kanssa rinnakkain tapahtuu lisääntymisteknologioiden yhä laajempi käyttöönotto terveydenhoidollisessa toiminnassa. Nämä seikat pakottavat siten myös meillä perhettä koskevan keskustelun perspektiivin laajentamiseen ja samalla ehkä myös universalismin ihanteessa piilevien oletusten ja ihanteiden kyseenalaistamiseen.

Sekä Youngin että Stormhojn ajatukset sosiaalisesta kansalaisuudesta ja sorrosta voidaan esittää Pierre Bourdieun (1977) symbolisen väkivallan käsitteen kautta. Jatkossa edellä käydyt keskustelut kansalaisuudesta, sukupuolijärjestyksestä ja hedelmöityshoidoista pyritään suhteuttamaan Bourdieun teoreettisiin malleihin, mikä edesauttaa samalla lakiesityksen analysointia (Bourdieuista tarkemmin seuraavassa luvussa). Symbolisen väkivallan käsite kuvaa Bourdieun mukaan näkymätöntä, hienovaraista väkivaltaa, jota ei sellaiseksi tunnusteta sen kohteiden eikä aina edes sen käyttäjien toimesta. Se käsittää kaikki ne huomaamattomat alistamisen muodot, joilla alistetut ryhmät saadaan pysymään sorron tilassa, ilman että he ymmärtävät asemansa todellista luonnetta. Siten se voidaan nähdä myös hyvinvointivaltioiden instituutioiden kautta harjoitettuna valtana, joka mahdollistaa kansalaisia eriarvoistavien järjestysten pystyttämisen. Jos valta nähdään tässä tarkastelussa pääasiassa distribuution kautta eikä Youngin ehdottamalla tavalla jatkuvina prosesseina, ei myöskään yhteiskunnallisen hallinnan ja sorron, eli symbolisen väkivallan olemassaoloa voida useinkaan tunnustaa. (Bourdieu 1977, 170; Young 1990, 33.)

Jos olemassa olevaa ja heteronormatiiviseksi väitettyä perhetematikka oikeuksineen ja velvollisuuksineen lähdetään kyseenalaistamatta laajentamaan distributiivisessa hengessä yhä uusiin kansalaisryhmiin, suljetaan samalla mahdollisuus vakavalta arvopohdinnalta, johon myös hedelmöityshoitojen lainmukaistamisen prosessi periaatteessa antaa mahdollisuuden. Jotta päästäisiin käsiksi sosiaalista eriarvoisuutta tuottaviin prosesseihin, jollaisena myös HE 76/2002:n kaltainen asiakirja voidaan nähdä, on kansalaisuuskeskustelua laajennettava inklusion ja eksklusion ansaan johtavasta uudelleenjaon ajattelumallista. Näin tarkastelu voidaan kohdistaa mikrotason yksilö- ja ryhmäkeskeiseksi tarkasteluksi, jollaisena se näyttäytyy seuraavassa luvussa tarkemmin

esiteltävien Pierre Bourdieun kenttäteoria sekä symbolisen pääoman ja symbolisen väkivallan käsitteiden kautta.

Edellä kuvattu distributiivinen oikeusajattelu luo Youngin mukaan eriarvoisuutta, jota voidaan kutsua sorroksi. Sorron käsite viittaa jonkin tietyn ryhmän kohtaamiin systemaattisiin pakotteisiin tai rajoitteisiin. Sorron aikaansaamiseksi ei tarvita epädemokraattista tyranniaa, vaan sen voidaan katsoa levittäytyvän yhteiskuntaan rakenteellisenä, itäen kyseenalaistamattomissa normeissa ja toiminnan tavoissa sekä oletuksissa, jotka ovat institutionaalisten sääntöjen perustana. Siten sorto ja symbolinen väkivalta kulkevat käsi kädessä. Heteronormatiivisen yhteiskuntarakenteen voidaan katsoa olevan yksi sortavia käytäntöjä tuottava rakenne, jonka vaikutuksia tarkastellaan lähemmin hedelmöityshoitolakiesityksen osalta myöhemmissä luvuissa. Ennen tätä tarkastellaan lyhyesti Youngin esittämää kansalaisuusteoriaa hänen esittämänsä vaihtoehdoisen oikeusajattelun näkökulmasta. (Young 1990, 40-41.)

Yhteiskunnassa esiintyvissä kamppailutilanteissa, jollaisena HE 76/2002:n luomaa tilaakin voidaan pitää, muodostuu erilaisia ryhmittymiä, joiden tavoitteet ja vaatimukset eroavat toisistaan. Tätä seikkaa ei Youngin mukaan tulisi kieltää tarjoamalla ratkaisuksi puolueettomuuden politiikkaa. Puolueettomuuden ajatus kätkee taakseen dikotomisaa, eriarvoistavia ajattelumalleja ja synnyttää sortoa, koska puolueettomuudessa on pohjimmiltaan kyse eron olemassaolon kieltämisestä: kun kaikki tekijät (yksilöt, ryhmät) halutaan tuoda osaksi jotakin yhtä ja samaa, jää osa ryhmistä väistämättä ulkopuolelle, koska ne eivät yksinkertaisesti mahdu samuuden logiikan rajojen sisäpuolelle. Eron kieltämisen, eli ns. ”puolueettomuuden” logiikka toimii Youngin mukaan seuraavilla tavoilla: ensinnäkin se kieltää yksittäisten tilanteiden erityisyyden olettamalla, että kaikkia tilanteita voidaan käsitellä samojen moraalisääntöjen mukaisesti. Toiseksi se aiheuttaa moraalisten subjektien moninaisuuden typistymisen yhdeksi universaaliksi subjektiivisuudeksi, jolloin vallitsevat eroavaisuudet jäävät havaitsematta. Tämä johtaa väistämättä rakenteellisen sorron syntyyn. (Young 1990, 100.)

Young väittää, että kaikki puolueettomuudella ratsastava poliittinen toiminta on harhaanjohtavaa, ja että vain nostamalla konfliktien keskiöön tosiasialliset erot kamppailussa mukana olevien osapuolten välillä, voidaan edes teoriassa ylläpitää kansalaisuus oikeuksien tasavertaisen toteuttamisen ihannetta. Ei siis ”kaikille samaa samoin

kriteerein”, vaan ”kaikille oikeudenmukaisuutta vaihtelevin kriteerein”. Tämänsuuntainen ajattelu voi tuntua jyrkkyydessään mahdottomalta ja vähemmistöpolitiikan näkökulmastakin utopistiselta, ja esimerkiksi universalistinen hyvinvointivaltio puolustanee vahvasti paikkaansa suomalaisessa yhteiskunnassa huolimatta esimerkiksi Stormhojn esittämästä kritiikistä. Young kuitenkin onnistuu omassa ajattelussaan tiivistämään jotakin keskeistä heterogeenisuuden, moninaisuuden ja eron politiikasta, jota ei voida jättää vaille huomiota. Ihmiset ovat usein ennakkoluuloisia itsestään poikkeavien yksilöiden suhteen, mikä lienee selvää myös hedelmöityshoitolaista käytävässä keskustelussa. Young korostaakin, että yksilöiden tulisi ensin tuntea oma sisäinen heterogeenisuutensa, omat tilanteiset identiteettinsä ja ristiriitaisuutensa, jotta he voisivat ymmärtää itsestään poikkeavia yksilöitä. Koska ihmiset ovat arjessaan usein osallisina monissa keskenään ristiriitaisissa konteksteissa, ja koska kaikki yksilöt tämän vuoksi omaavat toisistaan poikkeavia tilanteisia ryhmäidentiteettejä ja -jäsenyyksiä, ovat kaikki yksilöt samalla väistämättä sisäisesti heterogeenisia. Kyse onkin Youngin mukaan siitä, pyrkiikö kukin yksilö vaientamaan vai vahvistamaan sisäistä heterogeenisuuttaan. Moninaisuuden ja eron politiikan näkökulmasta katsottuna hedelmöityshoitolakiesityksen kaltaisella asiakirjalla saattaa olla merkittävä rooli yksilöllisten asenteiden suuntaamisessa ja samalla perheen käsitteen rajojen muokkaamisessa (Young 1990, 153.)

Erityisesti puolueettomuuden pyrkimyksiin nojaavan poliittisen toiminnan arvoperusteisiin tulisi Youngin ajattelun mukaan kiinnittää huomiota, sillä näennäisissä tasa-arvoisuuden ja universalismin ihanteissa voi itää järjestelmällisen sarron siemen. Myös Tuija Pulkkinen (1993) ajatuksiin nojautuen todettiin edellä, etteivät sukupuolieron mukaiset miehen ja naisen identiteetit ole riittäviä useimmille kansalaisille. Tämä seikka antaa lisää painoarvoa kysymykselle siitä, tulisiko yksilön sisäisiä ristiriitaisuuksia pyrkiä vaientamaan vai tulisiko ne pyrkiä hyväksymään osana minutta, osana yksilön sisäistä heterogeenisuutta. Iris Marion Young herättää pohtimaan sitä, voitaisiinko esimerkiksi hedelmöityshoitoja koskevalla lailla todella vaikuttaa sellaisen hiljaisen ja näkymättömän sarron esiintymiseen, joka saattaisi entisestään vahvistaa olemassa olevia sortavia rakenteita jotka ilmenevät inkluusiivisina ja eksklusiivisina käytäntöinä myös lakiesityksessä HE 76/2002, tai voitaisiinko lainsäädännöllä päinvastoin ehkäistä näiden rakenteiden uusintamista.

4. LAKIESITYS KAMPPAILUKENTTÄNÄ

4.1. Bourdieu: yhteiskunta kamppailun kenttinä

Yhteiskunnallisena ilmiönä yritys aikaansaada Suomeen hedelmöityshoitoja koskeva lainsäädäntö on ollut otollinen tilanne keskinäisille kamppailuille eri uskomuksia ja arvoja omaavien ryhmien välillä. Eri ryhmien mahdollisuudet saada äänensä kuuluviin, puhumattakaan sitä, että ne saisivat hyväksyntää tai jopa legitimizeettiä sanomalleen, ovat vaihdelleet merkittävästi. Ranskalaisen sosiologin Pierre Bourdieun kenttäteoria yhteiskunnan toiminnan luonteesta sopii kuvaamaan lainsäädäntötekstin kautta erottuvien ryhmien dynamiikkaa taistelussa hedelmöityshoitolainsäädännön sisällöstä, ja toisaalta luotaamaan lainsäädäntötekstin merkitystä yhteiskunnassa vallitsevan järjestyksen ylläpitämisessä. Tässä tutkielmassa tehdään edellä käytyihin teoreettisiin keskusteluihin perustuen varovainen oletus, jonka mukaan lakiesitys perustuu heteronormatiivisella ja biologisella tavalla motivoituneeseen sukupuolijärjestelmään, sisältäen sellaisia inklusiivisia ja eksklusiivisia piirteitä jotka aiheuttavat ongelmia kansalaisten yhdenvertaisuuden toteutumisessa. Tätä oletusta voidaan koetella Bourdieun teorian avulla, jonka keskeisenä lähtökohtana on ajatus yhteiskunnan ilmenemisestä sosiaalisina tiloina, erilaisten erojen järjestelminä joita kutsutaan kentiksi. (Bourdieu 1998, 44;46.)

Kenttäteoriaan sisältyvä pääomien lajien analyysi ei ole keskeinen tämän tutkielman tutkimusasetelman kannalta, minkä vuoksi pääoman lajit kuvataan tässä viittaamalla symboliseen pääomaan. Symbolinen pääoma kuvaa periaatteessa mitä tahansa Bourdieun teoriaan sisältyvistä pääoman lajeista, siinä määrin kun sosiaaliset toimijat antavat sille symbolista arvoa. Pääoman symbolinen painoarvo merkitsee tämän pääoman lajin omistajalle latautuvaa symbolista valtaa, joka tarkoittaa valtaa määritellä ja nimetä asioita ja hallita kamppailukenttää omalla vaikutusvallallaan. Vallankäyttö tapahtuu usein symbolisen väkivallan keinoin, jonka mekanismien avulla vallitsevan järjestyksen ehdot pyritään juurruttamaan kyseisen kentän toimintaehdoiksi, joihin kaikki kentällä olevat kansalaiset joutuvat taipumaan. Seuraavassa Bourdieun teorian kannalta keskeisiä käsitteitä kuvataan siten, että hedelmöityshoitolakiesitys näyttäytyy itsenäisenä kamppailukenttänä ja tähän läheisesti liittyviä kenttiä, kuten sukupuolijärjestyksen kenttää, voidaan tarkastella suhteessa lakiesitykseen. (Bourdieu 1986, 243; 1998, 99.)

4.1.1. Kentän järjestyminen pelaajien arvon ja symbolisen hallinnan kautta

Bourdieuun mukaan esimerkiksi Suomen kaltaisen länsimaisen valtion yhteiskuntajärjestyksestä vallitse enemmän tai vähemmän vakaa yksimielisyys yhteiskunnan eri toimintakentillä. Tämä johtuu hallitsevien ryhmien kyvystä ja resursseista saada vallitseva järjestys näyttämään harmoniselta, jolloin yhteiskunta näyttää ulkoisesti vakaalta ja ristiriidattomalta. Yhteiskunnan hallitsevilla ryhmillä on hallussaan sellaista *symbolista pääomaa*, jonka avulla he kykenevät tekemään omasta näkemyksestään vallitsevan näkemyksen. Tällaista yhteiskunnan kyseenalaistamatonta tilaa Bourdieu kutsuu *doksaksi*. Doksan tilassa olevan yhteiskunnan toimijat eivät reflektoi toimintaansa, eikä yhteiskunnassa vallitseva järjestys siten tule kyseenalaistetuksi. Vallitsevaa järjestystä pidetään itsestään selvänä. Järjestyksen oikeutuksen tunnustaminen tapahtuu sisäistettyjen, tiedostamattomien rakenteiden kautta, mikä selittää helppouden, jolla hallitsevat ryhmät voivat pakottaa muut alistumaan järjestelmän rakenteisiin. Doksia on hallitsevien ryhmien näkökulma, joka esiintyy universaalina koska se määrää itsensä universaaliksi. Doksan tilassa olevalta kentältä puuttuu doksaan kohdistuva riittävän voimakkaan kritiikki, jonka avulla kentän järjestys voitaisiin kyseenalaistaa. (Bourdieu 1977, 170; 1998, 110;112.)

Doksan ylläpitämisen mekanismia Bourdieu nimittää *symboliseksi väkivallaksi*, jota käsitettä edellisessä luvussa sivuttiin kansalaisuuden ja sorron käsitteiden yhteydessä (Bourdieu 1977, 190). Symbolinen väkivalta on luonteeltaan näkymätöntä ja hienovaraista väkivaltaa, jota ei tunnisteta väkivallaksi. Se käsittää kaikki ne huomaamattomat alistamisen muodot, joilla alistetut ryhmät saadaan pysymään sorron tilassa, ilman että he ymmärtävät asemansa todellista luonnetta. Se, mitä alistetuilta ryhmiltä tässä tilanteessa puuttuu, on riittävä määrä resursseja (ts. pääomaa), jonka avulla ne voisivat tulla tietoisiksi doksan epäjohtonmukaisuuksista ja alistavuudesta ja pyrkiä haastamaan vallitsevan järjestyksen (Bourdieu 1977, 192). Bourdieuun teorian sovellettavuutta pohtivan Toril Moin (1991) mukaan dominoiva asema yhteiskunnallisen kamppailun kentällä saavutetaan juuri ottamalla haltuun mahdollisimman paljon sellaista symbolista pääomaa, jollaista kullakin kamppailun kentällä tarvitaan, jotta voidaan päättää kentän toiminnasta (Moi 1991, 1021).

Kentän käsite on keskeinen Bourdieun teorialle. Niissä tilanteissa, joissa doksan tilassa olevaa järjestystä aletaan kyseenalaistaa, eli alisteisessa asemassa olevat ryhmät ovat kyenneet keräämään riittävästi symbolista pääomaa haastaakseen vallitsevan järjestyksen, ajautuu yhteiskunnallisen kentän rakenne kriisiin. Kriisin syntyminen aktivoi doksaa puolustavat hallitsevat ryhmät tuottamaan vallitsevaa järjestystä tukevia diskursseja, jotka Bourdieu nimeää *ortodoksiaksi*, oikeaoppisuuden diskursseiksi, joilla vallitsevan järjestyksen asema pyritään säilyttämään kamppailussa vallasta. Ortodoksian vastavoimana ilmenevät niitä haastavat kilpailevat tietoisuuden muodot, *heterodoksian* diskurssit. Kamppailu doksisen rakenteen ja sitä haastavien diskurssien välillä tapahtuu kentällä. Kentän käsitteellä Bourdieu tarkoittaa jonkin tietyn logiikan alaisuudessa toimivaa järjestystä. Kenttä ei ole konkreettisella tavalla olemassa esimerkiksi puolueiden välillä ilmenevänä poliittis-ideologisen kamppailuna, vaan kentän käsite ilmentää pikemminkin erityistä pääoman distribuution rakennetta, abstraktia ja usein ideologista voimasuhteiden kamppailukenttää. Kentällä eri näkemyksiä eli vaihtoehtoisia diskursseja edustavat ryhmät kamppailevat siis siitä, kenellä on eniten symbolista pääomaa ja samalla valtaa ja kykyä oman näkemyksensä legitimointiin. Bourdieu kuvaa kamppailua eräänlaisena pelinä, jonka palkintona on valta päättää kentän toiminnasta. (Bourdieu 1977, 164; 1998, 106; Moi, 1991, 1022.)

Kentän käsite on abstraktista luonteestaan huolimatta rajattavissa selkeällä tavalla. Erilaiset kamppailun kentät erottaa toisistaan niissä tavoiteltava ”palkinto” tai päämäärä. Vaikka kamppailuun osallistuvat osapuolet voivat olla keskenään eri mieltä monesta asiasta, on heidän välillään aina sopimus siitä, mikä kyseisellä kentällä on taistelun arvoista. Tämä luo toimijoiden välille eräänlaisen objektiivisen yhteenkuuluvuuden tunteen. Esimerkiksi hedelmöityshoitojen kohdalla yhteenkuuluvuuden tunnetta synnyttää kentällä ymmärrys lain vaikutusvallasta lapsettomuudesta kärsivien kansalaisten pyrkimykseen perustaa perhe, ja myös ymmärrys lain mukanaan tuomista rajoitteista eri ryhmien toimintaa ja oikeuksia koskien. Se ei kuitenkaan merkitse sitä, että ortodoksian ja heterodoksian edustajat ”pelaisivat peliä samalla tavalla”: kamppailuun osallistuvien eriävät positiot edellyttävät erilaisten strategioiden käyttämistä oman asemansa turvaamiseksi. (Bourdieu 1985, 107; Moi 1991, 1022.) Tämän tutkielman kontekstissa Bourdieun pääomia ja sen eri lajeja koskeva yksityiskohtaisempi esittely ei ole tarpeen, sillä symbolisen pääoman käsite riittää kuvaamaan hedelmöityshoitolakiesityksen muodostaman kentän dynamiikkaa ja kentän hallintapyrkimyksien ilmentämää symbolista väkivaltaa. Bourdieun näkemyksen mukaan

kentillä tapahtuva kamppailu ei ole useinkaan tietoista kamppailua: peliin osallistuvat ryhmät tai yksilöt eivät tiedä ”tavoittelevansa voittoa” tai ”kasaavansa pääomia”, vaan tavoittelu tapahtuu tiedostamattomina asenteina ja suhtautumistapoina, joita Bourdieu kutsuu yhteisnimellä habitukseksi. (Hyypä 2004, 380-1).

4.2. Habitusten ja kenttien tiheät vuorovaikutussuhteet

Jotta doksan, heterodoksian ja ortodoksian käsitteille saataisiin konkreettisempi ilmiö, tarvitaan juuri *habituksen* käsitettä. Habituksella Bourdieu tarkoittaa sellaista sisäistettyä pääomaa, jonka kautta yksilöt ovat eriasteisesti mukana erilaisilla kentillä: yksilön habituksen kautta ilmenevät ne ehdot, jotka antavat kunkin ryhmän jäsenille erilaisia määritelmiä mahdottomasta ja mahdollisesta toiminnasta ja todellisuudesta. Habitus on se olemisen muoto, jonka habituksen kantaja kokee itselleen omimpana jaärkevimpänä erilaisten käytäntöjen tai tavoitteenasetteluiden suhteen. Toisille normaalina näyttäytyvä todellisuus voi siten näyttäytyä toisille mahdottomana tai käsittämättömänä. Bourdieun mukaan habituksen käsitteen tehtävänä on sitoa yhteen yksittäisten toimijoiden tai toimijaluokkien käytäntöjä. Se toimii yhdistävänä periaatteena, jonka kautta tietyssä positiossa olevan ryhmän olennaiset piirteet ja suhteet muihin ryhmiin tekevät heistä yhtenäisen ja muista toimijoista erillisen ryhmän. Habitusten erottaminen toisistaan edellyttää yksilöiltä kykyä havaita erot itsen ja muiden välillä ja kykyä tehdä nuo erot merkityksellisiksi. Tällä tavoin ymmärrettynä Bourdieun ajatus sosiaalisten luokista tai ryhmistä ei rajoitu sosioekonomisten luokkien tasolle (vrt. marxilainen luokkateoria). Esimerkiksi perheen kategoria toimii Bourdieun mukaan habituksessa sosiaalista maailmaa rakentavana ja luokittelevana periaatteena. Samalla perhe itsessään toimii kenttänä, jolla habitukseen liittyvät fyysiset, taloudelliset ja symboliset voimasuhteet jatkuvasti etsivät tasapainoa. (Bourdieu 1977, 78; 1985, 121; 1998, 18-20, 120-123.)

Hedelmöityshoitolakiesityksessä esiintyvät kansalaisryhmät voidaan ajatella sellaisiksi, joiden jäsenien habitusten kautta käydään kamppailua siitä, minkä ryhmän intressien mukaisiksi säädetään lakiesityksen sisällön keskeiset kohdat (vanhemmuus, anonymiteetti, oikeus osallistua hoitoihin), jotta lakiesitys olisi yhdenmukainen edustamansa arvomaailman kanssa. Symbolinen väkivalta toimii tässä prosessissa kentällä määrittelyvaltaa omaavan tahon keinona ylläpitää omaa näkemystään kentällä vallitsevasta totuudesta. Kamppailussa

paljastuu samalla se, millaisen arvoperustan kentällä valtaa omaavat tahot omaavat, ja millaisia toisistaan poikkeavia arvostuksia kentällä olevat ryhmät saavat. Tässä tutkielmassa tarkoituksena on selvittää symbolisen väkivallan mekanismin toimintaa HE 76/2002:ssa ja sitä, millaista järjestystä lakiesityksen määräykset uusintavat tai synnyttävät. Heteronormatiivisella tavalla organisoitunut sukupuolijärjestys voidaan nähdä lakiesityksen kamppailukenttää kehystävänä ja ohjaavana meta-kenttänä, jota koskevat määritykset ovat olennaisia tarkasteltaessa eräiden toisten kenttien, kuten perhettä, vanhemmuutta tai hedelmöityshoitolakiesitystä koskevia kenttiä.

Ajallisena ja paikallisena järjestyksenä heteronormatiivinen sukupuolijärjestys on kenttä, jonka alaisuudessa hedelmöityshoitolakiesityksen synnyttämä kamppailun kenttä toimii itsenäisesti omien sääntöjensä varassa, kuitenkin tietoisena sukupuolijärjestystä koskevasta kentästä. Vallitsevaa sukupuolijärjestystä voidaan Heiskalan (2004) esimerkin mukaisesti kuvata historialliseksi, biologisesti motivoituneeksi sosiaaliseksi järjestykseksi, jota koskevat luonnollisuuden ja normaaliuden käsitykset kiinnittyvät heteronormatiivisiin ihanteisiin. Vallitsevalla sukupuolijärjestyksellä on kenttänä omat ortodoksisten ja heterodoksisten näkemysten puolustajansa, ja tämän kenttä, aivan kuten sen alaisuudessa toimivan lakiesityksen kentän hallinnasta käydään jatkuvaa kamppailua yhteiskunnallisilla areenoilla esimerkiksi lisääntymisteknologioiden käytön eettisiä periaatteita pohdittaessa.

Bourdieuun mukaan moderni yhteiskunta ei ole yhtenäinen kenttä, vaan joukko suhteellisen itsenäisiä ”pelikenttiä”, jotka eivät noudata samaa toiminnan logiikkaa, vaan noudattavat omia periaatteitaan siinä, mikä kentällä on tavoittelemisen arvoista, ja millaisen habituksen omaava kansalainen tai ryhmä kansalaisia omaa riittävästi oikeanlaista pääomaa, eli on riittävän arvokas osallistuakseen kentän toiminnasta käytävään kamppailuun. Moni kenttä näyttäytyy arkielämässä luonnollisena tai itsestään selvänä osana yhteiskunnan perusrakenteita, sillä kentän olemassa olo vaatii puolustusta vasta haastavien diskurssien ilmaantuessa. Esimerkiksi sukupuolijärjestelmän kentän kyseenalaistaminen on tapahtunut mm. naisten reproduktio-oikeuksia koskevaa lainsäädäntöä tehtäessä, sekä viime vuosina esimerkiksi samaa sukupuolta olevien parisuhteiden rekisteröintiä koskevan lainsäädännön kautta. Bourdieun käsitteiden hienous piilee niiden tavassa toimia vuorovaikutuksessa keskenään sekä niiden tapa korostaa habituksen ja kentän käsitteiden historiallista puolta: habituksen ja kentän käsitteet ovat tiheiden suhdeverkostojen vuorovaikutuksessa toimivia käsitteitä, joihin liitettävät merkitykset perustuvat niiden historiaan. Tämän tutkielman

mittakaavassa Bourdieun yhteiskuntateoriaan voidaan kuitenkin tehdä vain lyhyt katsaus (Bourdieu ja Wacquant 1992, 14-16).

Esimerkiksi luvussa 1.4.1. kuvattu ei-heteroseksuaalisten henkilöiden historiallinen syrjintä on väistämättä osa ei-heteroseksuaalisen naisen habitusta tämän halutessa kuulua hedelmöityshoitojen piiriin, vaikka kaikki naiset seksuaaliseen suuntautumiseen tai parisuhdestatukseen tai seksuaaliseen suuntautumiseen katsomatta periaatteessa saavat osallistua hedelmöityshoitoihin HE 76/2002:ssa. Samalla kenttäteorian avulla hahmottuu se, kuinka lakiesityksessä mukana olevien ryhmien toimintamahdollisuudet ovat vahvasti toisiinsa sidottuja, jolloin esimerkiksi sukusolujen luovuttajille annettava liikkumavara heidän anonymiteettinsä säilyttämisessä on suoraan yhteydessä hoitojen seurauksena syntyvän lapsen tiedonsaantioikeuden toteutumisen ehtoihin. Bourdieun mukaan habituksen lisäksi myös jokainen kenttä sisältää aina omat objektiiviset, historialliset suhteensa, jotka ankkuroituvat tiettyihin vallan (symbolisen pääoman) muotoihin, samalla määrittäen kentällä mukana olevien ”pelaajien” välisiä voimasuhteita (Bourdieu 1992, 99). Siten hedelmöityshoitolakiesityksen analysointi vallan mekanismeina ja mahdollisesti eriarvoisuutta tuottavana kenttänä on osa laajempaa lisääntymisteknologioita koskevaa eettistä keskustelua, jossa kamppailu sukupuolijärjestyksen kentän biologisuudesta tai sosiaalisuudesta on jatkuvasti läsnä.

Koska sekä kansalaiset että kentät ovat historiallisesti tuottuneita elementtejä yhteiskunnassa, näyttää yhteiskunta arkielämän näkökulmasta usein saumattomalta ja ristiriidattomalta, josta Bourdieu puhuu vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen *esirefleksiivisenä sopivuutena* (Bourdieu 1998, 110). Tämä esirefleksiivinen sopivuus on Bourdieun mukaan selitys symbolisen väkivallan huomaamattomuudelle ja vaivattomuudelle, jolla hallitut kansalaiset alistuvat vallitsevan järjestyksen symbolisen väkivallan mekanismeihin. Samalla Bourdieu muistuttaa, että sellaiset järjestykset ja käytännöt, jotka tänään näyttävät luonnollisista tai itsestään selviltä, ovat useimmiten olleet aikanaan taistelujen kohteita ja syntyneet hallitsevien ja hallittujen välisien kamppailujen tuloksina (Bourdieu 1998, 110-11).

Myös hedelmöityshoitoja koskevalla lakiesityksellä on kenttänä oma historiansa ja omat lainalaisuutensa. Lakiesitys on lenkki lisääntymisteknologioiden kehityksen ketjussa, jota ympäröivät paitsi moraaliset ja eettiset keskustelut, myös keskustelut kansalaisten

yhdenvertaisuudesta ja sukupuolijärjestyksestä vallitsevasta, ajallisesti ja paikallisesti vaihtelevasta totuudesta. Voidaan väittää, että kamppailuja esimerkiksi siitä, kenelle hoitoja halutaan todella tarjota ja millaisten ehtojen sukusolujen luovuttajien ja hoidoista syntyvien lasten elämää halutaan rajaavan, ei suomalaisessa yhteiskunnassa ole vielä käyty loppuun saakka: lainsäädäntötyötä hedelmöityshoitoja koskien on toki tehty 1980-luvulta saakka, mutta toistaiseksi tuloksetta. Doksaa kohdannut kriisi jatkuu hedelmöityshoitoja koskevalla kentällä siten yhä ratkaisemattomana. Tarvittavaa symbolista pääomaa lainsäädännön aikaansaamiseksi ei ole ollut vielä ortodoksian, sen paremmin kuin heterodoksiankaan edustajilla. Muistutettakoon tässä, että kenttien järjestymisen prosessi on luonteeltaan sellainen, ettei se koskaan tule lopullisesti ”valmiiksi”. Siten nykyinen lainsäädäntötyötä koskeva tilanne edustaa siinä vain lyhyttä hetkeä, jona kamppailu eräällä tavalla saadaan päätökseen. Juuri lainsäädäntötyön kenttä on kuitenkin oleellinen siksi, että sen tuottamat vaikutukset jäävät elämään lakipykälien kautta, joiden yksilöllistä toimintaa ohjaava vaikutus Suomen kaltaisessa demokraattisessa valtiossa on merkittävä.

Myös Toril Moi (1991) kirjoittaa Bourdieuta lainaten, että jonkinlaisen kriisin ilmaantuminen on aina edellytyksenä sille, että kritiikkiä doksaa kohtaan voi yleensä syntyä. Nimetään tämä sitten ydinperheen tai vallitsevan sukupuolijärjestyksen kriisiksi, ei kriisin syntyminen itsessään ole vielä riittävä, vaikkakin välttämätön ehto kriittisen diskurssin syntymiseksi vallitsevaa doksista järjestystä kohtaan (Moi 1991, 1027 Bourdieun 1977, 169 mukaan). Tarvittava kriisi ja kriittinen diskurssi perheen, lisääntymisen ja sukupuolijärjestyksen kentillä ovat viime vuosikymmenten kuluessa kehittyneet, kun esimerkiksi queer- ja perheteoreettisten tutkimussuuntausten kautta on alettu kyseenalaistaa perheinstituutioon liittyviä vaiettuja itsestäänselvyyksiä ja tabuja. Eri kysymys on kuitenkin se, kuinka syvälle ulottuva vaikutus näiden esittämällä rakentavalla kritiikillä voi olla esimerkiksi HE 76/2002:n kentällä virallisia perhepoliittisia linjauksia tehtäessä.

4.3. Sukupuolisuuden ja ryhmäjäsenyyksien vaihteleva arvo

Toril Moi tarkastelee Bourdieun kenttäteorian mahdollisuuksia erityisesti feministisen teorian näkökulmasta, kiinnittäen huomiota siihen kuinka gender, sosiaalinen sukupuoli, jää Bourdieun teoriassa vähälle huomiolle (Moi 1991, 1020). Tämä näkökulma on relevantti myös hedelmöityshoitolakiesityksen kannalta, sillä sukupuolijärjestyksen kenttää koskevalla

neuvotteluilla on vaikutusta hedelmöityshoitojen kenttään. Moi pohtii esseessään *Appropriating Bourdieu: Feminist Theory and Pierre Bourdieu's Sociology of Culture* (1991) sosiaalisen sukupuolen asemaa Bourdieun teoriassa ja erityisesti sitä, onko gender paikannettavissa siinä omaksi kamppailun kentäkseen. Hän päätyy analyysissään siihen, ettei sosiaalinen sukupuoli ole erillinen kenttä, eikä siis erityistä ”genderpääomaa” (miehuuteen tai naiseuteen liittyvää pääomaa) ole olemassa. Kamppailun kentillä on yleisesti kyse aina symbolisesta pääomasta, johon myös sukupuolisuus naiseutena ja miehuutena ovat sovitettavissa. Nämä voivat ilmetä tilanteesta riippuen joko vahvana tai heikkona, positiivisena tai negatiivisena symbolisena pääomana. (Moi 1991, 1036.)

Gender-näkökulman esiin tuominen Bourdieun teorian soveltamisen kannalta on tarpeellista, kun kamppailun kenttänä on hedelmöityshoitojen kaltainen käytäntö, jossa biologisen ja sosiaalisen sukupuolen merkitys lakiesitystekstin mikrotasolla käytävissä erinäisissä kamppailuissa voi olla merkittävä. Moi huomauttaa, että vallitsevissa sosiaalisissa olosuhteissa miehuus (*maleness*) toimii useimmiten positiivisena ja naisuus negatiivisena symbolisena pääomana (Moi 1991, 1036). Hedelmöityshoitolakiesitystä tarkasteltaessa sosiaaliseen sukupuoleen latautunut pääoma saattaa näyttäytyä erilaisilla mikrotason kentillä kuitenkin edellä esitettyä monimuotoisemmalla tavalla. Äitiyden ja isyyden rooleihin latautuva symbolinen pääoma on yhteydessä perheen tai parisuhteen keskinäisen toiminnan jakautumiseen nais- ja miestapaiseen toimintaan ja yleensäkin sosiaaliseen sukupuoleen liittyviin oletuksiin. Sukupuolisuus ja sitä koskevat yhteiskunnassa vallitsevat rooliodotukset ovat taustalla annettaessa hedelmöityshoitoja koskevia inklusiivisia ja eksklusiivisia määräyksiä: isyyden ja äitiyden sekä sosiaalisen ja biologisen vanhemmuuden ilmenemistä lakiesityksessä sekä näihin sisältyvää symbolista pääomaa ja arvostuksia tarkastellaan lähemmin luvussa kuusi.

Edellä on noussut esiin Bourdieun kenttäteorian kannalta oleellinen habituksen ja tätä kautta ryhmän käsite. Ryhmä esitetään tässä sellaisena objektiivisesti havaittavana kansalaisten joukkona kansalaisia, joilla voidaan katsoa olevan yhteisiä intressejä ja yhtäläinen status tai arvo hedelmöityshoitolakiesityksen kentällä. Jotta ryhmän käsite kulkisi rinnakkain kansalaisuuden käsitteen kanssa, voidaan ryhmän määritelmää hakea esimerkiksi Iris Marion Youngin (1990) kansalaisuusteoriasta, samalla kuitenkin kadottamatta Bourdieun kenttäteorian tematiikkaa. Young ymmärtää sosiaalisen ryhmän joukkona yksilöitä, jotka voidaan erottaa ainakin yhdestä toisesta ryhmästä kulttuurisen muotonsa, käytäntöjensä tai

elämäntapansa perusteella. Ryhmää voidaan luonnehtia myös ilmaukseksi sosiaalisista suhteista, jolloin myös ryhmän muodostuminen tapahtuu sosiaalisen prosessin kautta. Tätä kautta voidaan esittää esimerkiksi naisten ja miesten jakautuneen väljästi omiksi ryhmikseen sukupuolittuneen työnjaon seurauksena. Ryhmän koheesion, sen yhtenäisyyden, synnyttää tunne jaetusta identiteetistä. Bourdieun termein voitaisiin puhua ryhmän jäsenten habitusten olevan jossain määrin samankaltaisia. Ryhmäjäsennyden luoma yhteenkuuluvuus ei kuitenkaan tarkoita essentiaalista, yksilön olemukseen pysyvällä ja lopullisella tavalla liittyvää leimautumista johonkin tiettyyn joukkoon, vaan ryhmäjäsennydet ovat yksilötasolla muuttuvaisia ajan ja paikan suhteen. Siten monimutkaisen länsimaisen yhteiskunnan kaikilla jäsenillä onkin lukuisia toisistaan poikkeavia ryhmäidentifikaatioita, jotka esiintyvät tilanteesta riippuen eri vahvuisina osa-alueina yksilöllisessä toiminnassa. Käytännössä yksilöiden väliset voimasuhteet vaihtelevat aina kentästä riippuen, sillä jokaisella kentällä vallitsee omat lainalaisuutensa, joiden mukaan yhdellä kentällä vahvan aseman tuonut ryhmäjäsennys ei välttämättä toisella kentällä anna yksilölle vahvaa asemaa. Kun ryhmän käsite ymmärretään yksilön sisäisen heterogeenisuuden ja vaihtuvan ryhmäidentifikaation kautta, voidaan hedelmöityshoitolakiesityksen kamppailua tarkastella Bourdieun luoman teoreettisen kehyksen avulla. (Young 1990, 43; 47.)

Myös aiemmin mainittu ajatus yksilöiden sisäisestä heterogeenisuudesta sopii kuvaamaan yksilöiden ryhmäidentifioitumisen prosesseja. Näiden prosessien kautta myös hedelmöityshoitolakiesityksestä voidaan hahmottaa muodostuvan joitakin toisistaan eroavia ryhmiä, joita ovat esimerkiksi biologiset äidit, sosiaaliset äidit, biologiset isät ja sosiaaliset isät sekä heteroparit, itselliset naiset ja naisparit. Omaksi ryhmäkseen voitaneen lukea myös hedelmöityshoidon tuloksena syntyneet lapset alaikäisinä ja toisaalta 18 vuotta täyttäneinä. Näiden ryhmien välistä dynamiikkaa tutkitaan tarkemmin luvussa kuusi. Jälleen tulee kuitenkin korostaa sitä seikkaa, etteivät kyseiset ryhmät ole pysyviä, vaan tilanteisia, juuri tässä yhteiskunnallisessa konfliktitilanteessa muodostuvia ryhmiä, joiden olemassaolo, sellaisena kuin ne tässä tutkielmassa esitetään, perustuu vain ja ainoastaan hedelmöityshoitolakiesityksen tarkastelun kontekstiin eli kenttään. Ryhmän käsite toimii siten välineenä lakiesityksessä tuotettavan kansalaisten välisen eriarvoisuuden tarkasteluun. Kun ryhmäjäsennydet ja identiteetti-positiot ymmärretään yksilöllisesti muuttuvina ja moninaisina, on aiheellista tarkastella lähemmin yksilön sisäisen heterogeenisuuden ja tilanteisten identiteettien mahdollista ristiriitaisuutta. Tähän problematiikkaan ovat

paneutuneet muun muassa Paula Kuosmanen (1996), Juha Jämsä (2004) ja Iris Marion Young (1990).

4.4. Eriarvoisia kansalaisia?

Identiteetti-positiot eivät ole keskenään samanarvoisia, toteaa Iris Marion Young (mts.), pohtiessaan sortoa kohtaavien yksilöiden asemaa yhteiskunnassa. Esimerkiksi heteronormatiivisuuden perustuvan kulttuurisen ajattelun ympäristössä ei-heteroseksuaaliset identiteetit tulevat määritellyiksi suhteessa heteroseksuaalisuuteen. Heidän kokemuksensa tulevat positioituiksi ja määritellyiksi heistä itsestään riippumatta, valtaväestön legitiimien identiteettien toimesta. Näin syntyy vastakkainasettelu normaalin/toivottavan ja epänormaalin/ei-toivotun identiteetin välillä. Identiteettikeskustelu on olennainen osa modernin sukupuolijärjestelmän käsitteentä, jota jo aiemmassa luvussa lähestyttiin Tuija Pulkkisen moderni/post-moderni -keskustelun kautta. Heteronormatiivisen sukupuolijärjestelmän mukaisten dikotomisten ajattelumallien hahmottaminen suhteessa hedelmöityshoitojen kenttään on välttämätöntä, jotta lakiesityksen inkluusiivisten ja eksklusiivisten mekanismien luonnollisten ja luonnottomien tai toisaalta normaalien ja epänormaalien identiteettien välisen välistä rajanvetoa voidaan hahmottaa ja samalla suhteuttaa hedelmöityshoitoihin.

Esimerkiksi Paula Kuosmanen (1996 ja 2000) väittää omiin tutkimuksiinsa perustuen lesboidentiteetin olevan erityisen hankala äidin roolissa toimivalle naiselle. Lesboäitiys on hänen mukaansa identiteetti-positio, johon homoseksuaaliset äidit eivät koe samastuvansa, sillä sukupuolieron kautta luonnollistettu heteroseksuaalisena näyttäytyvä äitiys on siinä määrin vahva diskursiivinen positio, että sen ohittaminen vaihtoehtoisella identiteetti-positiolla näyttäisi olevan vaikeaa. (Kuosmanen 1996, 154-5.) Sama tilanne vallitsee Juha Jämsän (2005) mukaan isyyden ja homoseksuaalisuuden suhteen. Isä, joka elää toisen miehen kanssa on yhä tabu suomalaisessa yhteiskunnassa, sillä isyys ja homoseksuaalisuus pysyvät hänen mukaansa myös ”homo-isien” itsensä tuottamassa puheessa toisistaan erillisinä alueina, toisin kuin miehuus ja vanhemmuus yleensä, jotka rakentuvat ristiriidattomasti rinnakkaisina identiteetteinä. (Jämsä 2005, 226; 238.) Young (1990) kuvaa tätä tilannetta termillä *double consciousness*, joka suomentuu tässä kaksoistietoisuudeksi: tällaisen kaksoistietoisuuden kautta alistetun ryhmän edustajat voivat

kokea yhtäältä samastuvansa hallitsevan ryhmän piirteisiin ja identiteetti-positioihin (esim. äitiys tai isyys), ja toisaalta pyrkiä säilyttämään itsessään ne piirteet, jotka erottavat heidät joistakin keskeisistä oletuksista, joita hallitseviin identiteetteihin oletetaan kuuluvaksi (esim. oma seksuaalinen suuntautuminen). Käytännössä yksilöiden sisäinen heterogeenisuus ei Kuosmasen ja Jämsän tutkimusten perusteella ole aina helposti käsiteltävissä eheän subjektiivisuuden saavuttamiseksi vallitsevien yhteiskunnallisten rakenteiden puitteissa. (Young 1990, 60.)

Sukupuolierolla voidaan katsoa olevan keskeinen merkitys vanhemmuutta koskevien identiteettien määräytymisessä. Myös Kirsi Eräranta (2000) huomauttaa, että isyyttä koskeva keskustelu on Suomessa tiiviisti kytkeytynyt heteroseksuaaliseen perheeseen. Siten heteroydinperheen mallista poikkeavien perheiden asema perhekeskustelussa on jatkuvasti kyseenalaistettuna, kun sukupuolta ja vanhemman rooleja koskevat kaskijakoiset totuudet määrittävät keskusteluun osallistujien positioiden legitimitetin. Vallitsevan vanhemmuuspuheen tavoitteena on Erärannan mukaan ylläpitää naisen ja miehen välisen liiton oletusta kaikessa perhettä sivuavassa toiminnassa, jota tehdään normista poikkeavien vanhempien kokemusten kustannuksella. (Eräranta 2005, 24; 27.) Kun ryhmien välistä dynamiikkaa jäsentävät yhtäältä sukupuolieron luomat rajat ja rooliodotukset, ja toisaalta moderni sukupuolijärjestys kokonaisuudessaan kaikkine dikotomioineen, saavat kentällä rakentuvat hetero- tai ortodoksiset pyrkimykset ryhmien välillä erilaisen arvon hedelmöityshoitolakiesityksessä tuotetussa vanhemmuuspuheessa.

Tutkija Kati Mustola (2000) on tarkastellut aiemmin julkaistuja hedelmöityshoitoa koskevia lainvalmisteluasiakirjoja (muun muassa lakiehdotus keinoalkuisesta lisääntymisestä v.1988 ja luonnos hallituksen esityksestä sulusolujen ja alkioiden käytöstä hedelmöityshoidoissa v. 1998). Hän väittää, että parisuhde määritellään niissä lähtökohdiltaan heteroseksuaaliseksi, ja että näissä asiakirjoissa kansalaiset jaetaan kahteen ryhmään: A-luokan kansalaisiin, joita ovat heteroparisuhteessa elävät lapsettomuudesta kärsivät, sekä B-luokan kansalaisiin, joita ovat naisparit ja itselliset naiset. Ensimmäisen ryhmän lisääntymistä pyritään kaikin keinoin edistämään, samalla kun toisen lisääntymistä pyritään estämään. Hedelmöityshoitolainsäädäntöä koskeva keskustelu poikkeaa Mustolan mukaan muusta lapsia koskevasta lainsäädännöstä juuri tämän seikan suhteen: muussa lapsia koskevassa lainsäädännössä ei ole asetettu normiksi sitä, että lapsella tulisi olla kaksi vanhempaa, ja että näiden tulisi olla keskenään eri sukupuolta. (Mustola 2000, 76-8; 80; 84.)

Sukupuolieroon nojaavan vanhemmuuden määrittelyn kautta ei-heteroseksuaaliset identiteetit lukeutuvat tässä siten B-luokan kansalaisuuksiksi. Mustolan analyysin perusteella onkin helppoa ymmärtää, miksi lesbous ja äitiys tai homous ja isyys ovat nämä kaksoisidentiteetit omaaville kansalaisille vaikeasti rinnastettavia ryhmäidentifikaatioita, jotka näyttäytyvät usein selvästi toisistaan erillisinä yksilön identiteetin osa-alueina. Bourdieun termein taas voidaan puhua erilaisista habituksista, joihin latautuu kulloinkin vallitsevissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa vaihteleva määrä symbolista pääomaa. Vaikka ei-heteroseksuaalisille identiteeteille latautuva symbolinen pääoma olisikin varsin vahvaa eräissä yhteyksissä, ei se perheinstituution rajojen sisäpuolella tuo tämän habituksen kantajalle kovinkaan vahvaa asemaa. Siksi nämä toimijat voivat joutua ”kaksoistietoisuuden” kantajiksi, jolloin heidän asemansa vanhempina saa muiden silmissä vahvemman perustan.

5. TUTKIMUSMENETELMÄNÄ MODAALISUUSANALYYSI

Luvussa 2 kuvattiin lyhyesti semiotiikkaa eli tekstirakenteita koskevaa teoriaa, jonka kautta lakiesitystä HE 76/2002 seuraavassa luvussa analysoidaan. Semioottisen tulkintateorian kehittäjänä pidetty ja kielitieteiden alalla vaikuttanut A. J. Greimas, jonka kehittämää strukturalistista merkityksen teoriaa Sulkunen ja Törrönen ovat kehittäneet sosiaalitieteiden alalle soveltuvaksi näkökulmaksi ja työkaluksi tekstin ja puheen analyttiseen tarkasteluun. Myös tässä tutkielmassa käytettävä semioottinen teoria perustuu Pekka Sulkusen ja Jukka Törrösen sovellukseen semioottisesta sosiologiasta. Heidän mukaansa greimasilaista semiotiikkaa pidetään pahamaineisen vaikeatajuisena, sillä se rakentuu monenlaisten aineiden varaan, yhdistellen käsitteitä niin kielitieteestä, formaalista logiikasta, kuin kirjallisuusteoriastakin. Toimittamassaan *Semioottisen sosiologian käsikirjassa* tutkijat kertovat itse kuitenkin soveltavansa tätä teoriaa melko vapaasti, jollaiseen lähestymistapaan myös tässä tutkielmassa on pyritty (Sulkunen & Törrönen 1997a, 36).

5.1. Semioottinen neliö havainnollistaa toiminnan aste-erot kentällä

Ennen heidän sovelluksensa tarkempaa esittelyä on syytä esitellä Greimasin strukturalistisen merkityksen teorian keskeiset lähtökohdat, sillä niiden varaan rakentuu myös Sulkusen ja Törrösen sovellus semioottisesta teoriasta. Sulkusen ja Törrösen (1997a) mukaan Greimasin teorian lähtökohtana on, että kielen konkreettista rakennetta edeltää sen abstrakti semiloginen rakenne. Tämä rakenne muodostuu merkityksen alkeisosista, joita kutsutaan *seemeiksi*. Seemejä yhdistelemällä kielen käyttäjät muodostavat monimutkaisempia merkityksellisiä yksiköitä eli *semeemejä*. Jokaisen kielen sanat ilmaisevat näitä semeemejä muodostamalla toistensa kanssa vastakohtapareja. Näitä vastakohtapareja yhdistää se, että ne kuuluvat samaan semanttiseen akseliin, eli niillä on merkityksellinen suhde toisiinsa. Tämä tarkoittaa sitä, että sanoilla on sekä yhteisiä että erilaisia seemejä eli semanttisia rakenneosia. Sulkusen ja Törrösen esittämän yksinkertaisen mutta havainnollisen esimerkin mukaan sanat ”talo” ja ”vaja” ovat molemmat rakennuksia, ja kuuluvat samaan semanttiseen akseliin. Erona näillä sanoilla on se, että talot ovat ihmisiä varten ja vajat esineitä varten.

Sanojen semanttinen akseli rakentuu siten saman vastakohtadan varaan kuin ihminen – esine - jaottelu. (Mts. 1997a, 36-37.)

Semanttisen akselin sanaparien merkitystä määrittelevät tekijät eivät aina ole helposti hahmotettavissa, minkä vuoksi Greimas on kehittänyt ongelman tarkastelua helpottamaan *semioottisen neliön*. Vastakohtaparit asetetaan siinä neliön vastakkaisiin kulmiin siten, että ne eivät kuitenkaan tyhjennä toistensa merkityssisältöä. Esimerkiksi esine on tällöin muutakin kuin ei-ihminen ja ihminen muutakin kuin ei-esine. Hieman yksinkertaistaen voidaan sanoa, ettei semioottinen neliö ole tavallista sosiologista nelikenttää erikoisempi ”teoreettinen visualisointi”, mutta juuri sen mahdollistama vastakohtaparien hienovaraisten aste-erojen havainnollistaminen tekee siitä kiinnostavan keinon hahmottaa jonkin yhteiskunnallisen konfliktitilanteen luomia asetelmia. Semioottisia neliöitä on olemassa useita tyyppisiä, joista tässä tutkielmassa sovelletaan *enonsiatiivista* ja *pragmaattista modaalisuutta* kuvaavia neliöitä.

5.1.1. Modaalisuus: toiminnan motivoinnin lähde

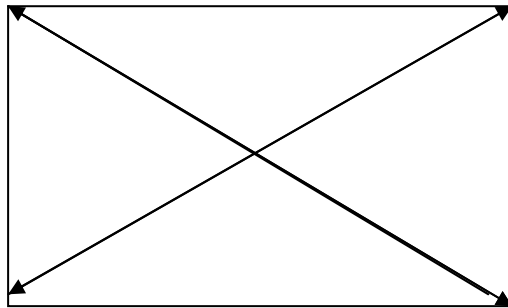
Näistä ensimmäisen, enonsiatiivisen modaalisuuden kautta hahmotetaan lausuman (tekstin tai puheen) tapaa kuvata todellisuutta ja arvioidaan lausuman todenperäisyyttä tai sen uskottavuutta. Enonsiatiivisen modaalisuuden avulla voidaan osoittaa puhujan pätevyyttä lausuman oikeutuksen tarkastelun kautta. Semioottisessa neliössä voidaan tässä tapauksessa tarkastella esimerkiksi sitä, *mikä on tai ei ole totta, miten totuus ilmenee tai ei ilmene*. Voidaan myös tarkastella sitä, *mikä tieto on varmaa tai uskottavaa*. (Mts. 1997a, 81-82; 87-88, 115.) Toinen tässä tutkielmassa käytettävä modaalisuuden laji eli pragmaattinen modaalisuus eroaa edellisestä siten, että se ei edellytä puhujan tai yleisön tekemistä näkyväksi. Pragmaattinen modaalisuus määrittää toimijoiden välisiä suhteita, eli esimerkiksi sitä, mitä toimijoilla *on oikeus, lupa, tai velvollisuus tehdä tai vapautus olla tekemättä*. (Mts. 1997a, 88.) Enonsiatiivisten ja pragmaattisten semioottisten tarkastelujen avulla tekstistä hahmottuu se, mikä kamppailuun osallistuvia ryhmiä motivoi ja millaisessa suhteessa nuo motiivit ovat keskenään. Kentän sisäisten suhteiden lisäksi voidaan rakentaa kuvaa myös kamppailun taustalla olevista arvostuksista ja oletuksista, jotka ohjaavat kentän järjestymistä.

Semioottiseen neliöön asetettuina modaalisuudet ilmaisevat toiminnassa aste-eroja, eli subjektin vahvuutta tai sille annettavaa arvoa kentällä tapahtuvassa toiminnassa. Toiminnan motivointi voi olla joko sisäistä (endotaktisuus) tai ulkoista (eksotaktisuus). Jos toiminnan motivointi liittyy subjektin *haluun* tai *osaamiseen*, on se silloin voimakkaasti sisäisesti motivoitunutta (endotaktista). Jos toiminta määräytyy vahvasti subjektin ulkopuolelta, esimerkiksi subjektin *velvoitteena* tai hänelle myönnettynä *lupana* olla mukana toiminnassa, on se silloin eksotaktisesti motivoitunutta, jolloin subjektin mahdollisuudet positionsa määrittämisessä jäävät vähäisiksi. (Mts. 1997a, 83; 88-89.)

Semioottista neliötä tarkastellaan seuraavaksi esimerkin kautta. Esimerkkineliö ilmentää pragmaattista modaalisuutta, eli kyse on toimijoiden tekemisen tarkastelusta: mitä kenelläkin on oikeus tai kielto tehdä tai olla tekemättä. Tätä tekemistä kuvaavat termit velvoite (pakko tehdä), kielto (ei saa tehdä), lupa (saa tehdä) ja vapautus (ei tarvitse tehdä). Termit asettuvat semioottiseen neliöön siten, että neliön ristikkäiset termit (velvoite ja kielto tai lupa ja vapautus) eivät voi olla voimassa samaan aikaan samalla ryhmällä, mutta neliön ulkorajoja kulkevat vertikaaliset termit voivat osittain olla voimassa samanaikaisesti. Esimerkiksi velvoite ja lupa ovat osa samaa jatkumoa: se, minkä yksi tulkitsee lupana, joku toinen voi kokea velvollisuutena, esimerkiksi lupa tai velvollisuus käyttää äänioikeutta vaaleissa. Samoin kielto olla tekemättä jotain voi olla myös vapautus jättää jotain tekemättä. Aiemmin esimerkiksi naisilta kiellettiin Suomessa pääsy armeijaan, jonka useat naiset varmasti kokivat vapautukselta olla suorittamatta asepalvelusta. Otetaan esimerkiksi edellä mainittu äänioikeus, jota Suomessa saavat käyttää kaikki täysi-ikäiset kansalaiset. Äänioikeutta voidaan lähestyä esimerkiksi velvollisuuden ja kiellon termien kautta. Tällöin puhutaan pragmaattisesta modaalisuudesta, joka kuvaa toimijoiden välisiä suhteita. Toimijaryhmiksi otetaan täysi-ikäiset ja alaikäiset kansalaiset, jolloin semioottinen neliö voi rakentua seuraavasti:

VELVOITE (äänestää)
täysi-ikäiset

KIELTO (olla äänestämättä)
alaikäiset

LUPA (äänestää)
täysi-ikäiset

VAPAUTUS (olla äänestämättä)
alaikäiset

Kuvio luetaan seuraavasti: neliön vinosti vastakkaiset kulmat ovat toistensa vastakohtia (esim. velvoite ja vapautus), eivätkä ne voi olla samanaikaisesti voimassa yhdellä toimijalla. Kuvion yläkulmat taas sisältävät alakulmat, eli velvoite tehdä jotakin on samalla lupa toimia. Samoin kielto voidaan ymmärtää vapautuksena. (Lisää esimerkkejä, ks. Veijola 2004). Nämä vertikaalisen akselin termit velvoite ja lupa, sekä kielto ja vapautus voivat kuvata saman toimijaryhmän sisällä ilmeneviä aste-eroja, joita toiminnan motivoinnissa esiintyy. On siten yksilöstä ja tilanteesta riippuvaista, millainen toiminnan motivoinnin lähde kullakin toimijalla on. Lisäksi semioottinen neliö mahdollistaa lakitekstissä annettavien määräysten, (=velvoitteiden ja kieltojen) tarkastelun hieman laajemmasta perspektiivistä. Voidaanko esimerkiksi velvollisuutta käytännössä hahmottaa myös luvan käsitteen kautta? Tässä esitetystä esimerkistä täysi-ikäinen kansalainen voi kokea äänioikeuden joko velvollisuutena tai lupana osallistua poliittiseen päätöksentekoon. Alaikäinen kansalainen puolestaan voi kokea äänestämättömyytensä joko kielto olla osallistumasta päätöksentekoon tai vapautuksen olla tämän päätöksentekojärjestelmän ulkopuolella. Enonsiativisen modaalisen neliön kautta (joka esitellään luvussa kuusi) voidaan hieman edellisestä poikkeavalla tavalla pyrkiä hahmottamaan lakitekstin arvoperustaa ja siihen sisältyviä mahdollisia ristiriitaisuuksia ja sen synnyttämiä eriarvoistavia käytäntöjä.

5.2. Modaalisuusanalyysi ”omantunnon kysymysten” avaajana lakitekstissä

Neliön kautta voidaan hahmottaa yksilöllisen toiminnan aste-eroja ja motivointia (endo-/eksotaktisuus). Neliön erityisyys on sen kautta hahmottuvassa toiminnan kokonaiskuvassa: kuinka eri toimijoiden positiot ovat toisistaan riippuvaisia, ja mitä merkitystä tällä voi olla koko diskurssin kulun kannalta eli hedelmöityshoitojärjestelyiden kannalta. Esimerkiksi yhden subjektin valta kieltäytyä osallistumasta kentän toimintaan voi vaikuttaa merkittäväällä tavalla muiden kentällä olevien mahdollisuuteen olla mukana toiminnassa (vrt. luvussa neljä kuvattu Bourdieun kentän dynamiikka). Erilaista toimintaa, tekemistä ja olemista kuvaavia kenttiä voidaan HE 76/2002:n kaltaisesta tekstistä löytää lukemattomia, sillä lakiesityksessähän esitetään ehdotuksia ja väittämiä siitä, miten eri subjektien *oletetaan olevan* tai *halutaan olevan* mukana hedelmöityshoitoja koskevissa prosesseissa. Bourdieun kenttäteorian avulla toiminnan kuvausta voidaan fokusoida siten, että modaalialyyttisen mikroskoopin alle otetaan erityisesti sellaisia tilanteita, joissa hedelmöityshoidoissa tavalla tai toisella mukana oleville ryhmille ja subjekteille tarjotaan selvästi toisistaan poikkeavia positioita, eli asetelmassa ilmenee konflikti kansalaisten kesken. Siten voidaan tarkastella lakiehdotuksen mielekkyyttä kansalaisten yhdenvertaisuuden näkökulmasta ja pohtia samalla sitä, ovatko mahdolliset eriarvoistavat käytännöt jollakin rationaalisella tavalla perusteltavissa.

Lakiehdotustekstin ja sitä koskevien perusteluiden analysointiin sovelletaan tässä tarkastelussa modaalisuusanalyysia juuri siksi, että hedelmöityshoitoja koskeva lakiesitys vaikuttaa toteutuessaan keskeisellä tavalla yksilöiden oikeuksiin, erilaisten identiteettien olemassaolon toteuttamisen mahdollisuuksiin sekä luo eräänlaiset puitteet koko yhteiskunnallisen asenneilmaston kehitykselle suhteessa lisääntymisteknologioihin. Lakiesitystä on eduskunnan näkökulmasta katsottuna kuvattu sellaiseksi ”omantunnon kysymykseksi”, johon hallituspuolueiden kansanedustajat voivat ottaa kantaa tarvitsematta sitoutua ryhmän yhteiseen mielipiteeseen (Helsingin sanomat 8.4.2006). Vapaus, joka kansanedustajille tämän lakiesityksen käsittelyssä suodaan, on kaksiteräinen miekka: yhtäältä se mahdollistaa tunteita herättävän lakiesityksen monipuolisen käsittelyn eduskunnan suuressa salissa, mutta toisaalta se voi myös estää tärkeiden kysymysten esiin nostamisen vain siksi, että jokainen saa joka tapauksessa äänestää lakiesityksestä haluamallaan tavalla. Pelkkä ”jaa, ei, tyhjiä, poissa” -äänestyksen kautta tuotettu päätös ei tarkoita sitä, että hedelmöityshoitolakiesityksen kaltainen monimutkainen ”kenttä” johon

vaikuttavat perhettä, lisääntymisteknologioita ja sukupuolijärjestystä koskevat arvostukset, ja joka samalla koskettaa läheisesti tahattomasti lapsettomien kansalaisten arkea ja perheitä, olisi saanut eduskunnalta riittävän tyhjentävän käsittelyn, jossa päätöksentekijät todella olisivat saaneet pohtia omien kantojensa perusteita ja päätöstensä seurauksia. Esimerkiksi lakiesityksessä biologisen ja sosiaalisen vanhemmuuden välille muodostuvaa jännitettä ja hierarkiaa tuskin voidaan sivuuttaa vain toteamalla lakiesityksen olevan omantunnonkysymys. Omantunto, kuten lakiesityksen perustelutkin, nojaavat usein ääneen lausumattomiin arvoihin, joiden esiin nostaminen on mahdollista modaalisuusanalyysin avulla. Omien arvojen kautta voidaan pyrkiä oikeuttamaan symbolisen väkivallan mekanismeja, jotka puolestaan voivat aiheuttaa Iris Marion Youngin kuvaama sorron esiintymistä. Näiden elementtien esiintymien saattaa merkittäväällä tavalla ehkäistä yhdenvertaisen kansalaisuuden toteutumista hedelmöityshoitoprosessiin osallistuvien kansalaisten kesken.

5.3. Semioottinen neliö paljastaa symbolisen väkivallan

Hedelmöityshoitoprosessiin osallistuvien ryhmien välinen dynamiikka lakiesityksen muodostamalla kentällä Bourdieun kenttäteorian muodossa toimii tässä tutkielmassa modaalisuusanalyysin kehysteorianana. Pyrkimyksenä on tätä kautta aikaansaada kokonaisvaltainen näkemys lakiesityksen inklusiivisista ja eksklusiivisista elementeistä. Modaalisuuden lisäksi symbolisen väkivallan käsite on seuraavan luvun analyysiosuuden kannalta keskeinen, sillä sen avulla voidaan tuoda ilmi paitsi hedelmöityshoitolakiesityksen kenttää koskevia eriarvoisuutta tuottavia mekanismeja, myös tarkastelun kohteena olevaa kenttää sivuavan sukupuolijärjestyksen kentän kautta ilmeneviä arvostuksia. Näiden arvostuksen oletetaan tässä voivan olla luonteeltaan heteronormatiivisella tavalla järjestyneitä, ja analyysin avulla kenttää kehystävä arvomaailma pyritään tuomaan esiin.

Tätä kautta lakiesityksessä ilmeneville inklusion ja eksklusion prosesseja ja niiden taustalla olevaa arvoperustaa voidaan tarkastella objektiivisuuden pyrkimystä unohtamatta. Koska tavoitteena onkin pystyä käsittelemään omantunnon asiaksi leimautunutta kysymystä hedelmöityshoitojen käytöstä yhteiskuntateoreettisella tavalla, on pyrkimys objektiivisuuteen tärkeää analyysin pätevyuden kannalta. Siksi analyysia kehystävien käsitteiden ja koko tutkimusasetelman kuvaus on tässä pyritty esittämään mahdollisimman

tarkasti: tavoitteena on, että luvussa kuusi esitettävät semioottiset neliöt ja niitä kehystävä analyysi olisi pätevää, ja että arvostukset eivät kätkeytyisi omantunnon suojaan. Lopulta hedelmöityshoidoissa on yhteiskuntapoliittisena kysymyksenä kyse kansalaisten yhdenvertaisuudesta. Omantunnon kysymykset eivät saisi olla tieteellisesti relevantin argumentoinnin tavoittamattomissa. Ottamalla huomioon hoitojen tosiasiallisina kohteina olevien ryhmien historian (erityisesti ei-heterosuhteessa olevat naiset) ja ryhmien toiminnan yhteen kietoutuneisuuden, paljastuvat bourdieuläisen kentän symbolisen väkivallan mekanismit. Siten semioottisten neliöiden astevaihtelut saavat selityksen hedelmöityshoitojen kenttää koskevan logiikan ja arvostusten kautta

Jo aiemmissa luvuissa on käsitelty myös vanhemmuutta ja sukupuolijärjestelmää koskevia keskusteluita, sillä näiden esiin tuominen on välttämätöntä, jotta hedelmöityshoitojen kentän toimintaa voidaan ymmärtää: itsenäisinä kenttinäkin nämä käsitejärjestelmät eivät ole toistensa ulottumattomissa: sukupuolisuudelle ja seksuaalisuudelle tai vanhemmuudelle annettavat määritykset perustuvat nekin tiettyihin arvoihin ja normeihin, jotka vaikuttavat myös hedelmöityshoitojen kentän toimintaehtoien määräytymiseen. Hedelmöityshoitolakiesitys on ajallisesti ja paikallisesti erityisen hetken esitys siitä, kuinka lisääntymisteknologioiden käyttöön suhtaudutaan suomalaisessa yhteiskunnassa ja siitä, millaista kansalaisuutta sitä koskevan kentän kautta halutaan tuottaa. Kentällä tapahtuvan pelin tai kamppailun taktiikan ymmärtäminen onnistuu vain kentän toimintaa seuraamalla, ja seuraavassa luvussa lakiesityksen HE 76/2002 maailma asetetaan modaalisten tarkastelun alaiseksi.

6. LAKIESITYKSEN ONGELMAKOHTIA

Tässä luvussa tarkastellaan eräitä kansalaisuuteen ja eriarvoisuuteen kytkeytyviä keskeisiä kohtia HE 76/2002:ssa modaalisuusanalyysin avulla. Modaalisuusanalyysin käyttäminen analyysimenetelmänä edellyttää lakiesityksessä nimettyjen toimijoiden ryhmittelyä siten, että näitä ryhmiä voidaan tarkastella deonttisissa neliöissä toimijoiden välisen astevaihtelun havaitsemiseksi. Jaottelu, jota tässä tullaan käyttämään, on melko karkea, eikä se kata kaikkia kansalaisten välillä ilmeneviä ristiriitaisia positioita, joita lakiesitykseen HE 76/2002 liittyy. Se on kuitenkin riittävä tutkielmassa esitettävän modaalisuusanalyysin osalta. Ryhmäjaottelun avulla voidaan myös tarkastella lakiesitystä sellaisen distributiivisen oikeusajattelun tuloksena, joka toimii symbolisen väkivallan mekanismien kautta, ja joka oikeuttaa itsensä ortodoksiseen näkemykseen kytkeytyvien arvostusten kautta. Kansalaisten jaottelu ryhmiin toimii siten osana analyysia, jossa pyritään löytämään perusteluita lakiesityksen eriarvoistaville ryhmittelyille.

Jo lyhyen luennan pohjalta lakiesityksestä voidaan nimetä oikeuksiltaan eroaviksi ryhmiksi parisuhteessa olevat naiset puolisoineen (heteroparit) sekä itselliset naiset ja naisparit (ei-heteroparit). Näitä tullaan tarkastelemaan *hoitoihin hakeutuvina ryhminä*. Tarvittaessa kyseisiä ryhmiä tarkastellaan vielä yksityiskohtaisemmin hoitoa saavan naisen kautta, jolloin kyseessä on joko heteroparissa tai ei-heteroparissa lapsen synnyttävä nainen. *Miespuoliset sukusolujen luovuttajat* esitetään tässä kahtena ryhmänä, jolloin he ovat joko 1) heteropareille sukusoluja luovuttavia, tai 2) ei-heteropareille sukusoluja luovuttavia miehiä. Naispuoliset sukusolujen luovuttajat eivät tule HE 76/2002:ssa esiin ongelmallisena ryhmänä (synnyttävän naisen katsotaan aina olevan lapsen äiti), joten sukusolujen luovuttajista tuotettu puhe lakiesityksessä koskee pääaisassa miehiä. Toki lapsen tiedonsaantioikeus ulottuu silti myös tietoon mahdollisesta perheen ulkopuolisesta munasolun luovuttajasta. *Hoitojen tuloksena syntyneet lapset* tullaan esittämään äitiensä parisuhdestatuksen perusteella joko 1) heteroparien lapsina, tai 2) ei-heteroparien lapsina. Analyysissa keskeisiksi muodostuvat lisäksi biologisen ja sosiaalisen vanhemmuuden väliset jännitteet. Laajemman yhteiskunnallisen kuvan hahmottamiseksi yksilöiden ryhmittelyn mielekkyyttä katsotaan perheinstituution kannalta, jolloin hedelmöityshoidot nähdään perhepoliittisena ”suodattimena” sen suhteen, millaiset kansalaiset nähdään

ihanteellisina vanhempina ja millaiset lapsiperheet hyväksyttävänä. Samalla voidaan arvioida sukupuolijärjestyksestä vallitsevan hegemonisen totuuden mielekkyyttä sellaisena, kuin se ilmenee ja luo vaikutuksia hedelmöityshoitolakiesityksessä.

6.1. Yksin vai yhdessä hedelmöityshoitoon?

6.1.1. Parisuhde ja kykenemättömyys siihen

Ennen kuin voidaan puhua lapsista ja vanhemmuudesta, on loogista tarkastella hedelmöityshoitoihin haluavia naisia, potentiaalisia äitikansalaisia. Aineiston analyysi aloitetaan siten parisuhdevaatimuksesta (hoidon tarjoaminen vain heteropareille) ja naisen (ja miehen) reproduktiivisista oikeuksista. Lakiesityksessä HE 76/2002 hedelmöityshoitoihin halukkaat kansalaiset erotetaan toisistaan heidän parisuhdeasemansa perusteella, vaikkei naisilta periaatteessa edellytetäkään suhdetta mieheen heidän halutessa hedelmöityshoitoa. Näin muodostuvat lakiesityksessä erillisiksi ryhmikseen ensinnäkin heteroparit, joita ovat sekä avio- että avoparit, ja toiseksi naiset, jotka eivät elä heteroparisuhteessa tai avioliitossa. Tähän ei-parisuhteessa elävät naiset -ryhmään asettuvat käytännössä sekä rekisteröidyssä parisuhteessa elävät naiset, että itselliset naiset. Lakiesityksen mukaan molempiin kategorioihin lukeutuvat kansalaiset olisivat oikeutettuja saamaan hedelmöityshoitoa. Lähemmässä tarkastelussa asetelma ei kuitenkaan ole aivan näin yksiselitteinen.

Liikkeelle voidaan lähteä lakiesityksessä heteroparisuhteelle annettavasta merkityksestä. Lakiesityksessä HE 76/2002 käytetään vuonna 1997 annetussa hedelmöityshoitoja koskevassa lakiesityksessä käytettyä ilmausta ei-heteroparisuhteessa olevista naisista. Tuolloin lakiesityksessä olisi sallittu hedelmöityshoitojen antaminen vain heteropareille, vaikka pohdintaa hoitojen ulottamisesta muidenkin ryhmien saataville esitettiin:

”(Myös vuonna 1997) Esitettiin, että tahatonta lapsettomuutta ei tulisi ymmärtää tiukan lääketieteellisesti, vaan luovutetuilla siittiöillä suoritettavan keinosiemennyksen tulisi olla mahdollista myös naiselle, joka sinänsä kykenisi normaalisti tulemaan raskaaksi, mutta joka ei syystä tai toisesta halua tai kykene luomaan parisuhdetta.” (HE 76/2002, 16.)

Lähtökohtana oletetaan, että itselliset naiset ja yhdessä toisen naisen kanssa elävät naiset ovat *kykenemättömiä* tai *haluttomia* luomaan parisuhdetta, joka tässä tapauksessa rajoittuu koskemaan nimenomaan naisen ja miehen välistä parisuhdetta. Anna Tulipää kirjoittaa Oikeus -lehdessä (2/2005) julkaistussa HE 76/2002:sta koskevassa analyysissään, että lakiesityksessä on erotettu toisistaan ”tahattomasti lapsettomuudesta kärsivät” ja ”ei-parisuhteessa elävät naiset” olettaen, ettei itselliselle naiselle tuota kärsimystä se seikka, ettei hän ole löytänyt lapselleen isää (Tulipää 2005, 189). Tähän liittyen on mielenkiintoista huomata, kuinka avio- ja avoparien lapsettomuus on medikalisoitu antaen ymmärtää, että sille löytyy biologinen selitys, jolla on suurempi painoarvo kuin muista syistä johtuvalla lapsettomuudella.

Biologisen lapsettomuuden diagnoosi ei kuitenkaan aina lepää järin vahvan lääketieteellisen näytön perustalla. Mikäli naisesta tai miehestä ei löydetä mitään havaittavaa syytä, joka estäisi naisen raskaaksi tulemisen, lääketieteellisen lapsettomuuden diagnoosiksi riittää parin osalta noin vuoden ajan jatkunut yhteiselämä, jonka seurauksena nainen ei ole tullut raskaaksi. Kolmasosa hedelmöityshoitoihin tulevista pareista todetaan lapsettomiksi juuri tällä perusteella (HE 76/2002, 5, 30). Heteropareista todetaan lisäksi seuraavaa:

”Esityksen mukaan hedelmöityshoitoa annetaan pääsäännön mukaan parille eli avioparille tai naiselle ja miehelle, jotka elävät keskenään avioliitonomaisissa olosuhteissa. Viimeksi mainitussa tapauksessa edellytetään lisäksi, ettei kumpikaan ole avioliitossa toisen henkilön kanssa. ... Tässä laissa parilla ei tarkoiteta rekisteröidystä parisuhteesta annetussa laissa (950/2001), jäljempänä parisuhdelaki, tarkoitettua kahden samaa sukupuolta olevan henkilön parisuhdetta.” (HE 76/2002, 16.)

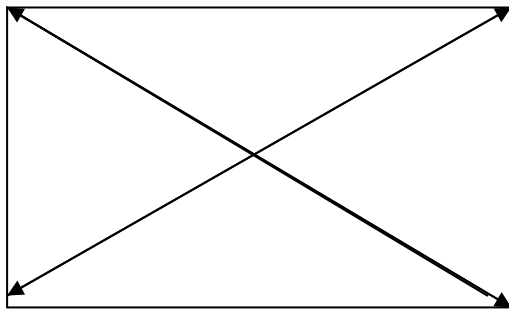
Koko lakiesityksen perhekäsityksen lähtökohta on se, että ainoastaan heteropari, oli kyseessä sitten avo- tai aviopari, voidaan huomioida lapsettomuusklinikalla *parina*, joka voi yhdessä ilmaista tahtonsa lapsettomuutensa hoitoon. Siten heidän parisuhteensa asetetaan ensiarvoiseen asemaan suhteessa rekisteröityihin pareihin, joissa vain lapsen synnyttävä äiti on juridisesti osallisena hedelmöityshoitoprosessissa. Anna Tulipää huomauttaa, että perustuslakiin kirjattu yhteiskunnallinen arvovalinta on ollut kieltää kansalaisten syrjintä sukupuolisen suuntautumisen perusteella. Tämän lisäksi rekisteröidyn parisuhteen sanotaan toteuttavan samoja tavoitteita kuin avioliiton. Näistä syistä johtuen avioparien ja myös avoparien, joiden suhteella ei ole juridista suojaa rekisteröityjen parien tavoin, erityisasemaan asettaminen voidaan Tulipään mukaan tulkita enemmistö- tai perinteisyysargumenttien ilmauksina, jotka eivät kestä lähempää tarkastelua. (Tulipää 2005,

190-192). Tulipää puhuu tässä yhteydessä ”historiallisesta perheideologiasta”, jonka tämän tutkielman valossa voidaan tulkita synonyyminä heteronormatiiviselle perhejärjestykselle. Vanhemmuuden perustuminen sukupuolieroon ja sukupuoliéron asettaminen jopa parisuhteen määritelmän perustaksi HE 76/2002:ssa on valinta, joka on tehty aikana, jolloin myös samaa sukupuolta olevien keskinäisillä suhteilla on avioliittoa muistuttava lain antama suoja. Hedelmöityshoitojen osalta parisuhde määrittyy HE 76/2002:ssa siten heteronormatiivisella tavalla modernia sukupuolimallia mukaillen.

Heteroparisuhteen ulkopuolella olevien naisten asemaa hedelmöityshoitolakiesityksessä voidaan tarkastella modaalisesti asettamalla semioottiseen neliöön naisen oletettu halu/haluttomuus ja kyky/kyvyttömyys parisuhteen muodostamiseen. Tällöin tarkastellaan sitä, millaisena todellisuus esitetään lakiehdotuksessa ja sitä, millainen sen oletetaan ja halutaan uskoa olevan.

HALUAA (parisuhteen)
heteropari

EI TARVITSE HALUTA (parisuhteeseen)
itsellinen nainen/naispari

SUOSTUU (parisuhteeseen)
heteropari

EI HALUA (parisuhdetta)
itsellinen nainen/naispari

Neliössä heteroparit asettuvat halun ja suostumuksen jatkumoille (neliön vasen ylä- ja alalaita), ja ei-heteroparit ja itselliset naiset neliön oikealle puolelle, joka ilmentää lakiesityksessä mainittua haluttomuutta ja kyvyttömyyttä. Lakiehdotuksen mukaan ei-heterosuhteessa oleva nainen *ei halua muodostaa parisuhdetta*. Väite on sikäli virheellinen, että rekisteröidyssä parisuhteessa olevat naiset elävät parisuhteessa – joskaan eivät miehen kanssa. Semioottiseen neliöön asetettuna naisen mahdollinen haluttomuus parisuhteeseen voidaan tulkita myös siten, että nainen ei ole hedelmöityshoitoon hakeutuessaan parisuhteessa, koska hänen *ei tarvitse suostua parisuhteeseen* tai *ettei hänen tarvitse haluta*

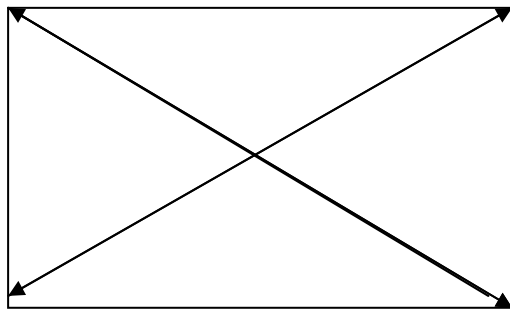
parisuhdetta päästäkseen lapsettomuusklinikan asiakkaaksi (neliön oikea puoli). Toiminnan aste-erojen löytämisen kautta myös ei-heteroparien ja itsellisten naisten positioista voidaan löytää tilaa tulkinnoille, joita lakiesitys ei huomioi. Tulee muistaa, että lakiesityksen tavoitteena on saattaa lainvoimaisiksi jo olemassa olevia käytäntöjä hedelmöityshoitosten suhteen: naisten reproduktiivinen itsemääräämisoikeus on tähänkin saakka ollut keskeinen elementti määriteltäessä rajoja hedelmöityshoidon potentiaalisille asiakasryhmille, ja klinikat ovat saaneet vapauden päättää itse, hoitavatko myös itsellisten naisten ja naisparien lapsettomuutta.

Haluaminen itsessään on endotaktista eli sisältä käsin määräytyvää toimintaa, sillä vain yksilö itse voi tietää mitä itse todella haluaa. Ulkoa käsin annettua arviota toisen ihmisen mahdollisesta halukkuudesta tai haluttomuudesta johonkin toimintaan voidaan siten pitää arveluttavana. Voidaanko naisen tuleminen lapsettomuusklinikalle yksin todella tulkita ilmauksena hänen haluttomuudestaan parisuhteeseen? Halu tai kyky parisuhteen muodostamiseen on ilmaus, jota voitaisiin pohtia myös heteroparien position kautta: mitä voidaan sanoa tämän ryhmän edustajien halukkuudesta ja kyvykkyydestä parisuhteen muodostamiseen avioerotilastojen valossa? On syytä epäillä, voiko lapsettomuusklinikan asiakkuus yksin tai yhdessä eri sukupuolta olevan kumppanin kanssa kertoa paljoakaan yksilön halukkuudesta parisuhteen muodostamiseen.

Edellä kuvatus haluamista koskevan modaalisuuden tavoin ei-heterosuhteessa olevien naisten kykeneminen parisuhteen muodostamiseen voidaan asettaa semioottiseen neliöön seuraavasti:

KYKENE (parisuhteeseen)
heteropari

EI TARVITSE KYETÄ (parisuhteeseen)
itsellinen nainen/naispari

KELPAA (parisuhteeseen)
heteropari

EI KYKENE (parisuhteeseen)
itsellinen nainen/naispari

Neliö on luettavissa edellisen neliön tavoin: sen vasemmalle puolelle, parisuhteeseen kykenemistä ja kelpaamista kuvaaville jatkumoille asettuvat heteroparit, ja neliön oikealle puolelle, joka kuvaa kyvykkyyden jatkumon vastakkaisen ääripään aste-eroja, asettuvat puolestaan ei-heteroparit. Tässä ei-heterosuhteessa olevan naisen oletettu kyvyttömyys voidaan tulkita myös vapautuksena (ks. neliön oikea yläkulma). Kykeneminen on ulkoa arvioitava, eksotaktisen modaalisuuden laji. Tämä tarkoittaa sitä, että toiminnan, tässä tapauksessa kyvykkyyden, tunnistaminen ja arviointi tapahtuu ulkoa käsin, eikä yksilön itsemäärittelyn kautta. Ulkopuolinen taho, tässä tapauksessa lakiesityksen laatija, voi siten antaa arvionsa naisen kyvystä parisuhteeseen. Mutta kuinka hyvä indikaattori kyvykkyydestä parisuhteeseen on se, että nainen saapuu lapsettomuusklinikalle yksin tai naispuolisen kumppaninsa kanssa?

Kuten halukkuutta kuvattaessa, myös kyvykkyyden kohdalla lakiesityksessä annettavan arvion mukaan itselliset naiset ja naisparit ovat kykenemättömiä parisuhteen luomiseen vain siksi, että hakeutuvat hoitoihin ilman mieskumppania. Semioottisista neliöistä voidaan kuitenkin lukea, että haluttomuus ja kyvyttömyys voidaan tulkita myös vapautuksena: koska parisuhde ei ole edellytyksenä hedelmöityshoitoihin pääsemiseksi, ei naisparien ja itsellisten naisten siten edes tarvitse kyetä parisuhteen muodostamiseen miehen kanssa. Modernin sukupuolijärjestelmän ja sen heteronormatiivisten taustaoletusten näkökulmasta katsottuna kahden naisen keskinäinen vanhemmuus näyttää ilmeisen kumoukselliselta: kieltäytymällä noudattamasta heteronormatiivista parisuhdeoletusta, tiedostaen kyvyttömyytensä lisääntyä keskenään ja näistä seikoista huolimatta pyrkiessään perustamaan yhteistä perhettä he osoittavat, etteivät vallitsevat oletukset ja rajat ole ylittämättömiä.

6.1.2. Sopimattomia äideiksi

Lakiesityksessä olisi voitu lähestyä ei-heteroparisuhteessa olevien naisten ryhmää myös neutraalimmalla tavalla, esimerkiksi toteamalla heidän olevan *naisia, jotka eivät elä parisuhteessa miehen kanssa*. Esityksessä on kuitenkin haluttu pitää mukana vuoden 1997 esityksessä ilmaistu arvio naisten kyvyttömyydestä tai haluttomuudesta parisuhteeseen, jolloin heidät saadaan naisina näyttämään poikkeavilta tai vajavaisilta heteroparisuhteessa oleviin naisiin verrattuna. Vaikka lakiesityksessä ei varsinaisesti pidetäkään kiinni parisuhdevaatimuksesta joka sallisi hoidot vain heteropareille, määrittävät heteroparisuhteen

ulkopuoliset naiset silti jollakin tavalla epänormaaleiksi tai epäonnistuneiksi naisiksi: vaikka he eivät täyttäisi lääketieteellisen lapsettomuuden määritelmää, he ovat ”kykenemättömydessään” tai ”haluttomuudessaan” epäonnistuneet löytämään itselleen miespuolisen kumppanin, jonka kanssa lisääntyä.

Strategisesti ei-heteroparisuhteessa olevien naisten parisuhdehalukkuuden ja -kyvykkyyden kiistäminen toimii esimerkkinä heteroparien lisääntymispotentiaalin ja samalla heidän parisuhteensa olemassaolon luonnollisuuden korostamisesta. Ja tätä seikkaa lakiesityksessä tuleekin korostaa jos sen halutaan ylläpitävän sukupuolieroon nojaavaa perherakennetta: hedelmöityshoitojen kasvava tarve nimittäin osoittaa, ettei edes heteroparien lisääntyminen suinkaan ole itsestään selvää. Biologisella tavalla motivoitunut sukupuolijärjestys näyttäisi näiden modalisointien kautta olevan vaikuttava elementti tehtäessä hedelmöityshoitoa haluavia naisia koskevia erotteluja hedelmöityshoitojen kentällä: vaikka hoitojen avulla voidaan kiertää seksuaalisen kanssakäymisen vaatimus ja samalla heterosuhteen edellytys lisääntymisessä, tuodaan luonnollisen lisääntymisen ehdot esiin naisia koskevan erottelun ja oletusten keinoin.

Puuttuminen lakiesityksen yksityiskohtaisiin sanavalintoihin ei ole toisarvoista, sillä edellä esitetyt kyvyttömyys/haluttomuus -argumentit ilmenevät myös käytännön tilanteissa, joissa lääkärit tekevät päätöksiä hoitoon sopivista potilaista. Koska Suomessa ei ole vielä ole yhtenäisiä kriteerejä sille, kuka on sopiva kandidaatti hedelmöityshoitoihin, voivat erityisesti yksityiset hoitoa tarjoavat klinikat valita potilaansa omin kriteerein. Sosiologi Maili Malin (2003) on haastatellut klinikoiden lääkäreitä, pyrkimyksenään selvittää lääkäreiden mielikuvia ihanteellisista kandidaateista hedelmöityshoitoihin. Malinin haastattelut paljastivat, että monet lääkärit eivät hyväksyneet ajatusta itsellisistä naisista asiakkaina vieraan luovuttajan sukusoluilla suoritetuissa hedelmöityshoidoissa, sillä monet lääkärit pitivät näitä naisia sopimattomina vanhemmiksi. Heidän arveltiin haluavan hedelmöityshoitoa yksinäisyydestään johtuen, ja heidän psyykinen terveydentilansa kyseenalaistettiin heidän tullessa klinikalle yksin (vrt. oletus parisuhdekyvyttömyydestä tai -haluttomuudesta). Lääkäreiden muodostamat mielikuvat ei-heteroseksuaalisista ja itsellisistä naisista hoitokandidaateina eivät ole yhdentekeviä, sillä käytännössä klinikoiden lääkärit tekevät aina viimekädessä päätökset hedelmöityshoidon aloittamisesta. Hoitopäätösten tekeminen on Malinin mukaan lääkäreille usein raskasta, jos hoitoa haluavalla henkilöllä on esimerkiksi tausta psyykkisistä ongelmista, alkoholismista, tai jos toisella parin osapuolista

on rikollistausta. Rajan vetäminen sopivan ja sopimattoman hoitokandidaatin välille on harvoin helppoa lääkärin rajatapauksina pitämien kandidaattien suhteen. Oireellista onkin se, että esimerkiksi itsellinen nainen automaattisesti nähdään aina rajatapauksena. (Malin 2003, 304; 308.)

Se, että lapsen syntymiseen tarvitaan yhä sekä naisen että miehen sukusoluja, on kiistämätön tosiasia. Mutta tulisiko tämän biologisen ennakko-oletuksen ohjata luonnollisen lisääntymisen *sosiaalisista ehdoista* (parisuhte mieheen) erotettua keinoalkuista lisääntymistä eli hedelmöityshoitoja koskevia käytäntöjä edellä esitettyjen haluttomuus/kyvyttömyys -oletusten tavoin? Oikeustieteen tohtori Anna Tulipää (2005) toteaa, ettei lakiesitys anna naisparien tapauksessa merkitystä lapsen todelliselle perheelle ja kasvuympäristölle. Hän sanoo lakiesityksen luovan kuvaa itsellisistä naisista ja naispareista mies- tai isäkielteinä kansalaisina (Tulipää 2005, 186-8). Lakiesityksen tavoitteena näyttää siten olleen naisten selkeä erottelu toisistaan antamalla edellä esitetty arvolatautunut lausunto ei-parisuhteessa olevien naisten olemuksesta.

Bourdieu'n kenttäteorian näkökulmasta katsottuna itselliset naiset ja naisparit halutaan erottaa parisuhteessa olevista naisista siksi, että parisuhteessa olevien naisten hedelmöityshoitojen voidaan katsoa toimivan automaattisesti paitsi biologisena kansakunnan uusintamisen mekanismina, myös vallitsevaa heteronormatiivista sukupuolijärjestystä uusintavana ja vahvistavana sosiaalisena mekanismina: siten naisten erottelu toimii ortodoksiaa eli luonnollisen lisääntymisen mukaisiin ehtoihin palautuvaa heteronormatiivista perhe- ja sukupuolijärjestystä tukevana symbolisen väkivallan mekanismina HE 76/2002:n kentällä. Kaikkien naisten tosiasiallinen mukanaolo hedelmöityshoitoprosessissa kyseenalaistuu entisestään, kun mukaan otetaan seuraavaksi sukusoluja luovuttavien miesten ryhmä ja kysymys hoidon tuloksena syntyvän lapsen isyyden määräytymisestä. Nämä liittyvät HE 76/2002:ssa tiiviisti yhteen ”äitikandidaattien” aseman kanssa.

6.2. Vaiettua ja pakotettua vanhemmuutta

6.2.1. Avioliitto tai suostumus hoitoon reittinä isyyteen

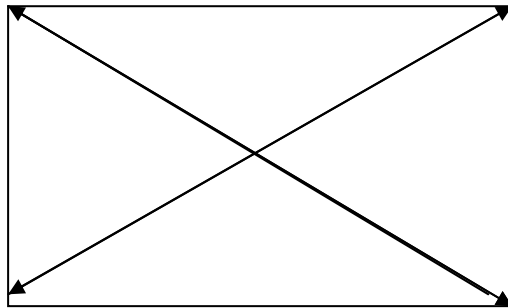
Vaikka naisten reproduktiiviset oikeudet näyttäisivät periaatteessa olevan heidän omissa käsissään, ei tilanne HE 76/2002:ssa ole aivan näin yksinkertainen. Voiko nainen todella ilman miestä tulla vanhemmaksi hedelmöityshoidon avulla? Kun siirrytään parisuhteen tarkastelusta itse hedelmöityshoitoprosessiin, muodostuu miesten rooli ratkaisevaksi paitsi puolisoina myös sukusolujen luovuttajina. Isyyden määräytymisen ongelmallisuus hedelmöityshoitoja annettaessa on eräs keskeinen syy sille, että laki hedelmöityshoidoista nähdään tärkeänä saada aikaiseksi. Avioliitossa olevien parien osalta naisen synnyttämä lapsi on suoraa myös hänen aviomiehensä lapsi, vaikka heistä toinen tai molemmat eivät olisikaan lapsen biologisia vanhempia. Tätä käytäntöä sovellettaisiin myös HE 76/2002:ssa, jotta avioliitossa olevan parin syntyvä lapsi saisi suoraa vanhemmikseen avioparin molemmat osapuolet. Koska hoitoja annettaisiin myös ”avioliitonomaisissa olosuhteissa eläville pareille”, todetaan heidän osaltaan seuraavaa:

”Tämän esityksen mukaan laissa tarkoitettua hedelmöityshoitoa olisi lupa antaa myös naiselle ja miehelle, jotka elävät keskenään avioliitonomaisissa olosuhteissa. Jotta lapselle voitaisiin tässäkin tapauksessa turvata normaalit sukulaisuussuhteet, ehdotetaan, että miehen isyys perustettaisiin näissä tapauksissa siihen, että hän on yhteisymmärryksessä äidin kanssa antanut suostumuksensa hoidon antamiseen.” (HE 76/2002, 19.)

Jälleen tilannetta voidaan tarkastella haluamista ja suostumista kuvaavan semioottisen neliön avulla. Nyt tarkastelun kohteena on miehen ja naisen yhdessä antama suostumus hedelmöityshoitoon, ja toimijoina neliön vasemmalla puolella heteropari ja oikealla puolella sukusolujen luovuttaja.

SUOSTUU (hedelmöityshoitoon)
heteroparin
osapuolet

EI HALUA (vanhemmaksi)
sukusolujen
luovuttaja

HALUAA (hedelmöityshoitoon)
heteroparin
osapuolet

EI TARVITSE HALUTA (vanhemmaksi)
sukusolujen
luovuttaja

Kun puhutaan yhteisestä suostumuksesta, ei voida olla varmoja suostumuksen antaneiden henkilöiden tarkoituserien yhtenevyydestä. Kuten neliöstä voidaan nähdä, on suostumus silti osa samaa ulottuvuutta haluamisen kanssa, jolloin parin molempien osapuolten toiminnan suunta on samanlainen: halu tai suostumus kumppaninsa hoitoihin on samalla ilmaus halusta tai suostumuksesta ryhtyä vanhemmaksi syntyvälle lapselle, jolloin avopuolisoiden toisilleen antama suostumus saa hyvin painavan merkityksen. Tuntuu kohtuulliselta edellytykseltä, että parisuhteen osapuolet yhdessä päättävät hoitoihin ryhtymisestä ja siten diskurssin kulusta ja samalla mahdollisesta vanhemmuudesta, johon hedelmöityshoidon toivotaan johtavan. Semioottisessa neliössä parin halu ja suostumus vanhemmuuteen toimivat saman jatkumon osina neliön vasemmalla sivulla. Neliön oikealla puolella kuvatuille sukusolujen luovuttajille (oli kyseessä mies- tai naisluovuttaja) ei tarjota aktiivista roolia suhteessa syntyvään lapseen; luovuttajan ei tarvitse pohtia vanhemmaksi ryhtymistä syntyvälle lapselle, vaikka tämä jossain vaiheessa voikin alkaa etsiä biologisia juuriaan. Tällöinkin luovuttaja saa päättää, kuinka lähelle tätä tietoa hän sukusoluistaan syntyneen henkilön päästää. Lakiesityksessä oletetaan, ettei (mies)luovuttaja halua, eikä hänen edes tarvitse haluta vanhemmaksi lapselle, joka on saanut alkunsa hänen luovuttamistaan sukusoluista. Heteroparien kohdalla sukusolujen luovuttajien motiivien oletetaan olevan sellaiset, ettei luovuttajan ja lapsen tosiasiallisen perheen välille ole tarvetta muodostaa suhdetta, ja ainoastaan lapsi itse voi ehkä täysi-ikäisenä saada tiedon luovuttajan henkilöllisyydestä.

6.2.2. Luovuttajien kaksi luokkaa

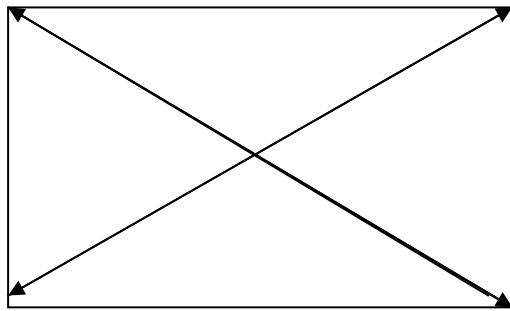
Edellistä tilannetta on mielenkiintoista verrata itsellisten naisten ja naisparien kohtaamaan asetelmaan, kun hedelmöityshoidon seurauksena syntyvälle lapselle halutaan varmistaa mahdollisuus *kaksipuolisiin sukulaisuussuhteisiin* (huom. duaalimallin mukainen biologinen ajattelutapa). Suostumuksen antamisesta on kyse myös tällöin, sillä HE 76/2002:ssa esitetään, että suostuessaan luovuttamansa sperman käyttämiseen myös itsellisten naisten ja naisparien lapsettomuuden hoidossa, on mies samalla antanut itselliselle naiselle/naisparin osapuolelle sekä syntyvälle lapselle mahdollisuuden nimetä hänet halutessaan kyseisen lapsen isäksi:

”Esityksen mukaan hedelmöityshoito sallitaan laissa säädetyin erityisin edellytyksin myös naiselle, joka ei elä ehdotetussa laissa tarkoitettussa parisuhteessa. Hoidon edellytyksenä olisi tällöin kuitenkin se, että siittiöitä luovuttanut mies on antanut suostumuksensa hoidon antamiseen tietoisena siitä, että hänet voidaan suostumuksensa perusteella vahvistaa lapsen isäksi. Mahdollisuus isyyden vahvistamiseen on syntyvän lapsen kannalta merkittävä hoidon edellytys (...) Ehdotuksen mukaan näissä tilanteissa siittiöitä luovuttanut mies ei voisi tunnustaa lasta eikä siten myöskään saada isyyttä vahvistetuksi vastoin äidin tahtoa.” (HE 76/2002, 16; 19-20.)

Lakiesityksen mukaan sukusoluja luovuttanut mies voi päättää, salliiko hän sukusolujaan käytettävän myös muiden kuin heteroparien lapsettomuuden hoitoon. Jos sukusolujen luovuttaja suostuu sukusolujen käyttöön myös muille, hän suostuu samalla tästä seuraavaan mahdolliseen juridiseen isyyteen, tosin vasta lapsen ollessa vähintään 15-vuotias ja lapsen äidin niin halutessa. Jotta sukusolujen luovuttajien positioita voidaan tarkastella niissä ilmenevien aste-erojen kannalta, asetetaan semioottiseen neliöön seuraavaksi sukusolujen luovuttajat. Vasemmalla puolella ovat ei-heteroparille sukusolujaan luovuttaneet miehet, ja oikealla puolella heteroparille sukusoluja luovuttaneet henkilöt. Kuten edellisessä neliössä heteroparien yhteisen suostumuksen merkitystä arvioitaessa, myös tässä suostumus voi olla merkki myös halusta: voisiko sukusolujen luovuttaja ehkä halutakin isäksi syntyvälle lapselle?

HALUAA (vanhemmaksi)
sukus. luovuttaja
ei-heteroparille

EI TARVITSE HALUTA (vanhemmaksi)
sukus. luovuttaja
heteroparille

SUOSTUU (vanhemmaksi)
sukus. luovuttaja
ei-heteroparille

EI HALUA (vanhemmaksi)
sukus. luovuttaja
heteroparille

Neliön vasemmalta sivulta on luettavissa, että myös ei-heteroparisuhteessa olevien naisten lisääntyminen hedelmöityshoitojen avulla on riippuvaista suostumuksesta mieheltä, joka heidän tapauksessaan on sukusolujen luovuttaja. Tällöin luovuttaja on erikseen suostunut sukusolujensa käyttöön myös ei-heteroparien lapsettomuuden hoidossa kirjallisella sopimuksella, jonka hän ja hoitoa saava nainen allekirjoittavat. Ei kuitenkaan voida olla varmoja siitä, millainen motiivointi suostumuksen taustalla tässä tapauksessa on: voisiko luovuttaja ehkä halutakin menettää anonymiteettinsä, haluten myös syntyvän lapsen vanhemmaksi? Vähintäänkin hänen suostumuksensa ilmentää sitä, että hän on hyväksynyt mahdollisuuden, että lapsen synnyttänyt nainen tai lapsi itse voivat myöhemmin vaatia luovuttajan isyyden tunnustamista. Neliön oikealle sivulle asettuu vertailun vuoksi heteroparille sukusolujaan luovuttanut mies, jonka ei oleteta haluavan olla yhteydessä jälkeläiseensä.

Luovuttajien jako kahteen eri ryhmään ei perustu vain toiminnan motiivien oletettuun eriävyyteen. Heidän asemansa poikkeaa myös anonymiteetin suhteen. Ei-heteroparille sukusoluja luovuttanut mies ei ole anonymi hoitoa saavalle naiselle, jonka jälkeläinen on myös oikeutettu tietoon luovuttajan henkilöllisyydestä. Siten sukusolujen luovuttajalla ei tässä tapauksessa ole anonymiteettiä. Heteroparien kohdalla lapsen juridisten vanhempien ja luovuttajan välillä puolestaan vallitsee ehdoton anonymiteetti, ja vain syntynyt lapsi voi *ehkä* saada tietoonsa luovuttajan henkilöllisyyden (anonymiteetin ja tiedonsaantioikeuden ristiriitaisuuksista tarkemmin kohdassa 6.3.).

Lapsen oikeus kaksipuolisiin sukulaisuussuhteisiin on lakiesityksessä se argumentti, jolla pyritään perustelemaan edellä esitettyjä valintoja ja sukusolujen luovuttajan positiossa tapahtuvaa vaihtelua hänen toimintansa mahdollisten seurausten (=isyiden) suhteen. Itsellisten naisten ja naisparien perheisiin hedelmöityshoitojen seurauksena syntyvät lapset ovat harkittuja ja haluttuja, eivätkä heidän lähtökohtansa siten eroa heteroparien lapsista. Mitä siis tarkoitetaan niillä ”normaaleilla sukulaisuussuhteilla”, jotka lapselle pyritään takaamaan antamalla lapsen äidille ja aikuiselle lapselle mahdollisuus nimittää sukusolujen luovuttaja lapsen juridiseksi vanhemmaksi? Jos biologisuus täten on normaaliuden mitta, eikö myös heteroparien lapsilla tulisi olla mahdollisuus ”normalisoida sukulaisuussuhteensa” biologiseen vanhempansa?

Tutkija Marja Kaskisaari kirjoittaa, että suomalaisen yhteiskuntajärjestyksen pohja nähdään heteroseksuaalisena ja biologisena, ja että nämä kaksi piirrettä ovat sidoksissa toisiinsa (Kaskisaari 1997, 248). Biologisuuden ja heteroseksuaalisuuden yhteenkietoutuminen jatkuu myös hedelmöityshoitolakiesityksessä, jossa parisuhdetta ja normaaleja sukulaisuussuhteita koskevat määritelmät vahvistavat heteronormatiivista järjestystä. Heteroparisuhteen tai ydinperheen ulkopuolisia kokemuksia ei lakiesityksen valossa voida pitää niin uskottavina, että niitä voitaisiin käyttää yhteiskunnallisen päätöksenteon perustana. Tästä näkökulmasta katsottuna lakiesitys jakaisi hedelmöityshoitoihin hakeutuvat kansalaiset Kati Mustolan (2000) sanoin ”A- ja B-luokan kansalaisiin”, pyrkien edistämään yhden ja ehkäisemään toisen ryhmän lisääntymistä (Mustola 2000, 76).

Nainen ei tarvitse mieskumppania vain voidakseen saada hedelmöityshoitoa. Järjestyksen ortodoksinen tila kuitenkin palautetaan edellyttämällä sukusolujen luovuttajalta suostumusta siihen, että vailla mieskumppania hedelmöityshoitoa saanut nainen tai hänen aikuinen lapsensa voivat koska tahansa nostaa miestä vastaan isyyskanteen ja täten vaatia isyyden tunnustusta, ts. äiti ja/tai lapsi voivat halutessaan *valita* sukusolujen luovuttajan lapsen toiseksi vanhemmaksi. Vanhemmuuden määräytymiseen jätetään HE 76/2002:ssa niin suuria epävarmuustekijöitä, että ne mitä todennäköisimmin karsisivat sellaisten luovuttajien määrää, jotka sallisivat sukusolujensa käytön myös vailla parisuhdetta olevien naisten lapsettomuuden hoitoon. Siten lakiesityksen tosiasiallisena seurauksena olisi hedelmöityshoitojen rajoittuminen yhä tiiviimmin vain heteroparien lapsettomuuden hoitoon, jolla samalla vahvistettaisiin heteronormatiivisesti rajoitunutta sukupuoli- ja perhejärjestystä.

Lakiesityksessä on haluttu pitää kiinni siitä periaatteesta, että jokainen hoitoon tuleva nainen saa suostumuksen hoidolle mieheltä, joko avio-/avopuolisoltaan tai sukusolujen luovuttajalta. Heteroparien ”yhteisen suostumuksen” sisältöä on käytännössä vaikea arvioida ja tulkinnanvaraisuudessaan se jättääkin paljon liikkumavaraa erilaisille pareille hedelmöityshoidoissa. Ratkaisuna isyyden määräytymisen ongelmaan ”yhteinen suostumus” lienee silti kelvollinen kompromissi. Myös itsellisen naisen ja naisparin osalta tarvitaan hoidon aloittamiseen suostumus mieheltä, sukusolujen luovuttajalta. Vaikka naisella ja hänen lapsellaan myöhemmin olisikin lopullinen sana siihen, tuleeko sukusolujen luovuttajasta myös lapsen juridinen vanhempi, ei koko potentiaalisen isyyden skenaarion syntyminen olisi ollut mahdollista ilman sukusoluja luovuttanutta miestä: koko prosessin liikkeelle lähteminen edellyttää tämän miehen suostumusta sukusolujensa käyttöön. Siten luonnollisen lisääntymisen biologiset ehdot halutaan säilyttää miehen ja naisen välisen sopimuksen muodossa eli symbolisella tavalla myös hedelmöityshoitojen antamisen ehtona.

Ei-heterosuhteessa olevien naisten kohtelua HE 76/2002:ssa voidaan tulkita symbolisen väkivallan kautta: lakiesityksessä esimerkiksi vaietaan täysin hoitoa saavan naisen mahdollisen rekisteröidyn kumppanin olemassaolosta ja tämän mahdollisuuksista vanhemmuuteen kumppanista lasta kohtaan (ekskluisio omasta perheestä), samalla kun sukusoluja luovuttaneen miehen osalta pyritään varmistamaan mahdollisuus tulla lapsen juridiseksi isäksi (inkluisio vieraaseen perheeseen). Tässä yhteydessä perhe -käsitteen mukaan ottaminen on relevanttia, sillä kyse on käytännössä myös perheitä koskevasta lakiesityksestä. Näiden naisten sukulaisuussuhteiden säätelyn taustalla vaikuttaa lakiesityksen kentällä voimakkaasti biologisella ja heteronormatiivisella tavalla motivoitunut sukupuolijärjestys, jonka seurauksena hedelmöityshoitoa saavien naisten joukko ei ole yhtenäinen eikä kohtelultaan yhdenvertainen, mikä samalla jakaa myös sukusolujen luovuttajat kahteen eri ryhmään. Keskeisenä erona naisten ja sukusoluja luovuttavien miesten ryhmien välillä on kuitenkin se, että sukusolujen luovuttajat voivat aina kieltää sukusolujensa käytön ei-heteropareille. Naisilla puolestaan ei ole muuta lainmukaista tapaa olla mukana hedelmöityshoidoissa kuin suotua hoidon ehtoihin ja toivoa, että joku luovuttaja *haluaa* tai vähintäänkin *suostuu* luovuttajaksi isyyden riskistä huolimatta.

Myös Youngin oikeusajattelun näkökulmasta katsottuna hoitojen käyttäjäksi pääsemisen ehdot ovat ongelmallisia: hänen mukaansa samojen kriteereiden esittäminen poikkeuksetta kaikkien ryhmien oikeuksien toteutumisen ehtona ei suoraan mahdollista yhdenvertaista pääsyä oikeuksien haltijoiksi. Lakiesityksessä on astuttu Youngin esittämään distributiivisen oikeusajattelun ansaan: kaikki naiset ovat periaatteessa oikeutettuja saamaan hedelmöityshoitoa, kunhan heillä on joltain mieheltä saatu suostumus hoitoon ja samalla suostumus isäksi. Käytännössä ei-heterosuhteessa olevat naiset eivät sukusolujen luovuttajille asetettujen potentiaalista isyyttä koskevien ehtojen vuoksi voisi todennäköisesti toteuttaa oikeuttaan hedelmöityshoitoihin. HE 76/2002:ssa tätä seikkaa ei kuitenkaan pidetä ongelmallisena, sillä itsellisten naisten ja naisparien mahdollista eksklusiota hoitojen piiristä isyyttä koskevien ongelmallisten ehtojen vuoksi ei mainita lakitekstissä, eikä se siten näyttäytyä lainsäätäjille ongelmana kansalaisten yhdenvertaisuuden kannalta. On huomionarvoista, että biologisen siteen merkitys lapsen ja vanhemman välillä korostuu edellä kuvatulla tavalla vain silloin, kun kyseessä on ei-heterosuhteessa oleva hoitoa saava nainen, sillä heteroparien osalta sosiaalinen isyys tehdään lakiesityksessä mahdolliseksi isyyslakiin tehtävien muutosten avulla. Biologinen ja sosiaalinen vanhemmuus näyttäisivät saavat hedelmöityshoitojen kentällä vaihtelevia merkityksiä, joiden kautta kuva lakiesityksen arvomaailmasta alkaa tarkentua.

6.2.3. Isyys irtautuu biologisesta polveutumisesta

Toril Moin mukaan bourdieuläisen kentän toimijoiden pyrkimyksenä on aina hallinnan saavuttaminen kyseisellä kentällä, mikä tapahtuu joko hyväksymällä tai hylkäämällä legitimizeetti pelin toisilta osallistujilta. Hedelmöityshoitojen kentällä ”pelaajille” annetaan toisistaan poikkeavia arvoja esimerkiksi vanhemmuuden määrittelyn prosesseissa. Sukusoluja luovuttavien miesten asema on kentällä keskeinen, esimerkiksi pohdittaessa heidän anonymiteetillensä asetettavia rajoja. Vertailun vuoksi esimerkiksi hoitoa haluavan naisen samaa sukupuolta olevan kumppanin ”olemassaolon legitimizeetti” on tässä kysymyksessä olematonta, sillä tämä ryhmä vaietaan lakiesityksessä poissaolevaksi. Siten miehet, toimiessaan sukusolujen luovuttajina, väistämättä toimivat myös ortodoksisen, heteronormatiivisen sukupuolijärjestyksen vahvistajina käyttäessään heille ohjautuvaa ”suostumuksenanto -valtaa”. Samalla he tulevat korostaneeksi mahdollisen rekisteröidyn kumppanin ja kaikkien ei-heterosuhteessa olevien naisten legitimizeetin puutetta

hedelmöityshoitujen areenalla. Näin naiselle ja koko perheelle täysin vieras ja ulkopuolinen henkilö saa suhteettoman suuren päätösvallan naisen lisääntymisestä. Ne ryhmät, joilla Toril Moin sanoin kuvattuna ”ei ole oikeutta puhua”, jäävät vaille päätäntävaltaa. Samalla tavoin voidaan ajatella myös luovuttajana toimivan miehen positiota: miehelle vieras nainen ja tämän lapsi saavat suhteettoman suuren toimivallan määrätä miehen mahdollisesta isyydestä. Edellä kuvattu rakenne toistuu riippumatta siitä, mikä sukusolujen luovuttajan oma motiivi on toimia luovuttajana. Sukusolujen luovuttajien toimintaa voidaan siten kuvata symbolisena väkivaltana hoitoa haluavia naisia kohtaan: tahtomattaan tai tiedostamattaankin he tulevat toistaneeksi sorron rakenteita osallistuessaan hedelmöityshoitoprosessiin. Lainsäädäntövallan edustajien symbolinen pääoma antaa mahdollisuuden määrätä kentän toimintarakenteet, joiden alaisuudessa kaikkien kansalaisten liikkumavara on rajallinen. Siten kentällä tapahtuva toiminta uusintaakin aina viime kädessä ortodoksista, hallitsevan ryhmän määrittämää järjestystä (Moi 1991, 1021-3.)

Toimijoiden parisuhdestatusta, haluttomuutta ja kyvyttömyyttä ja suostumuksenantoa kuvaavien modaalisten tarkastelujen valossa HE 76/2002:n kenttä toimii pitkälti sellaisen heteronormatiivisen sensuurin muotona, joka mahdollistaa legitimoidun, hiljaisen ja huomaamattoman symbolisen väkivallan esiintymisen hedelmöityshoitoprosessissa keskeisessä asemassa olevia ryhmiä, kuten lapsen synnyttäviä äitejä tai heidän rekisteröityjä kumppaneitaan kohtaan. Kansalaisten sama arvostus potentiaalisina vanhempina jakautuu epätasaisesti, mikä osoittaa jopa räikeällä tavalla sen, kuinka syntyvän lapsen tosiasialiseen perheeseen voidaan suhtautua lakiesityksessä joko hyvin kannustavasti tai täysin torjuvasti. Biologista ja sosiaalista vanhemmuutta koskevien määräysten taustalla olevat arvostukset käyvät ilmi seuraavissa kahdessa otteessa, joiden kautta isyyden määräytymistä selitetään HE 76/2002:ssa.

Ote 1:

”Paljon lapsia varttuu tasapainoisiksi aikuisiksi yksinhuoltajaäitien kasvattamina ilman minkäänlaista suhdetta isään. ...Mahdollisuus isyyden vahvistamiseen ja siitä johtuviin kaksipuolisiin sukulaisuussuhteisiin on kuitenkin voimavara, jolla voi olla lapselle suuri merkitys.” (HE 76/2002, 17.)

Ote 2:

”Jos hedelmöityshoitoa on annettu naiselle, joka ei elä parisuhteessa, isäksi voidaan vahvistaa siittiötä luovuttanut mies, joka on suostunut sukusolujensa käyttöön naiselle annettavassa hoidossa. Se seikka, että isyys perustuu näissä tapauksissa hoitoon annettuun suostumukseen, merkitsee sitä, että parille annettavassa hoidossa isyys luovutettuja siittiötä

käytettäessä irtautuu biologisesta polveutumisesta. ... Sukusolujen ja alkioiden käyttöä hedelmöityshoidossa koskevan lakiehdotuksen mukaan suostumus (isyys) tulee annettavaksi ehdotuksen 9 §:ssä tarkoitetussa asiakirjassa. Isyyden vahvistamisen edellytyksenä ei kuitenkaan ole, että suostumus on näin annettu. Kirjallista muotoakaan ei edellytetä, vaan riittävää on, että voidaan todistaa miehen yhteisymmärryksessä äidin kanssa antaneen suostumuksensa hoidon antamiseen.” (HE 76/2002, 44.)

Sosiaalisen vanhemmuuden käsite voi saada moninaisia merkityksiä, ja käsitteen käyttö edellyttää tapauskohtaista täsmennystä. HE 76/2002:n tapauksessa sosiaalinen, legitiimi isyys perustuu avo- tai avioparin keskinäiseen suulliseen sopimukseen (ks. ote 2), jonka avulla voidaan ohittaa sukusolujen luovuttajan ja lapsen välinen biologinen side. Eiheterosuhteessa olevien naisten lapsen kohdalla lapsen suhde sukusolujen luovuttajaan saa puolestaan aivan toisen merkityksen lapsi-vanhempi -suhteena (ks. ote 1). Vanhemmuuden irrottaminen biologisesta polveutumisesta on siten mahdollista HE 76/2002:ssa ainoastaan heteroparien kohdalla, mikä vahvistaa yhtäältä epäilyksen lakiesityksen ympärillä toimivan sukupuolijärjestyksen kentän heteronormatiivisesti latautuneesta arvoperustasta, ja toisaalta osoittaa tämän kentän tiiviin vaikutuksen hedelmöityshoitolakiesitystä koskevan kentän dynamiikkaan. Täten HE 76/2002:n doksa, eli luonnollisen lisääntymisen ehtojen mukaista maailmaa puolustavat ortodoksiset pyrkimykset paljastuvat lakiesityksessä isyyden määräytymisen perusteluissa. Argumentointi tapahtuu lapsen oikeuden näkökulmasta, minkä katsotaan ohittavan muiden osapuolten yhdenvertaisuuden tavoittelun. Seuraavassa luvussa perehdytään yksityiskohtaisemmin lapsen oikeuden argumentin käyttöön lakiesityksen eriarvoistavien käytäntöjen oikeuttamisen mekanismina, samalla tarkastellen sitä, voidaanko lakiesityksen kautta lopulta toteuttaa edes lasten keskinäistä yhdenvertaisuutta lisääntymisteknologisissa prosesseissa.

6.3. Lapset kentän pelinappuloina

6.3.1. Lapsen oikeuksien argumentista yleensä

Hedelmöityshoitojen tavoitteena on raskauden alkuun saattaminen ja tätä kautta lapsen syntyminen. Syntymättömän lapsen oikeuksia ja eritoten tämän tahtoa, haluja ja toiveita on mahdotonta ennakoida. Tästä huolimatta HE 76/2002:ssa pyritään muun muassa perustuslain ja YK:n lasten oikeuksien julistuksen nojalla lapsen edun huomiointiin ja lasten

tasa-arvoiseen kohteluun, joilla on kiistämätön painoarvo HE 76/2002:ssa tuotetussa argumentoinnissa. Tämä tarkoittaa myös sitä, ettei lasta tulisi hedelmöityshoitoja koskevissa toimenpiteissä kohdella passiivisena toiminnan kohteena (HE 76/2002, 49). Lapsen mahdollisuus kaksipuolisiin sukulaisuussuhteisiin on luvun 6.2. perusteella keskeinen väline vanhemmuussuhteiden määrittelyyn ja samalla peruste kansalaisten ja perheiden eriarvoiseen kohteluun HE 76/2002:ssa. Lapsen asemasta ei-heterovanhempien muodostamassa perheessä on viime vuosina ilmaistu myös HE 76/2002:sta poikkeavia kantoja lainsäädäntötyön tueksi tarkoitetuissa asiakirjoissa, mikä osoittaa lapsen oikeuksien argumentin käyttöyhteyksien ja tarkoituserien moninaisuuden.

Sosiaali- ja terveysministeriö asetti vuonna 2002 työryhmän selvittämään rekisteröityihin parisuhteisiin liittyviä erityiskysymyksiä, kun laki samaa sukupuolta olevien parisuhteiden rekisteröinnistä oli astunut voimaan. Työryhmän raportti julkaistiin seuraavana vuonna nimellä ”*Lapset ja rekisteröity parisuhde - Rekisteröityihin parisuhteisiin liittyviä erityiskysymyksiä selvittäneen toimikunnan mietintö*”. Asiakirjassa tarkastellaan laaja-alaisesti parisuhdelain suhdetta perhepoliittisiin teemoihin, ja päädytään esimerkiksi suosittamaan perheen sisäisten adoptioiden sallimista rekisteröidyille pareille, jotta ”lapsen etu” toteutuisi myös samaa sukupuolta olevien lapsiperheissä. Työryhmän lausunnon mukaan olisi lapsen edun mukaista taata lapselle hänen vanhemmiltaan saama psykologinen, taloudellinen ja juridinen turva, joka häneltä rekisteröidyn parin lapsena käytännössä puuttuu, vaikka hänen kasvattajinaan toimii kaksi vanhempaa. Toimikunnan ehdotuksen tärkeimmän merkityksen sanotaan olevan sen tuoma oikeudenmukaisuusvaikutus: oikeudenmukaisuus toteutuisi siten, että rekisteröidyn parin kasvattaman lapsen kohtelu olisi yhtäläistä avioparin lapsen kohtelun kanssa. (STM:n mietintö 2003, 38.)

Vaikka edellä kuvattu mietintö on julkaistu hedelmöityshoitolakiesityksestä erillisenä, itsenäisenä asiakirjana lakiesityksen julkaisun jälkeen, liittyvät nämä tekstit temaattisesti tiiviisti yhteen. Huolimatta yhteisestä pyrkimyksestään lapsen edun tavoitteen toteuttamisen, tekstien ehdotukset rekisteröityjen parien lasten perhesuhteiden ja lapsen sukuaseman tasa-arvoistamisen suhteen ovat hyvin erilaiset. HE 76/2002 ei juuri huomioi naisparien perheissä lapsen tosiasiallisen sosiaalisen vanhemman olemassaoloa, vaan ehdottaa kaksipuolisten sukulaisuussuhteiden nimissä mahdollisuutta sukusolujen luovuttajan nimeämiseksi lapsen toiseksi juridiseksi vanhemmaksi. Pyrkimys toimia lapsen edun nimissä on argumentaation keinona yleinen, sillä yhteiskunnassa vallitsevassa asenneilmastossa heikoimman osapuolen

edun mukaista toimintaa pidetään yleisesti tavoiteltavana. Samalla lapsen oikeuksien argumentointia voidaan käyttää välineenä hyvin erilaisten näkökantojen puolustamisessa riippuen siitä, kuka lapsen edun nimissä milloinkin puhuu, ja millaisia arvoja tuotetun puheen taustalla on. Tämän vuoksi myös HE 76/2002:sta luettaessa on syytä kiinnittää erityistä huomiota hedelmöityshoidon tuloksena syntyneiden lasten asemaa koskevaan puheeseen ja erityisesti siihen, millainen agenda puheen taustalle kätkeytyy.

Tutkija Ritva Nätkin (2003) on pohtinut lapsen oikeuksien nimissä toimimisen problematiikkaa. Hänen mukaansa keskustelua on herättänyt erityisesti naisten emansipaation ja yksilöitymisen kautta tapahtunut sukupuolten perinteisten roolien ja tehtävien hämärtyminen ja tämän prosessin mahdolliset vaikutukset lapsiin. Naisten uraan, yksinhuoltajuuteen, homo- ja lesbovanhemmuuteen sekä äitien päihteiden käyttöön sisältyviä riskejä on kartoitettu juuri lapsen hyvän nimissä. Samalla kun Nätkin toteaa lapsen riippuvuuden hoivaajastaan olevan eräänlainen kulttuurinen vakio, hän korostaa sitä, ettei ole olemassa yhtä tiettyä ympäristöä, jossa lapsi voi kasvaa tasapainoiseksi yksilöksi. Se, että perhemuotojen moninaistumista voidaan pitää sosiaalisena ongelmana, on osa modernin ajattelutavan vastaparitematiikkaa, jossa moderni ydinperheihanne esiintyy luonnollisena heteronormatiivisen perustansa kautta (Nätkin 2003, 31-38.) Luonnollistetut järjestykset tulevat kuitenkin jatkuvasti haastetuiksi ja kyseenalaistetuiksi, sillä myös perheen kentällä käydään biologisten ja sosiaalisten merkitysten välillä jatkuvaa kamppailua. Tämän osoittaa esimerkiksi edellä mainittu STM:n mietintö, jossa lapsella katsotaan voivan olla kaksi samaa sukupuolta olevaa juridista vanhempaa, mikä HE 76/2002:ssa näyttää mahdottomalta.

Seuraavissa alaluvuissa paneudutaan eräisiin lakiesityksen kohtiin, joissa lasten yhdenvertaisuuden ja lapsen edun argumentit nousevat esiin. Kuinka hyvin HE 76/2002 toimii asettamiensa tavoitteiden ja ihanteiden mukaisesti, ja millaisia kompromisseja lasten yhdenvertaisuuden tavoitteen toteuttamisessa katsotaan välttämättömiksi tehdä? Millaisia vaikutuksia HE 76/2002:n arvoperustalla on näihin kysymyksiin?

6.3.2. Eriarvoiset biologiset suhteet

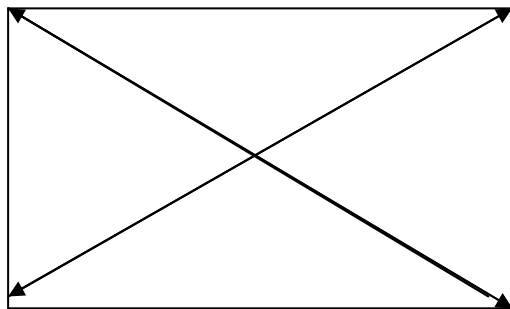
Syntymätön lapsi on hedelmöityshoidon asetelman ongelmallisin osapuoli, ollessaan täysin jäävi vaikuttamaan omaan asemaansa. Syntymänsä jälkeenkin lapsen asema on sellainen,

ettei tämä alle 18-vuotiaana eli ennen aikuisikää juuri voi vaikuttaa biologisen alkuperänsä selvittämiseen. Vasta 18-vuotiaana, aikuisena juridisena henkilönä, heteroparin lapsi voi yrittää selvittää biologista taustaansa. Sama on mahdollista myös ei-heteroparin lapselle, joka voi vaatia lisäksi sukusoluja luovuttaneen miehen isyyden tunnustamista jo 15-vuotiaana, eli oikeudellista puhevaltaa käyttävänä henkilönä, mikäli äitikin sitä tahtoo. Tätä yhtä vaikeimmista hedelmöityshoitoihin liittyvistä toimintakentistä voidaan yrittää hahmottaa seuraavan modalisoinnin avulla:

Lapsen oikeus saada tieto alkuperästään:

VELVOITE (täytyy saada tieto alkuperästään)
ei-heteroparin
lapsi

KIELTO (ei saa tietoa alkuperästään)
heteroparin
lapsi

LUPA (voi saada tiedon alkuperästään)
ei-heteroparin
lapsi

VAPAUTUS (ei tarvitse tietoa alkuperästään)
heteroparin
lapsi

Tarkastellaan aluksi neliön oikeaa laitaa, jonka väittämät koskevat heteroparien jälkeläisiä. Kielto saada tieto alkuperästään (eli sukusolujen luovuttajan henkilöllisyydestä) on mahdollista tilanteessa, jossa sukusolujen luovuttaja ei ole antanut lupaa henkilötietojensa luovuttamiseen syntyneelle lapselle omana elinaikanaan. Jälkeläinen voi jäädä kuitenkin kokonaan vaille tietoa alkuperästään, mikäli hän kuolee itse ennen luovuttajaa (ks. neliön oikea ylälaita: jälkeläinen ei saa tietoa alkuperästään). Kysymys luovuttajan anonymiteetistä muodostuu HE 76/2002:ssa niin tärkeäksi kysymykseksi, että anonymiteetin säilyttäminen heteropareille annettavassa hedelmöityshoidossa ohittaa lapsen tiedonsaantioikeuden toteuttamispyrkimykset. Asiaa kuvataan lakiesityksen perusteluissa seuraavasti (otteiden lihavoidut kohdat selitetään myöhemmin):

*”Esityksen mukaan **sukusolun luovuttajan** henkilöllisyyttä ei saa luovuttajan elinaikana vastoin hänen tahtoaan ilmaista luovutetusta **sukusolusta syntyneelle henkilölle**. Toisaalta **luovuttaja** voi antaa suostumuksensa henkilöllisyytensä ilmaisemiseen missä vaiheessa tahansa, esimerkiksi luovutusta vastaanottaessa tai myöhemminkin, jopa vuosikymmenienkin kuluttua.”*

(HE 76/2002, 20.)

*”Luovuttajan kuoltua hänen sukusolustaan syntyneellä hedelmöityshoidosta tietoisella henkilöllä olisi aina oikeus saada tietää **luovuttajan henkilöllisyys**. Lainsäädännöllä suojattaisiin näin luovuttajan mutta ei tältä osin enää hänen omaistensa yksityisyyttä. Jotta tieto **vainajan** muista **biologisista jälkeläisistä** ei tulisi hänen omaisilleen yllättäen heti kuolemantapauksen jälkeen, tieto luovuttajan henkilöllisyydestä voitaisiin esityksen mukaan ilmaista vasta vuoden kuluttua **luovuttajan** kuolemasta.”*

(HE 76/2002, 20.)

Mikäli lapsen oikeuksien tarkastelussa otetaan lähtökohdaksi heikoimman osapuolen aseman turvaaminen, voidaan olettaa, että sellaisiakin tilanteita syntyy, joissa lapsi tietää syntyneensä hedelmöityshoidon seurauksena, mutta kuolee syystä tai toisesta ennen sukusolujen luovuttajaa, saamatta koskaan tietää tämän henkilöllisyyttä muuten kuin luovutuksen yhteydessä annetun anonyymien henkilökuvauspaperin perusteella hahmottuneena. Tällaisen tilanteen valossa heteroparin lapsen positio suhteessa muiden hedelmöityshoidon seurauksena alkunsa saaneiden lasten tilanteeseen on kiistatta epäoikeudenmukainen. Edellä kuvattujen luovuttajan (ja hänen omaistensa) anonymiteetin nimissä tehtyjen rajoitusten johdosta lapset asetetaan tietoisesti toisistaan poikkeavaan asemaan.

Luovuttajan henkilökuvausta koskeva asiakirja, joka HE 76/2002:n mukaan *”jo sellaisenaan voi tyydyttää lapsen tiedonsaannin tarpeen”*, olisi lapsen saatavilla hänen täytettyään 18 vuotta, eli tullessaan aikuiseksi (HE 76/2002, 21). Siten onkin harhaanjohtavaa puhua *”lapsen tiedonsaantioikeudesta”*, keskusteltaessa lapsen oikeuksista HE 76/2002:ssa, kuten tutkija Anna Tulipää huomauttaa (Tulipää 2005, 185). Tätä taustaa vasten edellä kuvatun semioottisen neliön positio *kielto olla saamatta tietoa luovuttajasta*, voi hyvinkin toteutua joidenkin lasten osalta. Samassa jatkumossa on kuvattu *vapautus olla tarvitsematta tietoa luovuttajasta* (ks. neliön oikea alalaita). Tämäkin positio on heteroparin lapselle todenmukainen. Koska luovuttajan anonymiteetin rajat ovat heidän tapauksessaan hyvin tiukat, voidaan lakiesitystä tulkita siten, ettei heteroparin jälkeläinen ehkä tarvitsekaan tietoa sukusolujen luovuttajan henkilöllisyydestä: näillä lapsillahan on jo kaksi juridista vanhempaa, äiti ja isä, joista välttämättä kummallakaan ei ole lapsen biologista sidettä.

Sosiaali- ja terveystieteiden valtiokunta antoi tammikuussa 2003 lausunnon koskien HE 76/2002:sta (StVL 14/2002). Lausunnossa todetaan, että valiokunnalle annetun selvityksen mukaan vain viidennes hedelmöityshoidon avulla syntyneistä lapsista saa tietää syntytapansa, sillä tiedon kertominen on hoitoon suostuneiden vanhempien harkinnan varassa. Täten suurin osa hedelmöityshoidon avulla syntyneistä ei edes pääsisi käsiksi heille kuuluvaan tietoon omasta alkuperästään (=viranomaisten hallussa oleva henkilökuvauspaperi), vaikka viranomaisilla olisikin laillisin perustein oikeus luovuttaa heille näitä tietoja (StVL 14/2002, 4-5). Tässäkin mielessä kyseessä todella voidaan sanoa olevan vapautus olla saamatta tietoa alkuperästään, kun asia voidaan tulkita *vanhemmille suotavana vapautuksena olla kertomatta lapselle hedelmöityshoidosta*. Tähän päätökseen sisältyy vanhempien tekemä arvio siitä, ettei heidän lapsensa ehkä tarvitse tietoa alkuperästään. Useinkaan lapselle ei siten edes annettaisi mahdollisuutta tehdä omaa arviotaan siitä, haluaako hän ehkä selvittää sukusolujen luovuttajan henkilöllisyyden. Semioottisesta neliöstä voidaan lukea, ettei heteroparin lapsi tarvitse tietoa alkuperästään siinä määrin kuin ei-heteroparin lapsi, ja että lapsen tarve tähän tietoon tulee määritellyksi ulkoa käsin, eksotaktisesti, lapsen vanhempien toimesta. Kyse onkin viimekädessä HE 76/2002:n mukaan yksityiselämän suojan turvaamisesta, jota pidetään keskeisenä periaatteena vanhemmille suotavan harkintavaran perusteluissa (HE 76/2002, 48).

Tarkastellaan seuraavaksi edellä esitetyn neliön vasenta laitaa, johon sijoittuvat lapsen tiedonsaantioikeutta kuvaavassa modalisoinnissa ei-heteroparien jälkeläiset. Ei-heterosuhteessa elävän naisen lapsen tilanne poikkeaa edellä kuvatusta asetelmasta ratkaisevasti, kuten semioottisesta neliöstä on luettavissa. Ensinnäkin voidaan olettaa, että nämä lapset saavat joka tapauksessa jo lapsena tietää hedelmöityshoidosta, sillä viimeistään omatoimisesti ympäristöään tarkkailemalla lapsi luultavasti huomaa oman perheensä rakenteen eroavan biologisen lisääntymisen ehtojen mukaisesta perherakenteesta. Siten lapsen äidin tai äidin ja hänen naispuolisen parikumppaninsa muodostamassa perheessä kasvavan lapsen osalta voidaan väittää, että lapsella on *lupa* tai jopa *velvollisuus* saada tietää biologinen alkuperänsä (ks. neliön vasen puoli). Tämä merkittävä eroavaisuus erilaisissa perheissä kasvavien lasten kesken ilmenee lakiesityksessä kohdassa, jonka mukaan ei-heteroperheessä kasvanut lapsi ei saisi 18 vuotta täytettyään pelkästään henkilökuvausta, vaan täydellisen henkilöllisyystiedon sukusolujen luovuttajasta (otteen lihavoidut kohdat selitetään myöhemmin):

*”Sukusolujen luovutusten rekisterissä olisivat myös luovuttajaa koskevat tiedot tilanteessa, jossa hedelmöityshoitoa on annettu naiselle, joka ei elä parisuhteessa. Tällaisen hoidon yhteydessä laaditaan miehen ja naisen suostumusta koskeva asiakirja, josta ilmenevät sukusoluja luovuttaneen miehen henkilötiedot. **Lapsella** on ehdotetun 24 §:n 1 kohdan mukaan 18 vuotta täytettyään aina oikeus saada tieto tästä asiakirjasta ja samalla **biologisesta isästään**. Jos hoidossa on käytetty myös luovutettua munasolua, tieto sen luovuttajasta on mahdollisuus saada edellä kuvattujen yleisten periaatteiden mukaisesti.”*
(HE 76/2002, 22.)

Semioottisessa neliössä ei-heteroparien lasten asemaa kuvaavat lupa ja velvoite saada tieto alkuperästään kuvaavat hyvin näiden lasten tiedonsaantioikeutta sekä lapsina että aikuisina, verrattuna heteroparien lapsiin. Vaikka ei-heteroparien lapsilla voitaisiin sanoa olevan lupa tai velvoite saada tietää alkuperästään, ei tämä välttämättä johda siihen, että kaikki kyseisen ryhmän lapset olisivat halukkaita hankkimaan luovuttajan henkilötiedon rekisteristä. Tilanteet ovat jokaisen perheen ja lapsen kohdalla yksilöllisiä, ja siten näidenkin lasten velvoite rajoittuu lopulta siihen, että he ovat velvollisia ymmärtämään, ettei heidän perheessään tai laajemmin ajateltuna kasvuympäristössään ole läsnä biologista isää, jonka henkilöllisyyden he kuitenkin halutessaan voivat selvittää. Näille lapsille annetaan siten oma päätäntävalta geneettisen taustansa selvittämiseen, ja heidän toimintansa ehdot ovat riippumattomia sukusolujen luovuttajan tahdosta.

Lasten tiedonsaantioikeutta kuvaava modaalinen tarkastelu paljastaa lasten asemaan ja oikeuksiin liittyviä eriarvoisuuksia, jotka näyttävät muodostavan lapsista kahden luokan kansalaisia sen perusteella, millaiseen perheeseen he ovat syntyneet. Lapsen vanhemman tai vanhempien parisuhdestatus määrää sen, millaiset mahdollisuudet tällä on biologisen alkuperänsä selvittämiseen. Heteroparien lapset voivat tahtomattaan jäädä vaille tietoa alkuperästään, samalla kun ei-heteroparien lasten kohdalla tiedonsaantioikeutta pidetään itsestäänselvyytenä. Millaisin keinoin lakiesityksessä perustellaan tätä valintaa? HE 76/2002:ssa on eräs kohta, joka vastaa kysymykseen suoraan:

Lasten yhdenvertaisuuden kannalta on tärkeää, etteivät hedelmöityshoidon tuloksena syntyneet lapset jää isyyden vahvistamisen osalta muita lapsia huonompaan asemaan siinäkin tapauksessa, että hedelmöityshoitoa annetaan naiselle, joka ei elä ehdotetussa laissa tarkoitetussa parisuhteessa. (HE 76/2002, 15.)

Tekstin valossa ei-heteroperheiden lapset näyttävät olevan se osapuoli, joka on lakiesityksen heikoin osapuoli, ja joiden oikeuksien toteutumisesta tulisi tämän vuoksi olla huolissaan. Lakiesityksen pyrkimyksenä on mahdollistaa myös heille biologista, modernia

sukupuolimallia mukailevat sukulaisuussuhteet, eli juridisen äidin ja isän nimeäminen. Modaalinen tarkastelu antaa edellä esitetyn neliön valossa tilanteesta kuitenkin varsin toisenlaisen kuvan. Kun tarkastelu edelleen ulotetaan Bourdieun kenttäteorian kehukseen, näyttäytyvät eriarvoisuudet lapsen tiedonsaantioikeuden toteutumisessa entistäkin räikeämpinä: tiedonsaantioikeutta koskevassa tarkastelussa ei-heteroperheiden lapsilla onkin selvästi vahvempi positio ja enemmän omaa päätäntävaltaa kuin biologisen lisääntymisen mallia jäljittelevässä heteroparin perheessä elävillä lapsilla. Aikuiselle ei-heteroparin lapselle turvataan muista tahoista riippumattoman mahdollisuuden biologisen taustansa selvittämiseen. Samalla heteroperheiden aikuisten lasten pelivara oman taustansa selvittämisessä on puolestaan täysin riippuvaista heidän vanhempiansa ja sukusolujen luovuttajan tekemistä ratkaisuista sen suhteen, mitä he ovat halunneet sukusoluista alkunsa saaneelle henkilölle kertoa.

Heteroparien lapsien voidaan katsoa olevan symbolisen väkivallan kohteina: lakiesityksen laatijoiden silmissä lapset ovat ehkä ihanteellisessa asemassa kasvaessaan kahden eri sukupuolta olevan vanhemman perheessä, mutta lakiesityksessä tehdyt rajoitukset kyseisten lasten toimintamahdollisuuksiin ja oikeuksiin kääntävät tilanteen pääläelleen: lapset ovat sukupuolijärjestyksen mukaisen ideaalin uhreja, eikä kukaan tule kysyneeksi heiltä itseltään, mitä heidän tarpeensa ja tahtonsa ovat, sillä heidän (sosiaaliset) vanhempansa ja sukusolujen luovuttaja ovat tehneet ratkaisut heidän puolestaan. Tämä eriarvoistava rakenne jää lakiesitystä luettaessa helposti tunnistamatta juuri siksi, että heteroparien lasten tilanteen oletetaan automaattisesti olevan muita suotuisampi heidän perherakenteensa vuoksi. Lapsen tiedonsaantioikeutta koskevassa kamppailussa lakiesityksen kentällä heteroparien lasten mahdollisuudet diskurssin kulusta päättämiseen ovat kuitenkin olemattomat. Tiedonsaantioikeutta ja luovuttajan asemaa koskien Anna Tulipää huomauttaa lisäksi, ettei lakiesityksessä juuri vaivauduta perustelemaan sitä, miksi vain ei-heteroparien jälkeläisillä olisi ehdoton tarve luovuttajan sukuasemansa saattamisen biologista alkuperäänsä vastaavaksi (=luovuttajan isyyden tunnustaminen) (Tulipää 2005, 185).

Tätä taustaa vasten tuntuu hämmästyttävältä, että lakiesityksen laatijat ja myös julkinen keskustelu hedelmöityshoidoista on keskittynyt voimakkaasti ei-heteroparien lasten ”yhtäläisen aseman varmistamiseen” muiden lasten kanssa, mitä lakiesityksessä pyritään toteuttamaan distributiivisessa hengessä. Lakiesityksen ensisijaisena tavoitteena on tämän analyysin perusteella saada jokaiselle lapselle vahvistetuksi juridinen isä ja äiti, modernin

heteronormatiivisen sukupuolimallin mukaisesti, huomioimatta riittävästi sitä, millaisia eriarvoistavia vaikutuksia tämän periaatteen toteuttaminen saattaa aiheuttaa. Tässä prosessissa lapsen oikeudet näyttäisivät jäävän väistämättä muiden kentällä olevien ryhmien intressien jalkoihin.

Edellä esitettyyn modalisointiin liittyvistä otteista (s. 84 ja 86) on lihavoitu joitakin sanoja, joiden käytöstä tehdään seuraavaksi muutama huomio koskien lakiesityksessä käytettyä kieltä. Puhuttaessa heteroparien lapsista, käytetään sukusolujen luovuttajasta termiä *luovuttaja*, ja hedelmöityshoidon avulla syntyneestä lapsesta termiä *sukusoluista syntynyt henkilö*, erotuksena luovuttajan *muista jälkeläisistä* (s. 84). Ei-heteroparien lapsista käytetään kuitenkin samassa asiassa puhuttaessa termiä *lapsi*, ja sukusolujen luovuttajaa kutsutaan puolestaan *biologiseksi isäksi* (s. 86). Käsitteenä *luovuttaja* synnyttää lukijassa aivan erilaisen mielikuvan toimijasta kuin termi *biologinen isä*, joka liittyy perhesuhteita kuvaavaan käsitteistöön. Sama voidaan todeta termeistä *henkilö* ja *jälkeläinen* verrattuna termiin *lapsi*. Saattaa olla, että näiden sanavalintojen avulla on tietoisesti pyritty luomaan yhtäältä heteroparien lasten osalta kliinistä ja kaikesta perhepuheesta riisuttua asetelmaa lapsen ja luovuttajan välille, ja toisaalta ei-heteroparien lasten kohdalla aivan perhepuheen keskiöön paikantuvaa asetelmaa sukusolujen luovuttajien ja hoidon seurauksena syntyneiden henkilöiden välille. Luovuttaja ja jälkeläinen voivat kuitenkin olla täsmälleen samat toimijat kuin biologinen isä ja lapsi; erottavana tekijänä on ainoastaan hoitoa saaneen naisen parisuhde mieheen tai sellaisen puuttuminen. Sanavalintojen kautta syntyvien mielikuvien avulla voidaan osaltaan yrittää juurruttaa lakiesityksen mukaisia ajattelumalleja ja niitä koskevaa arvomaailmaa.

Myös näiden sanavalintojen valossa lakiesityksen tarkoituksena voidaan väittää olevan juridisen isyyden eräänlainen pakottaminen kaikkien lasten kohdalla. Erityisen harhaanjohtavaa on termin *lapsi* jatkuva viljely tekstissä, jossa ei todellisuudessa puhuta lapsen, vaan aikuisen henkilön oikeudesta selvittää biologinen alkuperänsä. Pientenkin sanavalintojen kautta tapahtuvat erottelut toimijoiden välille voivat synnyttää hyvin erilaisia mielikuvia heidän asemastaan tarkastelun kohteina olevalla toimintakentällä. Mielikuvilla vanhemman ja lapsen välisestä siteestä on merkitystä paitsi puheessa, myös perheen ilmiön eli perheenjäsenten ulkonäön kohdalla: HE 76/2002:ssa biologisuuden ehdot ymmärretään sellaisina, että niiden jäljittelyn vanhemman ja lapsen yhtäläisen ulkonäön

osalta katsotaan edistävän perheen hyvinvointia. Seuraavaksi katsotaan mitä tämä käytännössä tarkoittaa.

6.4. Rotuhygieniää vai valinnan vapautta?

Luvussa 6.3. mainittiin, ettei hedelmöityshoidon tuloksena lapsen saaneen heteroparin ole missään määrin välttämätöntä tai pakollista kertoa lapselleen, kuinka tämä on saanut alkunsa, ja kuinka lapsi ei siten tiedä, että mahdollisesti toinen tai molemmat hänen vanhemmistaan eivät ole lapsen biologisia vanhempia. On ymmärrettävää, ettei lapsi omaehtoisesti välttämättä koskaan kyseenalaista sukulaisuussuhteitaan. Tämä on mahdollista erityisesti siksi, että HE 76/2002:een on sisällytetty kaksi poikkeusta yleisestä kiellosta vaikuttaa lapsen ominaisuuksiin hedelmöityshoitoa käytettäessä. Ensimmäinen näistä koskee tilannetta, jossa lapsella tämän syntyessä tietyn sukupuolen edustajana olisi huomattava vaara saada jokin vakava sairaus, jolloin alkion sukupuoli voidaan valita terveeseen lapsen syntymisen edesauttamiseksi. Jälkimmäinen poikkeustilanne liittyy lasten fyysisiin ominaisuuksiin. Juuri tämä poikkeus edesauttaa myös lapsen alkuperän salaamista häneltä itseltään ja ympäristöltä:

” Toinen niistä (poikkeuksista) perustuu ajatukseen, jonka mukaan lapsen tulisi saada muistuttaa ulkonäöltään myös sitä vanhempaa, jonka sukusolujen asemesta käytetään luovutettuja sukusoluja. Tämän vuoksi esityksessä on pidetty sallittuna sitä, että luovuttajaksi valitaan henkilö, joka ihon, silmien ja hiusten väriltään, pituudeltaan sekä etniseltä alkuperältään muistuttaa asianomaista vanhempaa.” (HE 76/2002, 18-19.)

” ... erityisesti lapsen kehityksen kannalta saattaa olla suotavaa, että lapsi muistuttaa ulkonäöltään vanhempiaan. Tämän vuoksi ehdotuksessa on pidetty sallittuna sitä, että luovuttajaksi valitaan henkilö, joka ulkoisilta ominaisuuksiltaan muistuttaa asianomaista vanhempaa. Tämän mahdollistamiseksi luovuttajista saataisiin 14 §:n mukaan kerätä tiettyjä ulkonäköön liittyviä tietoja. Joissakin tilanteissa saattaa kuitenkin olla syytä toimia toisin esimerkiksi silloin, kun syntyvän lapsen halutaan muistuttavan ulkonäöltään perheessä ennestään olevaa lasta. Tämän vuoksi pääsäännöstä saadaan poiketa, jos se vastaa hedelmöityshoitoa saavan tahtoa.” (HE 76/2002, 29-30.)

Yhteiskunnassa vallitsevan ajattelutavan mukaan pidetään eettisesti vääränä vaikuttaa syntyvän lapsen piirteisiin, ts. lisääntymistä koskeva sukusolujen tai alkioiden manipulointiin tai valikointiin suhtaudutaan kielteisesti. Kuitenkin on katsottu, että hedelmöityshoidon seurauksena syntyvän lapsen tulisi saada muistuttaa myös sitä

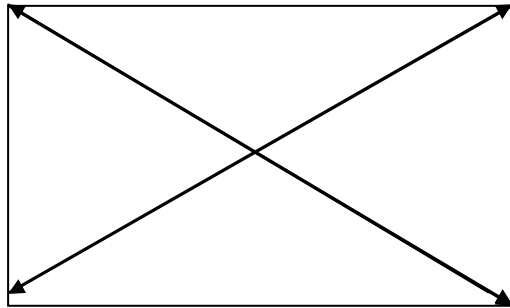
vanhempaansa, jonka biologinen jälkeläinen lapsi ei ole. Tästä johtuen heteropareille tarjotaan mahdollisuutta valita luovuttajien joukosta sellainen henkilö, joka ulkoisilta piirteiltään muistuttaa syntymättömän lapsen sosiaalista vanhempaa. Voidaan olettaa, että luovuttajakandidaatin valikointi tämän ulkoisten piirteiden perusteella koskisi lähinnä juuri heteropareja, sillä ainakin terveiden itsellisten naisten ja naisparien tapauksessa lapsi on joka tapauksessa äitinsä, eli ainoan juridisen vanhempansa biologinen lapsi, eikä erityistä tarvetta muistuttaa ketään muuta siten ole. Tilanne voi muuttua, mikäli hedelmöityksessä ei voida käyttää itsellisen naisen omia munasoluja. Tällaisen tilanteen varalle lakiesitys ei kuitenkaan anna ohjeita, vaan puhuu lapsen ulkonäköön puuttumisen kohdalla nimenomaan *parille* annettavasta hoidosta.

On kiehtovaa, kuinka sinnikkäästi lakiesityksessä pyritään tavoittelemaan heteronormatiivisen ydinperheideaalin mukaisten rakenteiden mahdollistamaa tilannetta eli heteroydinperheen ilmiön luomista. Doksen ihannetilaa tavoittelevat ortodoksiset käytännöt viedään jopa niin pitkälle, että ollaan valmiita puuttumaan vielä syntymättömien perheenjäsenten fyysisiin ominaisuuksiin, ihon, hiusten ja silmien väriin, jotta tämä illuusio saataisiin luotua. Osana perheen kertomusta, perheen narratiivia, kuten Bourdieu (1998) asian ilmaisee, lainsäädännöllä todella voidaan luoda normatiivisia suosituksia vallitsevan perhejärjestyksen ylläpitämiseksi ja sen uusintamiseksi valtion avuin. Kuinka oikeassa Bourdieu tässä tapauksessa onkaan julistaessaan vallitsevan perhejärjestyksen olevan ”hyvin perusteltu illuusio” (Bourdieu 1998, 126-8). Mikäli heteropari ei kykene itse biologisesti tuottamaan ydinperhemallin mukaista toisintoa perheestä, niin vähintäänkin mahdollisuus tähän tulee antaa heille keinotekoisesti sukusolujen luovuttajan valikoinnin kautta. Lisäksi huomiota herättää jälleen se, kuinka kyseinen toiminta tapahtuu lapsen edun nimissä: ”*lapsen tulee saada muistuttaa...jne.*”. Lapsen ulkonäköön vaikuttamisen kenttää voidaan kuvata semioottisen neliön avulla seuraavalla tavalla, ottaen lähtökohdaksi lapsen ulkonäköön vaikuttamisen mahdollisuus heteroparin ja ei-heteroparin perheissä.

Heteroparin lapsen tulee saada muistuttaa sosiaalista vanhempansa:

VELVOITE (muistuttaa sosiaal. vanhempansa)
heteroparin
lapsi

KIELTO (ei saa muistuttaa sosiaal. vanhempansa)
ei-heteroparin
lapsi

LUPA (muistuttaa sosiaal. vanhemp.)
heteroparin
lapsi

VAPAUTUS (ei tarvitse muistutt. sosiaal. vanh.)
ei-heteroparin
lapsi

Tarkastellaan aluksi neliön vasenta ylä- ja alakulmaa. Näissä heteroparin lapsi asettuu velvoitetta ja lupaa kuvaaville jatkumoille, joissa on jälleen kerran tilannekohtaista ja tulkinnanvaraista, puhutaanko lapsen *velvoitteesta* vai *luvasta* muistuttaa sosiaalista vanhempaa. Neliön oikeaan laitaan asettuvat ei-heteroparien lapset ovat heteroparien lapsiin nähden vastakkaisessa positiossa jo siksi, ettei heillä lähtökohtaisesti ole toista juridista sosiaalista vanhempaa, jota heidän tulisi saada muistuttaa, vaan ainoastaan heidät synnyttävä juridinen äiti. *Kieltoa* ja *vapautusta* kuvaavalle jatkumolle heidät voidaan asettaa myös siksi, ettei lakiesityksessä mainita erikseen tilannetta, jossa heidän ulkonäkönsä voitaisiin vaikuttaa heteropareille mahdollistuvan toiminnan tavoin. Tähän johtopäätökseen päädytään siten, että lakiesityksessä parilla tarkoitetaan nimenomaan heteroparia. Siten heteroparien ja ei-heteroparien lapset ja myös vanhemmat on jälleen asetettu lakiesityksessä toisistaan poikkeavaan tilanteeseen. Sukusolujen luovuttajan valikointi saadaan näyttämään HE 76/2002:ssa varsin viattomalta toiminnalta. Asian pohtiminen hedelmöityshoitojen rinnalla toimivien kenttien ja tutkielman aiemmissa kohdissa paljastuneiden arvoasetelmien, hierarkioiden ja ääneen lausumattomien pyrkimysten kautta voi antaa toiminnalle yllättäviäkin merkityksiä, joita seuraavissa alaluvuissa käydään läpi.

6.4.1. Sosiaalinen vanhemmuus kriisissä

Edellä kuvattu sosiaalisen vanhemman ulkonäön jäljittelyn voidaan sanoa asettavan sosiaalisen vanhemmuuden arvon kyseenalaiseen valoon: mitä oikeastaan tarkoitetaan sillä, että *lapsen tulisi saada muistuttaa sosiaalista vanhempaansa?* Onko lapsen ja hänen vanhempansa suhde laadullisesti parempi heidän muistuttaessaan ulkoisesti toisiaan, vai halutaanko heidän muistuttavan toisiaan ehkä siksi, että vanhempien olisi siten helpompi salata lapseltaan ja ympäristöltä heidän lapsensa alkuperä? Tässä yhteydessä on aiheellista palata perheen kriisiytymisen ilmiöön, jota aiemmissa luvuissa sivuttiin. Perheiden pluralisoituminen on ilmiö, joka näyttäisi kuuluvan jälkimodernin yhteiskunnan instituutioiden uudelleen määrittelyn prosessiin (ks. esim. Giddens ja Weeks). Siten myös sosiaalinen vanhemmuus on tullut osaksi legitimiin vanhemmuuden määritelmiä. Perheen sisäiset adoptiot, joissa puoliset voivat adoptoida toistensa lapset, sekä koti- ja ulkomaiset adoptiot, joissa lapsella ei ole biologista sidettä juridisiin vanhempiinsa, ovat hyväksytyjä ja yhteiskunnallisesti tuettuja vanhemmuuden muotoja.

Myös sellaisia perheitä, joissa lapsen tosiasiallisena huoltajana toimii jokin lapselle läheinen henkilö, tämän kuitenkaan olematta lapsen juridinen vanhempi, esiintyy yleisesti erilaisten uusperhejärjestelyiden ja myös ei-heteroseksuaalisten parisuhteiden kautta. Perheen pluralisoitumisesta ja perheen uudelleenmäärittelystä huolimatta lapsen ja vanhemman välisessä suhteessa halutaan HE 76/2002:ssa säilyttää biologisen suhteen illuusio, joka kaiken lisäksi perustellaan lapsen oletetulla halulla tai tarpeella muistuttaa ulkoisesti hänelle *biologisesti* vierasta henkilöä eli lapsen sosiaalista vanhempaa. Sosiaalisen vanhemmuuden ”lujittaminen” tällaisin keinoin ei kuitenkaan varsinaisesti vahvista sosiaalisen vanhemmuuden hyväksyntää, vaan välittää täysin päinvastaisen viestin: *olisi suositeltavaa, että heteroparin perheessä lapsi ja hänen vanhempansa muistuttaisivat toisiaan.* Samalla kun sosiaalisen vanhemmuuden uskottavuutta nakerretaan, annetaan lakiesityksessä ymmärtää, ettei hedelmöityshoitojen tekeminen lailliseksi suinkaan tekisi niistä sosiaalisesti hyväksyttävää lisääntymiskäytäntöä ja asiaa, jota ei tarvitsisi peitellä tai hävetä. Päinvastoin koko hedelmöityshoitojen prosessi pyritään tekemään näkymättömäksi. Lapsettomuus on toki arka aihe siitä kärsivien kansalaisten kasvavalle joukolle. Kansalaisten kokema häpeä ja

kärsimys kykenemättömydestään saada lapsi ilman teknologioiden antamaa apua ei kuitenkaan pitkällä tähtäimellä ole kestävä peruste hoitojen näkymättömäksi tai salaiseksi tekemiseen. Kasvavana ongelmana lapsettomuuteen pitäisi kyetä yhteiskunnan näkökulmasta reagoimaan siten, että esimerkiksi hedelmöityshoitoja koskevan lakiesityksen keinoin pyrittäisiin poistamaan lapsettomuuteen liittyvää sosiaalista stigmaa, eikä suinkaan lisäämään sitä. Tähän ei HE 76/2002:n keinoin päästä, sillä lakiesitys pikemminkin osoittaa lainsäätäjien kyvyttömyyden käsitellä lisääntymisteknologioita sosiaalisena ratkaisuna lapsettomuuden sosiaaliseen ongelmaan: pyrkimys sellaisten järjestysten lujittamiseen, joita koskevat arvostukset perustuvat biologisuuteen, on lakiesityksessä läpileikkaava elementti

On vaikea kuvitella sellaista perustetta lapsen ulkonäköön vaikuttamiselle, jonka voitaisiin sanoa olevan riittävän vahva, jotta luovuttajan valikointi tämän ulkonäön perusteella tulisi hyväksyttäväksi. On selvää, että lapsettomuuden kokemus voi aiheuttaa ihmiselle tosiasiallista kärsimystä, ja että oman kumppanin hedelmöittäminen vieraan ihmisen sukusoluilla voi vaikuttaa parisuhteen dynamiikkaan ja sosiaalisen vanhemman kokemukseen, aiheuttaen sosiaaliselle vanhemmalle esimerkiksi epävarmuutta oman vanhemmuuden todenmukaisuudesta. Sosiaalista vanhemmuutta koskevien tuntemusten kanssa joutuvat elämään kaikki sosiaaliset vanhemmat, olivat he sitten adoptiolasten vanhempia, kumppaninsa lapsen adoptoineita vanhempia tai vailla juridisen vanhemman statusta toimivia sosiaalisia vanhempia. Pelkkä vanhemman ulkoisten piirteiden jäljittely luovuttajan valintaan vaikuttamisen kautta ei poista sitä tosiasiaa, ettei lapsen ja tämän vanhemman välillä ole biologista suhdetta. Vanhemmuuteen liittyy tabuja ja kulttuurisia käsityksiä, joista ns. verisiteisiin perustuva vanhemmuus näyttää HE 76/2002:n perusteella olevan suomalaisessa yhteiskunnassa erityisen elinvoimainen. Jopa siinä määrin, että lapsen perimään vaikuttamisen kiellosta ollaan valmiita tekemään poikkeus olemattomin perustein.

Lapsen ulkonäköön puuttuminen hedelmöityshoidoissa nostaa esiin räikeällä tavalla sen, kuinka sopeutumaton suomalaisen yhteiskunnan oletetaan olevan normista poikkeavan vanhemmuuden ja perheiden olemassaoloa kohtaan. Hedelmöityshoito toimenpiteenä irrottaa lisääntymistä sen luonnollisista raameista, ja kaikki syntymättömään lapseen liittyvä perimän muokkaus tulisi perustella hoitojen osalta perinpohjaisesti. HE 76/2002:ssa näin ei tehdä, vaan ulkonäön jäljittely voidaan pikemminkin liittää osaksi lapsen tiedonsaantioikeutta koskevaa keskustelua: koska lapsesta voidaan pyrkiä saamaan myös hänen sosiaalisen vanhempansa tai sisarustensa näköinen, on vanhempien yhä helpompaa

olla kertomatta lapselleen tämän alkuperästä. Ja monet eivät kerrokaan, kuten Eduskunnan Sosiaali- ja terveystieteiden valiokunnan lausunnossa todetaan. Mikäli laki hedelmöityshoidoista toteutuisi HE 76/2002:ssa esitetystä muodosta, voitaisiin suomalaisen perheen todella väittää olevan kriisissä, jonka HE 76/2002:n kaltaiset esitykset sille aiheuttavat.

6.4.2. Tavoitteena etnisesti puhdas ydinperhe

Toivomus lapsen ja (sosiaalisen) vanhemman yhdennäköisyydestä voidaan ajatella myös toivomukseksi etnisen puhtauden vaalimisesta hedelmöityshoitojen avulla. HE 76/2002 antaa viitteitä siitä, että myös ihonvärillä on väliä valittaessa sukusolujen luovuttajia erilaisille pareille. Ajatus ”oikeudesta normaaliuteen” on syntynyt geeniteknologisen kehityksen aikaansaannosten popularisoinnin kautta, jota prosessia esimerkiksi lisääntymistä koskevat teknologiat ilmentävät. Näin väittää Ranya Rapp (1999) kirjoittaessaan lisääntymisteknologioihin liittyvistä bioeettisistä kysymyksistä (Rapp 1999, 38-9). Hedelmöityshoitojen tapauksessa tämä voi tarkoittaa esimerkiksi yksilöllisesti määriteltyä normaaliutta jokaisen hoitoon tulevan kansalaisen tai parin kohdalla valittaessa juuri heille sopivaa luovuttajaa. Hedelmöityshoitoihin liittyvistä normalisaation ja luonnollistamisen tekniikoista on kiinnostunut myös sosiologi Charis Cussins, joka on tutkinut etnografisin menetelmin hedelmöityshoitoklinikoiden toimintaa. Hänen mukaansa hedelmöityshoidoissa ei ole kyse vain lääketieteellisen tiedon hyödyntämisestä ihmisten lisääntymisen edistämiseksi, vaan siihen liittyy laajempi teknologioiden käytön luonnollistamisen prosessi. Tässä prosessissa teknologioihin liittyvät epävarmuudet ja valinnat saadaan näyttämään ongelmattomilta ja itsestään selviltä (Cussins 1998, 66-7). Siten esimerkiksi eettisesti arkaluontoinen sukusolujen luovuttajien valikointi on voitu riisua siihen sisältyvistä eettisistä kysymyksistä. Juuri *normaalin* ja *luonnollisen* välinen suhde muodostaa hedelmöityshoidoissa keskeisen jännitteen, kun lääketieteen tarjoamat mahdollisuudet ja sosiaalisen todellisuuden asettamat rajat, ehdot ja ihanteet kohtaavat. Cussins näkee hedelmöityshoidot dynaamisena kulttuurin tuottamisen mekanismina, jossa kulttuurisesti erityisiä lisääntymistä koskevia merkityksiä uusinnetaan (*'reproduction of reproduction'*) (Cussins 1998, 68).

Lakiesityksessä kielletään hedelmöityshoitojen käyttö rodunjalostuksellisiin tarkoituksiin (HE 76/2002, 48), mutta samalla annetaan mahdollisuus ”etnisen puhtauden varmistavaan” sukusolujen luovuttajan valikointiin syntyvän lapsen sosiaalisille vanhemmille:

”...esityksessä on pidetty sallittuna sitä, että luovuttajaksi valitaan henkilö, joka ihon, silmien ja hiusten väriltään, pituudeltaan sekä etniseltä alkuperältään muistuttaa asianomaista vanhempaa.” (HE 76/2002, 19.)

”Sukusolujen ja alkioiden maahantuonti voi olla tarpeen esimerkiksi hoidettaessa etniseen vähemmistöön kuuluvan parin tahatonta lapsettomuutta.” (HE 76/2002, 28.)

Pyrkimys etnisten vähemmistöjen yhtäläisen aseman turvaamiseen valtaväestön kanssa on jalo tavoite. Tästä huolimatta lakiesityksessä voidaan nähdä piirteitä myös valtiollisesta rasismista, jossa hedelmöityshoitojen asiakkaat nähdään ensisijaisesti ulkoisten piirteidensä kautta etnisten ryhmien edustajina, mihin liittyvin kriteerein heille tarvittaessa valitaan sopiva sukusolujen luovuttaja: siten valtaväestön edustajatkin pysyvät ulkoisten piirteidensä perusteella ”etnisesti puhtaina”, ja sama mahdollisuus halutaan turvata myös vähemmistöille. Aiemmin tätä luonnollisuuden jäljittelyn tematiikkaa on pohdittu tässä tutkielmassa biologiselle ja sosiaaliselle vanhemmuudelle annettavien merkitysten kautta, mikä on osoittanut sosiaalisen vanhemmuuden olevan toisarvoisessa asemassa HE 76/2002:ssa. Kun lakiesityksessä annettavia määräyksiä tarkastellaan etnisen puhtauden näkökulmasta, voidaan jälleen havaita, kuinka pyrkimys biologisen ja siten luonnollisena näyttäytyvän ja normaalina pidetyn vanhemmuuden tuottamiseen ohjaa lakiesityksessä tuotettua puhetta.

Pyrkimys normaaliuteen ei itsessään ole tuomittavaa, mutta se normaalius, jota hedelmöityshoitoja koskevassa lakiesityksessä tavoitellaan, on juuri tämän lakiesityksen kontekstissa ongelmallista: samalla kun tavoitellaan biologisen perheen mukaista ilmiasua ja normaaliutta, leimautuvat hedelmöityshoidot itsessään epänormaaliksi toiminnaksi, jonka ei toivota jättävän ”epänormaaliuden” jälkiä tässä prosessissa mukana oleviin yksilöihin. Lakiesityksen tehtävänä voisi kuvitella olevan paitsi legitimoida hedelmöityshoidot osaksi terveydenhuoltojärjestelmää, myös edesauttaa hoitoja käyttäneitä kansalaisia ja heidän perheitään näkemään heidän mahdollisesti ei-biologinen perheensä sellaisena, ettei sen tarvitsisi yrittää olla jäljitelmä biologisesta heteroydinperheestä, vaan että se olisi sellaisenaan hyväksyttävä ja *normaali*. Pyrkimys heteronormatiivisen, biologisen perheen ideaalin jäljittelyyn ei näyttäisi tässä tutkielmassa esitetyn analyysin valossa edesauttavan

perheiden tai yksittäisten kansalaisten välisen yhdenvertaisuuden toteutumista. Myös sosiaalinen vanhemmuus ja sen varaan rakentuvat perheet tulisi voida nähdä normaaleina, jotta kansalaisten välinen yhdenvertaisuus voisi edes teoriassa toteutua hedelmöityshoitoja koskevassa lainsäädännössä.

Esimerkiksi luovuttajan valikoinnissa tämän ulkonäön tai etnisen taustan perusteella ei ole kyse vain yksittäisille hoitoa saaville pareille annettavasta mahdollisuudesta toteuttaa omaa normaaliuttaan vaikuttamalla oman lapsensa ilmiasuun, vaan se tulisi nähdä osana normaaliksi ja epänormaaliksi tekemisen prosesseja, joiden kautta erilaisille yksilöille ja perheille annetaan arvo ja samalla uusinnetaan olemassa olevia hierarkioita erilaisten ryhmien välillä. Näin argumentoi myös sosiologi Maili Malin (2002), joka haastatteli hedelmöityshoitoklinikoiden lääkäreitä selvittääkseen millaisia arvoja he liittävät erilaisiin tapoihin hankkia lapsi. Malin kartoitti haastatteluiden avulla myös mm. lääkäreiden ei-valkoihoisiin liittämiä ennakkoluuloja lisääntymisteknologioiden käytön yhteydessä. Malinin mukaan lääkäreiden arvoasteikossa sosiaalisesti toivotuimmat lapset ovat geneettisesti tai edes kulttuurisesti suomalaisia (valkoihoisia), ja siten oletettavasti terveempiä ja sosiaalisesti hyväksyttävämpiä kuin vaihtoehtoisesti adoptiolapset (Malin 2002, 291). Vaikka Malin puhuukin omassa tutkimuksessaan nimenomaan adoptiolapsista vieraina ja viimesijaisesti haluttavina lapsina, voidaan heitä koskevat päätelmät soveltuvin osin laajentaa koskemaan myös kaikkia hedelmöityshoitojen avulla syntyneitä ei-valkoihoisia lapsia, sillä Suomessa valtaosa adoptioista on ulkomaisia adoptioita, jolloin adoptiolapsen etninen tausta on useimmiten suomalaisesta valtaväestöstä poikkeava. Lääkärit epäilivätkin, että tulevaisuudessa kotimaisilla, lahjoitetuilla sukusoluilla tehdyt hedelmöityshoidot tulisivat korvaamaan ulkomaiset adoptiot kokonaan. Tämän lisäksi hedelmöityshoidot antavat mahdollisuuden kokea raskaus ja synnytys, luonnolliseen lisääntymiseen kuuluvat prosessit, mikä tekee hedelmöityshoidoista enemmän luonnollisen lisääntymisen kaltaisen käytännön (Malin 2002, 303).

Yhtäältä halu geneettisesti omaan lapseen perustuu Malinin mukaan siihen, että vanhemmat ehkä toivovat joidenkin ominaisuuksiensa periytyvän lapselleen. Malin kuitenkin huomauttaa, ettei laadullisten ominaisuuksien periytymisestä vielä tiedetä paljoakaan (mts., 301). Kaikenlaisten epävarmuustekijöiden eliminointi on ymmärrettävä tavoite lääketieteen prosesseissa, ja siten myös lapsen etnisen sopivuuden vahvistaminen luovuttajaa valittaessa voidaan nähdä pyrkimyksenä epävarmuuden poistamiseen. Valtaväestön kohdalla se

tarkoittaa samalla ryhmän oman etnisen taustan hegemonian säilyvyyden turvaamisen pyrkimystä, oman normaaliuden vahvistamista sekä kontrollia oman lapsen ulkonäöstä ja siten myös omasta elämästä, joka väliaikaisesti on jouduttu alistamaan lääketieteellisille toimenpiteille pyrittäessä lisääntymään. Ei-valkoihoisen eli erilaisen ja vieraan lapsen syntyminen tai adoptointi ulkomailta suomalaiseen, etnisesti yhä melko homogeeniseen yhteiskuntaan on lääkärien mukaan niin riskialtista, että Malinin mukaan osa lääkäreistä uskoikin yhä kehittyvien lisääntymisteknologioiden pystyvän tulevaisuudessa tyystin korvaamaan ulkomaiset adoptiot (Malin 2002, 303).

Lääkäreiden hallussa on kiistatta paljon sellaista symbolista pääomaa, jonka avulla he halutessaan voivat vahvistaa vallitsevia perheen ihanteita, samalla ylläpitäen ja vahvistaen ennakkoluuloja poikkeavuuksia kohtaan toimiessaan auktoriteetteina hedelmöityshoitokäytännöissä. Malinin haastatteluissa lääkärit myöntävät, että suomalaiselle parille toivotuin lapsi on valkoihoinen, etniseltä taustaltaan suomalainen. HE 76/2002:ssa asiaa kuvataan seuraavasti:

”Esityksen mukaan sukusolun luovuttajasta saadaan kerätä ja tallentaa eräitä luovuttajan ulkoisia ominaisuuksia koskevia tietoja (14 §). Tällä on pyritty varmistamaan se, että hoitava lääkäri voi valita sellaiset sukusolut, joiden luovuttaja muistuttaa fyysisiltä ominaisuuksiltaan asianomaista vanhempaa (5 §). Vanhempien ja lapsenkin kannalta saattaa olla toivottavaa, ettei lapsen poikkeava alkuperä paljastu hänen ulkonäöstään. Näin edistetään osaltaan perhe- ja yksityiselämän suojaa.” (HE 76/2002, 48.)

Perusteluksi sosiaalisen vanhemman fyysisten ominaisuuksien jäljittelylle luovuttajaa valittaessa annetaan pyrkimys *poikkeavan alkuperän* salaamiseen ja tätä kautta *vanhempien ja lapsenkin kannalta* perhe- ja yksityiselämän suojan edistämiseen. Jää kuitenkin epäselväksi, miten lapsen alkuperän salaaminen useimmiten myös lapselta itseltään voisi edistää lapsen oikeuksia, tai miten oikeutetaan samalla sellaisen tarkoituksenmukaisen tilanteen synnyttäminen, jossa viranomaisten hallussa on lapselle laillisesti kuuluvaa tietoa johon tältä pyritään estämään pääsy. HE 76/2002:n muotoiluissa voidaan nähdä viitteitä siitä, että luonnollisuuden jäljittelyn rinnalla olisi pyrkimys jonkinlaisen etnisen tasapainon ja puhtauden ylläpitämiseen, kun jokaiselle etniselle ryhmälle pyritään aikaansaamaan juuri heidän näkemyksensä mukaisia sopivia ja ”normaaleja” lapsia. Lapsen toivotaan muistuttavan (sosiaalisia) vanhempiaan, ja siten hedelmöityshoidoissa pyrittäisiin säilyttämään samalla eräänlainen etninen hierarkia, jollaisen olemassaolo ainakin Malinin haastattelemien lääkäreiden puheessa saa vahvistusta: suomalaisessa yhteiskunnassa

valkoihoinen, kulttuuriltaan suomalainen lapsi on kaikkein toivotuin, ei-vieras, ei-epäilyttävä, ei-uhkaava Suomen kansalainen. Mikäli lääkäreiden toive ulkomaisten adoptioiden syrjäytymisestä hedelmöityshoitojen kehityksen myötä tulevaisuudessa toteutuu, voi samalla etninen segregatio voimistua ja tähän perustuva hierarkia vahvistua.

Hedelmöityshoidot toimivat tässä mielessä moraalisen ja sosiaalisen kontrollin harjoittamisen käytäntöinä, jollaisiksi myös Malin niitä nimittää (Reeves 1993 ja Lupton 1995 Malinin 2002, 292 mukaan). Malin kuvailee lisäksi sukusolujen valikoinnin prosessia osuvasti ”Suomi-neidon rajoista huolehtimiseksi”, jolta se rotuhygienian näkökulmasta katsottuna kieltämättä näyttääkin (Malin 2006). Näkökulma osoittaa, kuinka biologisen heteronormatiivisen ydinperheen ideaalista poikkeavat perheet, joita esimerkiksi itsellisten naisten tai naisparien perheet, adoption kautta muodostuneet lapsiperheet ja etnisesti ei-valkoihoiset perheet ovat, ilmenevät hedelmöityshoitolakiesityksen kentällä epänormaaleina tai poikkeavina.

Vaikkei sukusolujen luovuttajan valikointia HE 76/2002:ssa esitetyn perusteiden ehkä teknisesti voida pitää rodunjalostuksellisenä toimintana, on eettisesti arveluttavaa, että vielä sukusolujen asteella (eli olemattomissa) olevan lapsen tulevan ei-biologisen vanhemman tai sisarusten ulkonäön perusteella valittaisiin sukusolujen luovuttaja/luovuttajat, joka täyttää perheen asettamat ulkonäkövaatimukset. Oli valinta kuinka karkeaa tahansa, koskien ”luovuttajan ihon, silmien ja hiusten väriä tai hänen pituuttaan”, ei juridinen vanhemmuus tai sisarussuhde saisi olla riittävä peruste tälle valikoinnille. Asiaa voidaan lähestyä seuraavasti: onko yhtenevä ulkonäkö ehdoton vaatimus juridiselle vanhemmuus- tai sisarussuhteelle Suomen lainsäädännössä? Vastaus on kielteinen. Miksi siis osan hedelmöityshoidon tuloksena syntyneistä lapsista tulisi voida keinotekoisesti jäljitellä heidän ei-biologisen vanhempansa/vanhempiensa tai sisarustensa ulkonäköä?

Perusteet kaikelle syntyvien yksilöiden ominaisuuksiin vaikuttavalle valikoinnille, jota lisääntymisteknologioita käytettäessä voidaan tehdä, tulisi olla erittäin vankat. Edes sellainen alkioiden valikointi, jolla pyritään ehkäisemään parantumattomasti sairaan lapsen syntyminen, ei ole ongelmatonta, sillä teknologisen kehityksen myötä alkioita voidaan tulevaisuudessa seuloa yhä moninaisempien seikkojen kannalta, jolloin valikointiin oikeuttavien tekijöiden joukko samalla ehkä kasvaa. Kun taas siirrytään jo kohdussa kasvavaan alkioon tai sikiöön ja tähän liittyviin tutkimuksiin, tulee raskauden jatkamiseen

tai keskeyttämiseen liittyvistä valinnoista aivan toisella tavalla vaikeita eettisiä kysymyksiä, joiden kanssa monet raskaana olevat naiset joutuvat kamppailemaan (ks. esim. Eräsaari 1998). Varsin viattomalta vaikuttava lakiesityksen ehdotus, jonka mukaan vanhemmat voivat vaikuttaa tulevan lapsensa ulkonäköön, näyttää lähemmässä tarkastelussa epäilyttävältä paitsi lapsen tiedonsaantioikeuden toteutumista ehkäisevänä, myös rodunjalostuksellisia elementtejä sisältävänä toimintana, jonka pyrkimyksenä on biologisen, luonnollisen lisääntymisen ehtoja mukailevan ja etnisesti puhtaan *normaaliuden* tavoittelu.

6.4.3. Ratkaiseeko raha tai naisen ikä?

Monet lakiesityksen HE 76/2002 määräyksistä koskevat hoitoihin osallistuviin henkilöihin liittyviä fyysisiä tai sosiaalisia seikkoja (terveydentila, sukupuoli, parisuhdestatus), joiden määrittelyyn liittyviä merkityksiä ja mahdollista eriarvoisuutta tässä tutkielmassa on jo kartoitettu. Myös taloudellisilla seikoilla voi olla merkitystä pääsyssä hedelmöityshoitoklinikan asiakkaaksi, johon liittyviä rajoituksia seuraavaksi käydään lyhyesti läpi. Julkisin varoin annettavissa hoidoissa asiakkaalle koituvat taloudelliset rasitteet eivät ole suuria, mutta jonot hoitoihin vaihtelevat muutamasta kuukaudesta vuoteen (Malin 2003, 303). Lisäksi julkisen terveydenhuollon kustantamissa hoidoissa on päädytty jonojen ruuhkautumisen vuoksi rajoittamaan hoitoihin pääsyä siten, että asiakkaiksi otetaan tällä hetkellä, lainsäädännön vielä puuttuessa, vain heteropareja. Tätä perustellaan tämän ryhmän suhteellisella enemmistöasemalla hoitoa haluavien kansalaisten joukossa (HS 3.3.2005). Yksityiset klinikat saavat valita asiakasryhmänsä omin kriteerein, eikä hoitoihin yleensä tarvitse jonottaa. Hoitoa saavalle aiheutuvat kustannukset sen sijaan kohoavat usein jopa tuhansiin euroihin huolimatta siitä, että julkinen terveydenhuolto kompensoi osan kustannuksista. HE 76/2002:ssa hoidot sallittaisiin kaikille naisille, eikä asiakkaiden valikointi heidän parisuhdestatuksensa perusteella enää todennäköisesti voisi jatkua julkisen terveydenhuollon piirissä.

Sosiaalisten ja taloudellisten seikkojen lisäksi hoitoa saavan naisen ikä vaikuttaa siihen, voiko hän puolisoineen päästä julkisen terveydenhuollon tarjoamien hoitojen asiakkaaksi, sillä näihin hoitoihin pääsevät vain alle 38-vuotiaat naiset (Malin 2003, 304). Yli 38-vuotiaat naiset jäisivät siten aina omasta taloudellisesta tilanteestaan riippuvaisiksi hedelmöityshoitojen käyttäjinä. Lisäksi HE 76/2002 rajoittaisi hoitojen antamista jatkossa siten, että hoidettavien naisten yleiseksi yläikärajaksi tulisi 46 vuotta (HE 76/2002, 17).

Hoidoille asetetut ikäraajat eivät saa varauksetonta hyväksyntää. Hedelmöityshoitoihin erikoistunut professori Outi Hovatta Tukholman Karoliinisesta instituutista huomauttaa ensinnäkin, että nykyisin suuri osa yli 40-vuotiaista naisista on hyväkuntoisia, eikä raskausmuodosta heille sanalaista riskiä kuin muutama vuosikymmen aikaisemmin (HS 4.12.2005). On silti ymmärrettävää, että julkisen terveydenhuollon rajalliset taloudelliset resurssit pakottavat asettamaan hoidettaville naisille melko matalan yläikärajan. Sen sijaan kaikille naisille yleisesti HE 76/2002:ssa ehdotettu 46 vuoden yläikäraja on Hovatan mukaan kyseenalainen, ja hän ehdottaakin naisten yläikärajaksi yleistä vaihdevuosien alkamisen keskimääräistä ikää, joka on nykyisin 51 vuotta. Hänen mukaansa lailla ei saisi estää yli 46-vuotiaita, hoitonsa itse maksavia kansalaisia saamasta hedelmöityshoitoa, vaan ratkaisut tulisi aina tehdä tapauskohtaisesti lääketieteellisin perustein. HE 76/2002:n asettama 46 vuoden yläikäraja yhdessä julkisten klinikoiden asettamalla 38 vuoden ikärajan kanssa rajoittaisivat hoidettavien henkilöiden joukkoa näiden varallisuuden perusteella, sillä vain riittävät taloudelliset resurssit omaavat parit tai yksilöt kykenisivät vastaamaan hoidon kustannuksista. Lisäksi hoitojen ulkopuolelle jäisivät terveydentilastaan riippumatta kaikki yli 46-vuotiaat naiset.

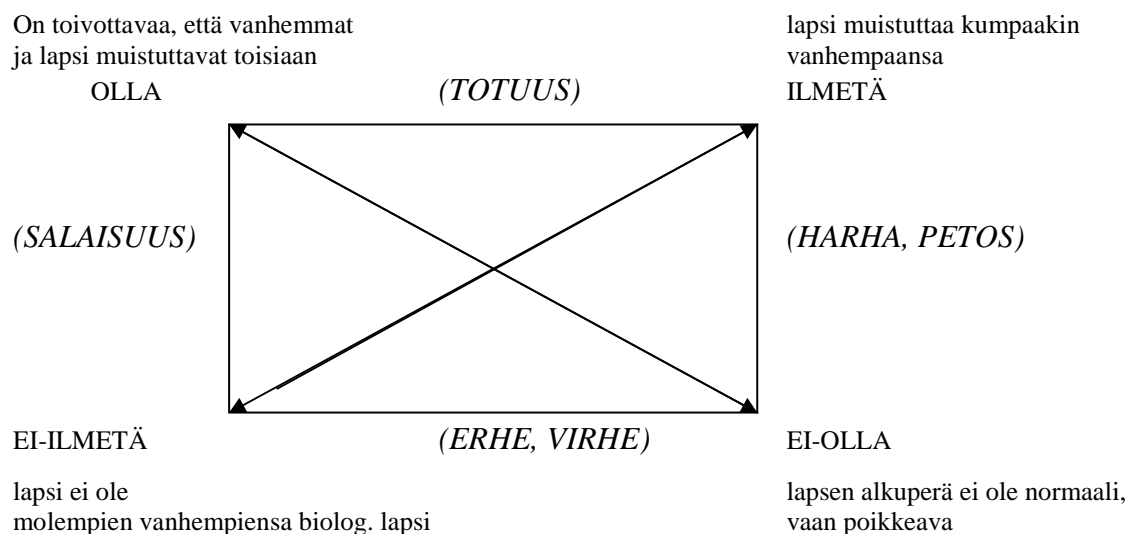
Mielenkiintoista kyllä, Maili Malinin haastattelemien hedelmöityshoitoklinikoiden lääkäreiden silmissä ihanteellinen kandidaatti hedelmöityshoitoihin ei ole taloudellisesti hyvin toimeentuleva pariskunta. Lääkäreiden mielikuvissa henkilöt, joille hedelmöityshoitoon tuleminen ei ole aiheuttanut taloudellisia ponnisteluja, näkevät lapsen yhtenä uutena saavutuksena ja jatkona menestyksekkäälle uralleen. Sen sijaan parit, jotka ovat joutuneet tekemään merkittäviä taloudellisia uhrauksia voidakseen tulla klinikan asiakkaisiksi, ovat lääkäreiden silmissä ihanteellisia vanhempia, sillä heille lapsen saaminen näyttäytyy erityisen tärkeänä. (Malin 203, 304.) Hyvä vanhemmuus onkin lääkäreiden mukaan riippuvaista myös taloudellisista seikoista. Tästä huolimatta liian vähäinen varallisuus yhdistettynä yli 38 vuoden ikään karsisi hoitoa haluavan henkilön heti kättelyssä hoitojen ulkopuolelle, sillä henkilö olisi julkisen terveydenhuollon lähes ilmaisen hoidon ulottumattomissa ikänsä vuoksi ja yksityisten hoitojen ulkopuolella vähäisen varallisuutensa vuoksi. HE 76/2002:n määräyksissä hoidettavan naisen ikä ja yksittäisen kansalaisen tai parin varallisuus voivat toimivat inklusiivisina ja eksklusiivisina elementteinä hedelmöityshoidoissa: varallisuuden merkitys on ratkaiseva erityisesti yli 38-vuotiaiden kohdalla.

6.5. Lakiesityksen arvomaailma suurennuslasin alla

6.5.1. Poikkeavuuden peittelyllä illuusio luonnollisuudesta

Hedelmöityshoitoihin sisältyviä määräyksiä lakiesityksessä HE 76/2002 on lähestytty tässä tutkielmassa kansalaisuuden käsitteen ja yhdenvertaisuuden toteuttamispyrkimyksen näkökulmasta. Analysoimalla erilaisiin kansalaisryhmiin liitettäviä arvostuksia, ennakkoletuksia ja rajoituksia joita lakiesityksestä HE 76/2002 voidaan löytää, on hahmottunut kuva hedelmöityshoitolakiesityksestä monitulkintaisena ja eriarvoistavia käytäntöjä sisältävänä lakiesityksenä. Lakiesityksen arvomaailmasta on modaalisuusanalyysin keinoin voitu muodostaa yksittäisiin tilanteisiin kiinnittyviä astevaihtelun kuvauksia, mutta näiden lisäksi analyysimenetelmän avulla voidaan yrittää hahmottaa myös lakiesityksen arvomaailmaa koskeva kokonaiskuva. Lakiesityksen kokonaiskuvauksen välineenä käytetään enonsiatiivista modaalisuutta kuvaavaa semioottista neliötä, joka hahmottaa lakiesityksen ilmentämää maailmankuvaa. Enonsiatiivista modaalisuutta ilmentävä neliö eroaa aiemmin esitetyistä pragmaattista modaalisuutta kuvaavista neliöistä siten, että tällä kertaa läsnä on kertoja, joka tässä tapauksessa on lakiesityksen ”selostaja”, joka asetetaan tekstissä näkyville subjektin asemaan. (Ks. tarkemmin Sulkunen ja Törrönen, 1997a, 114.) Kertojan esittämästä kertomuksesta koostetaan semioottiseen neliöön kertojan esittämä arvio siitä, millaisena maailma tämän näkökulmasta hahmottuu: millaisena maailma ilmenee ja mikä on totta, tai mikä asia ei ilmene ja on siten salaista kertojan kuvaamassa maailmassa.

Kertojan (eli lakiesityksen tekstin) esittämä arvio voidaan koostaa tutkielmassa esitetyistä HE 76/2002:n perhettä ja vanhemmuutta koskevista otteista, jolloin neliö antaa vastauksen kysymykseen siitä, *millaisena perhe ilmenee lainsäätäjien maailmankuvassa tässä lakiesityksessä:*

”Kertomus” on luettavissa neliöstä seuraavalla tavalla: luetaan ensin ylärivivi vasemmalta oikealle, ja tämän jälkeen alarivi. Yläriviltä voidaan lukea, että HE 76/2002:n mukaan *on* suotavaa vanhempien ja lapsen kannalta, että lapsi muistuttaa vanhempiaan (=totta), vaikka biologista suhdetta näiden välillä ei olisikaan (=salaisuus). Neliön oikeasta yläkulmasta nähdään, kuinka tästä johtuen todellisuus *ilmenee* sellaisena, että lapsi muistuttaa kumpaakin juridista vanhempaansa (=totta), mutta tämä luonnollisen lisääntymisen ehtoja jäljittelevä ilmiasu on aikaansaatu peittämällä jäljet lisääntymisteknologioiden käytöstä (=harha, petos). Alariviltä voidaan lukea, että näitä totuuksia ja salaisuuksia varjostavat lisäksi seuraavat asiat: hedelmöityshoitolakiesityksen mukaisessa maailmassa, jossa lapsen ulkonäköön saadaan vaikuttaa, *ei tulisi ilmenemään* se seikka, ettei lapsi ole molempien vanhempiensa biologinen jälkeläinen. Siten lapsen alkuperä olisi salattu tältä (=salaisuus). Lapsen alkuperä nähdään samalla normaalista poikkeava, jolloin kyseinen perhe *ei ole* modernin, biologisen perhejärjestyksen mukainen, vaan pelkkä illuusio siitä ja yritys jäljitellä tämän rakenteen mukaista perhettä (=harha, petos).

Heterodydinperheen biologisuuden illuusion varmistaminen vahvistaa lakiesityksen arvomaailmaa. Tätä kautta tulee ymmärrettäväksi HE 76/2002:n pyrkimys vahvistaa heteroparien asemaa hedelmöityshoidoissa: nämä ryhmät ovat halukkaita elämään vallitsevaa järjestystä vahvistavalla tavalla, jolloin heidän positiotaan lakiesityksen kentällä pyritään vahvistamaan. Pyrkimys varmistaa lapsettomuudesta kärsiville heteropareille mahdollisuus biologisen ydinperhemallin jäljittelyyn on eräs lakiesityksen keskeisistä tavoitteista, jota toteutettaessa synnytetään eriarvoistavia käytäntöjä perheiden, lasten ja

sukusolujen luovuttajien välille, ja samalla vahvistetaan ortodoksiaa edustavaa heteronormatiivista ja biologista perheen ideaalia. Symbolisen väkivallan keinoin tämän illuusion ylläpitämisen ja jäljittelemisen tehtävä saadaan näyttämään ongelmattomalta, sillä sen tukena toimii voimakkaasti biologisella tavalla orientoitunut sukupuolijärjestyksen kenttä. Silti edes heteroparit ja heidän jälkeläisensä eivät ole lakiesitystä kuvaavalla kamppailukentällä symbolisen väkivallan ulottumattomissa, sillä mikäli he haluavat mahdollisuuden perheen perustamiseen hoitojen avulla, ei heillä ole muuta mahdollisuutta kuin alistua hoitoa koskeviin määräyksiin. Kaikkien niiden kansalaisten, jotka saavat osallistua hedelmöityshoitoihin, ja erityisesti niiden, jotka voivat saada hoitoa julkisen terveydenhuollon kautta pienin taloudellisin rasittein, on varmasti vaikeaa osoittaa tyytymättömyyttään tai erimielisyyttään hoitokäytäntöjä kohtaan: kiitollisuus siitä, että hoitoon yleensä päästään voi ehkäistä kritiikin syntymistä hoitokäytäntöjä kohtaan. Bourdieun mukaan tällaisessa tilanteessa hallinta- ja alistussuhde on muuttunut tunnesuhteeksi, mikä on eräs symbolisen väkivallan tehokkaista toimintamekanismeista (Bourdieu 1998, 165).

Lakiesityksen biologisuuteen perustuvasta arvomaailmasta voidaan löytää piirteitä myös hienovaraisesta rasismista, jota perustellaan lapsen oikeuden argumentilla ja hoitoa saavan parin yksityisyyden suojalla: kun hedelmöityshoitoa antavat lääkärit myöntävät näkevänsä valkoihoisen lapsen suomalaisessa kulttuurissa toivottavimpana lapsena, voidaan hedelmöityshoitoja käyttää vahvistamaan etnisyyteen perustuvia stereotypioita ja myös tätä kautta ylläpitää mahdollisia rasistisia asenteita ei-valkoihoisia suomalaisia kohtaan. Bourdieu huomauttaa, että etninen identiteetti on pitkälle kehittyneessä yhteiskunnassa eräs symbolisen pääoman ulottuvuuksista (Bourdieu 1998, 167). Sen tunnistaminen ja käyttäminen valtarakenteiden lujittamisessa on mahdollista lisääntymisen valtiollisen kontrollin mahdollistavissa käytännöissä, jollaisena esimerkiksi hedelmöityshoidot voidaan nähdä. Tässä semioottisten neliöiden avulla havainnollistettu ortodoksinen perheen ja vanhemmuuden ideaali on hallitsevassa asemassa HE 76/2002:ssa. Analyysin kautta hahmottuva perheen kertomus rakentuu salailun ja jäljittelyn keinojen varaan, joiden kautta pyritään saavuttamaan doksa, joka on hallitsevien ryhmien näkökulmasta katsottuna ihanteellinen yhteiskunnallinen tila. Tähän tilaan ei kuitenkaan ole paluuta HE 76/2002:n kautta: elämme nimittäin yhteiskunnassa, jonka kaikki jäsenet eivät ole heteroseksuaalisia, etnisesti puhtaita, hedelmällisiä, parisuhteeseen sitoutuneita, eivätkä kaikki lapset ja vanhemmat keskenään verisukulaisia. Ortodoksian mukaisten ihanteiden saavuttamiseen

pyritään HE 76/2002:ssa siksi eriarvoistavin keinoin. Lakiesityksen inkluusiiviset ja eksklusiiviset käytännöt paljastavat kansalaisten joutuvaan hedelmöityshoitoja koskevilla kamppailukentillä eriarvoisiin positioihin heikoin perustein.

7. KANSALAISSUUS JA HEDELMÖITYSHOIDOT

7.1. Kansalaisten eriarvoisuus hedelmöityshoidoissa

Lakiesitys HE 76/2002 on osoittautunut tässä tutkielmassa esitetyn analyysin perusteella arvoperustaltaan ongelmalliseksi, eriarvoisuutta tuottavaksi esitykseksi hedelmöityshoitojen lainmukaistamisesta. Hedelmöityshoitokäytännöissä mukana olevat kansalaiset ovat jakautuneet esityksessä oikeuksiltaan toisistaan eroaviin ryhmiin, jota ryhmäjako tässä tutkielmassa esitetty analyysi on pääosin noudattanut. Seuraavaksi kerrataan vielä lyhyesti olennaisimmat havainnot luvussa 6 esitetystä analyysistä.

7.1.1. Lapset ”kansalaisina”

Lasten tarkastelu kansalaisina hedelmöityshoitojen kontekstissa osoittautui haastavaksi tehtäväksi, sillä lasten nimissä toimiminen esiintyi lakiesityksessä vaihtelevissa yhteyksissä. Lapsen oikeuksien argumenttia on käytetty lakiesityksessä siten, ettei sen avulla todellisuudessa edistettäisi lasten välistä yhdenvertaisuutta. Lapsen aseman kannalta keskeinen kysymys koskee lapsen tiedonsaantioikeutta silloin, kun hedelmöityshoidossa on käytetty vieraan miesluovuttajan sukusoluja. Munasolun luovuttajien osalta käytäntö on yhtenäinen, sillä munasolun luovuttajan ja hoidon tuloksena syntyvän lapsen välille ei missään tilanteessa ole HE 76/2002:ssa tarkoitus muodostaa juridista suhdetta: lapsen synnyttävä nainen on vallitsevan käytännön mukaan aina tämän äiti. Lasten välinen eriarvoisuus ilmenee siinä, kuinka lasten tiedonsaantioikeus on riippuvainen tämän vanhempien parisuhdestatuksesta, eli siitä, onko hoitoa annettu heteroparille vai itselliselle naiselle tai naisparille. Lasten tiedonsaantioikeuden toteutumisessa ilmenee puutteita erityisesti niissä tapauksissa, joissa hedelmöityshoitoa on annettu heteroparille ja hoidossa on käytetty perheen ulkopuolisen miesluovuttajan sukusoluja. Tällöin lapsen tiedonsaantioikeus riippuu täysin ensinnäkin vanhempien halusta tai uskalluksesta kertoa lapselle tämän ”poikkeuksellisesta alkuperästä”, ja tämän jälkeen sukusoluja luovuttaneen henkilön halusta kertoa lapselle itsestään enemmän kuin viranomaisten hallussa oleva anonyymi kuvailupaperi paljastaa. Pahimmillaan aikuinen lapsi jää kokonaan vaille tietoa alkuperästään. Itsellisen naisen tai naisparin perheessä alkuperän kertominen lapselle itselleen on todennäköisempää, sillä lapsen perheessä ei ole läsnä juridista isää. Näissä

tapauksissa myös lapsen tiedonsaantioikeuden toteutuminen on varmistettu. Kaikkien lasten kohdalla tiedonsaantioikeuden toteutuminen on yhtä epätodennäköistä silloin, kun hoidoissa on käytetty naispuolisen luovuttajan sukusoluja: synnyttämisen ja äitiyden välillä vallitseva yhteys ei jätä HE 76/2002:ssa varaa eriäville tulkinnoille siitä, kuka lapsen äiti on.

Käsite ”aikuinen lapsi” kuvaa hyvin lapsikansalaisuuden käsitteen ongelmallisuutta: lakiesityksessä lapsella eli alle 18-vuotiaalla kansalaisella ei juridisessa mielessä ole oikeutta tietoon alkuperästään, vaan tiedonsaantioikeus koskee täysi-ikäistä hedelmöityshoidon seurauksena syntyneitä kansalaista. Lapsen oikeuden käsitteellä voidaan siten pelata taktista valtapeliä hedelmöityshoitolakiesityksen kentällä, kun lakiesityksessä annettaville määräyksille ja suosituksille haetaan perusteluja: lapsen oikeuksien toteuttamispyrkimyksen taustalta löytyy usein jokin muu tavoite, esimerkiksi pyrkimys lujittaa biologisesti orientoitunutta, heteronormatiivista sukupuolijärjestystä, jonka kautta lasten yhdenvertaisuuden toteutuminen ei kuitenkaan HE 76/2002:ssa näytä onnistuvan, sillä lapset on lähtökohtaisesti jaettu oikeuksiltaan eriäviin ryhmiin vanhempiensa parisuhdestatuksen perusteella. Lapsen oikeudet ja toimintamahdollisuudet hedelmöityshoitolakiesityksessä osoittautuvat lopulta alisteisiksi muiden tahojen pyrkimyksille, ollen erityisen heikkoja niissä tapauksissa, joissa lapsen vanhempina toimii heteropari.

7.1.2. Sukusoluja luovuttavat henkilöt ja isyys

Sukusolujen luovuttajien asemaa analysoitaessa on tässä tutkielmassa keskitytty sukusoluja luovuttavien miesten asemaan, sillä vallitsevien äitiyttä koskevan määritelmän vuoksi sukusoluja luovuttava naisen ei tarvitse kokea ”tahdonvastaisen äitiyden” uhkaa sukusolujen luovuttajana. Sukusoluja luovuttavien miesten asemassa ilmenee puolestaan vaihtelua: yhtäältä miesten anonymiteetti pyritään turvaamaan niin pitkälle, että se saattaa jopa ehkäistä aikuisen lapsen tiedonsaantioikeuden toteutumista (jos lapsi esimerkiksi kuolee ennen luovuttajaa). Toisaalta miehen anonymiteettia ei nähdä ensisijaisena silloin, kun hoitoa on annettu itselliselle naiselle tai naisparille. Tällöin miehen jälkeläisellä on täysi-ikäisenä aina oikeus tietoon tämän henkilöllisyydestä. Luovuttajien välistä eriarvoisuutta kuvattiin luvussa 6 lisäksi tahdonvastaisena inklusiona isyyteen, mikä ilmentää toista keskeistä eroa luovuttajien välillä: jos sukusoluja on annettu lupa käyttää myös itsellisen naisen tai naisparin lapsettomuuden hoitoon, on luovuttaja samalla tehnyt mahdolliseksi sen,

että hoidon tuloksena syntynyt ja 15 vuotta täyttänyt lapsi ja tämän äiti voivat myöhemmin vaatia miehen isyyden tunnustamista. Tämä on samalla ainoa kohta lakiesityksessä, jossa alaikäisellä henkilöllä eli *lapsella* toisiasiassa voidaan sanoa olevan oikeuksia vaikuttaa omaan asemaansa.

Lakiesitys asettaa sukusolujen luovuttajat hankalaan asemaan, sillä sukusolujen luovuttamiskäytännön ensisijaisena tarkoituksena ei ole tehdä luovuttajista juridisia vanhempia hedelmöityshoitojen tuloksena syntyville lapsille. Siten niiden miesluovuttajien määrä, jotka ovat valmiita antamaan sukusolujaan myös ei-heterosuhteessa olevien naisten hoitoihin, tulisi mitä todennäköisimmin jäämään pieneksi. Modaalisuusanalyysi paljastaa, ettei kaikilla luovuttajilla välttämättä ole yhtäläinen motiivi toimia sukusolujen luovuttajina, joten ehkä joukossa on niitäkin, jotka haluavat myös juridiseksi isäksi lapselle jota eivät tunne, ja jonka äidistä tietävät vain tämän nimen. Koska vanhemmuus tuo mukanaan vastuuta ja velvollisuuksia lasta kohtaan, ei luovuttajien ensisijainen motiivi kuitenkaan liene isäksi tuleminen. Siten HE 76/2002:n määräykset todennäköisesti vähentäisivät itsellisten naisten ja naisparien mahdollisuutta löytää itselleen sukusolujen luovuttaja, ja siten hoidot tosiasiassa rajoittuisivat pääasiassa heteroparien käyttöön. Huomionarvoista on tässä yhteydessä se, ettei tätä seikkaa nähdä lakiesityksessä kansalaisten yhdenvertaisuuden toteutumisen kannalta ongelmallisena.

7.1.3. Naiset ja parisuhde

Edellä kuvattu luovuttajien aseman kuvaus tiivistää keskeisen sisällön myös hedelmöityshoitoa haluavien naisten asemasta HE 76/2002:n luomassa tilanteessa. Parisuhde miehen kanssa ja tästä seuraava suullinen sopimus, ”yhteinen suostumus”, toimii vanhemmuuden määrittelyn muotona hedelmöityshoitoon tultaessa, jota kautta lapselle voidaan nimetä hoitokäytännön perusteella sekä äiti että isä. Mikäli mieskumppania ei ole, tulee sukusolujen luovuttajasta potentiaalinen isä syntyvälle lapselle. Itsellisten naisten ja naisparien ottaminen mukaan hedelmöityshoitoihin ei siten tarkoita itsellisen vanhemmuuden toteuttamispyrkimystä, eikä näiden naisten mukanaolo lopulta näytä muutenkaan todennäköiseltä kun luovuttajia koskevat ehdot todennäköisesti rajoittaisivat ei-heterosuhteessa oleville naisille annettavia hoitoja. Naisten välillä havaittava erottelu eri ryhmiin rajoittaa samalla sosiaalisen vanhemmuuden ainoastaan heteroparien hoitoihin

kuuluvaksi: rekisteröidyssä parisuhteessa olevia naisia ei käsitetä HE 76/20002:ssa parina, vaan käytännössä itsellisenä naisena.

Naisten oletettu kykenemättömyys tai haluttomuus parisuhteeseen miehen kanssa ajaa ilman miestä hoitoon tulevat naiset väistämättä marginaaliin, josta käsin hedelmöityshoidoissa mukana oleminen käy lähes mahdottomaksi. Kielellisten strategioiden avulla naisten positio tulee eriytetyksi samalla kun naiset leimatuvat epäilyttäviksi äitikandidaateiksi. Siten heterosuhteessa olevien naisten oikeus saada apua lisääntymiseen näyttäytyy ensisijaisena pyrkimyksenä HE 76/2002:ssa. Lakiesityksen lähtökohtana näyttäisi olevan pyrkimys biologisen, heteronormatiivisen sukupuolijärjestelmän kautta muodostetun ydinperheilluusion jäljittelyyn, joka heteropareilta onnistuu huomattavasti helpommin kuin muilta hoitoa haluavilta kansalaisilta: heteroparien tarvitsee vain valita muita perheenjäseniä muistuttava sukusolujen luovuttaja, ja kaikki merkit häpeää ja ahdistusta aiheuttavasta lapsettomuudesta ja hedelmöityshoidoista voidaan peittää. Heteroparien hedelmöityshoidot uusintavat automaattisesti yhteiskunnassa valitsevaa sosiaalista, heteronormatiivista järjestystä, minkä vuoksi tästä järjestyksestä poikkeaville itsellisille tai ei-heteroseksuaalisille naisille, B-luokan kansalaisille, voidaan asettaa hoitoihin erilaiset ehdot.

7.1.4. Eriarvoisuutta yli rajojen

Vaikka edellisen perusteella voisi luulla, että lakiesityksen syrjivät, eriarvoistavat käytännöt koskisivat juuri heteroparisuhteen normista poikkeavien naisten perheitä, eivät symbolisen väkivallan mekanismit toimi näin suoraviivaisella tavalla. Lakiesityksessä vallan mekanismit piiloutuvat esimerkiksi biologisen ydinperheilluusion taakse, jolloin lakiesityksessä annettavat määräykset ja suositukset näyttävät itsestään selviltä, *luonnollisilta*. Bourdieun kentän käsitteen kautta lakiesityksen kamppailukenttää näyttäisi ympäröivän biologisella ja heteronormatiivisella tavalla orientoitunut sukupuolijärjestyksen kenttä, jonka vaikutuksesta vallitseva luonnolliseen lisääntymiseen perustuva sosiaalinen järjestys vahvistuu myös lisääntymisteknologioiden käyttöä koskevissa neuvotteluissa.

Sukupuolijärjestyksen kentän vaikuttavuus näkyy lakiesityksessä ensinnäkin tavassa, jolla kansalaiset on ajettu eriarvoisiin ryhmiin alkaen hoitoon tulevan naisen parisuhdestatuksesta ja päättyen lapsen tiedonsaantioikeuteen. Heteronormatiivisuutta rikkovat itsellisten naisten

ja ei-heteroseksuaalisten naisten pyrkimykset perheen perustamiseen näyttävät tästä näkökulmasta katsottuina epäilyttäviltä ja järjestystä rikkovilta. Naisia koskevan jaon perusteella myös sukusoluja luovuttavat miehet ja hoitojen tuloksena syntyvät lapset muodostavat asemaltaan eriäviä ryhmiä. Luovuttajien anonymiteetin ohittamisen kautta ja lapsen edun nimissä isyydestä tulee normista poikkeavien naisten perheiden osalta vahvasti biologiaan kytkeytyvä asia, mikä samalla saattaisi rajoittaa merkittävästi ei-heterosuhteessa oleville naisille annettavien hoitojen määrää. Sosiaalinen vanhemmuus kaikissa muodoissaan rikkoo biologisen ydinperheen illuusioita, mistä johtuen perheen ja yksityisyydensuojan sekä lapsen edun nimissä heteroparien hedelmöityshoidot pyritään tekemään näkymättömiksi silloin, kun hoidossa on käytetty vieraan luovuttajan sukusoluja.

Vanhemmuuden biologisuuden jäljittelyssä voidaan havaita piirteitä paitsi pyrkimyksestä salata totuus lapsen alkuperästä ympäristöltä ja lapselta itseltään, myös pyrkimys etnisen puhtauden varjelemiseen: etnisesti valkoihoisten suomalaisten ei-biologisten lasten halutaan olevan etniseltä taustaltaan suomalaisia; ei-vieraita, ei-uhkaavia. Kuva Maili Malinin (2002) haastattelemien lääkäreiden puheessa etnisesti ei-valkoihoisista lapsista piirtyy kuvaksi uhkaavista, poikkeavista lapsista. Siten sosiaalisen vanhemman tai sisarusten piirteiden jäljittelyn sallimisessa voidaan nähdä merkkejä myös rasismista. Symbolisen väkivallan mekanismit toimivat hedelmöityshoidoissa kuitenkin siten, etteivät kentällä vahvimpaan positioon suinkaan päädy aina vallitsevia rakenteita uusintavan ryhmän edustajat: esimerkiksi lasten asemaa vertailtaessa voidaan huomata, että kaikkein heikoimmassa asemassa tiedonsaantioikeuden toteuttamisen suhteen ovat HE 76/2002:ssa heteroparien jälkeläiset. Lisäksi heteroparien lupa vaikuttaa lapsen ulkonäköön voidaan nähdä myös painostuksena salata hedelmöityshoidot ja elää ”normaaliuden” kulisseissa: lupa hedelmöityshoitojen käyttöön ja luovuttajan valikointiin toimivat symbolisen väkivallan mekanismeina hallinnan järjestyksen uusintamisprosessissa, johon HE 76/2002:n kenttä kokonaisuudessaan tähtää. Kansalaisten välisen eriarvoisuuden lähde tässä lakiesityksessä näyttäisi liittyvän keskeisellä tavalla esityksen taustalla oleviin, historiallisesti ja sosiaalisesti rakentuneeseen hallintajärjestykseen, joka biologisesti orientoituneena ja heteronormatiivisena ottaa haltuunsa hedelmöityshoidon kentälle paikantuvat toimijat ja synnyttää eriarvoisuutta näiden välille. Lisääntymisteknologioiden kontekstissa lakiesityksen ilmentämät arvostukset eri kansalaisryhmiä kohtaan eivät näytä edistävän, vaan pikemminkin ehkäisevän kansalaisten välisen yhdenvertaisuuden toteutumista. Symbolinen väkivalta toimii lakiesityksessä näkymättömällä ja tehokkaalla tavalla. Siten

heteronormatiivinen ydinperhemalli näyttäytyy lakiesityksen kautta eräänlaisena kurinpidollisena järjestelmänä joka ottaa haltuun luonnollisen lisääntymisen ehdoista poikkeavat kansalaiset eli kaikki hedelmöityshoitoja haluavat kansalaiset (Lehr 1999, 22). HE 76/2002:ssa todetaan, ettei esimerkiksi lapsia tule lainsäädännön nojalla asettaa oikeudellisesti toisistaan poikkeavaan asemaan sen perusteella, millä tavoin he ovat saaneet alkunsa (HE 76/2002). Tästä huolimatta lakiesityksessä toimitaan juuri sen tavoitteiden vastaisesti, pyrittäessä sinnikkäästi jäljittelemään biologisen lisääntymisen malleja ja suojelemaan ydinperheen ihanteen rikkoutumattomuutta.

7.2. Viimeisin lakiesitys: mikä on toisin vuonna 2006?

Hedelmöityshoitojen lainmukaistamisesta käytävä keskustelu heräsi muutaman vuoden tauon jälkeen uudelleen henkiin vuonna 2006, kun uusi lakiesitys hedelmöityshoidoista annettiin eduskunnan käsiteltäväksi. Tämän tutkielman valmistumiseen ja uuden lakiesityksen ilmestymiseen liittyvistä aikataulullisista syistä uusimman lakiesityksen HE 3/2006 kokonaisvaltainen käsittely tässä tutkielmassa ei ollut mahdollista. Lakiesityksen HE 76/2002 vertaaminen lyhyesti uusimpaan hedelmöityshoitoja koskevaan lakiesitykseen antaa kuitenkin kuvan siitä, mihin suuntaan lisääntymisteknologioita koskeva ajattelu ja lainsäädännölliset prosessit ovat liikkuneet. Seuraavaksi käydään läpi lyhyesti näiden kahden esityksen keskeisimmät erot ja yhtäläisyydet.

Vuoden 2006 lakiesitys hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta (HE 3/2006) eroaa edellisestä lakiesityksestä sekä kielellisesti että esityksessä ehdotettavien säädösten suhteen. Vaikka tässä tutkielmassa onkin voitu keskittyä yksityiskohtaisesti vain vuoden 2002 lakiesitykseen, on syytä tuoda esiin eräitä keskeisiä kohtia myös uusimmasta esityksestä. Ensinnäkin parisuhteen merkitystä hedelmöityshoitojen antamisessa ei uusimmassa lakiesityksessä enää korosteta aiemmalla tavalla, ja vuoden 2002 esitystä mukailleen myös vuonna 2006 hoitoja esitetään annettavaksi kaikille naisille näiden parisuhdestatuksesta riippumatta. Lapsen isyyden määräytymisessä on kuitenkin tehty merkittävä ero vuoden 2002 esitykseen: HE 3/2006:ssa esitetään, ettei siittiöiden luovuttajaa voitaisi vahvistaa lapsen isäksi, ellei luovuttaja ole tähän nimenomaan suostunut. Tällöin itsellisten naisten ja naisparien hedelmöityshoitojen antamiselle ei muodostuisi esteitä HE 76/2002:n tavoin, jossa annettavien määräysten voidaan olettaa isyyskanteiden nostamisen pelossa

romahduttavan sukusoluja luovuttavien miesten määrän ei-heteroparisuhteessa olevien naisten osalta.

Uusin lakiesitys hyväksyisi siten myös naisten itsellisen vanhemmuuden ilman, että sukusoluja luovuttanut mies voisi vasten tahtoaan tulla jälkeläisensä juridiseksi isäksi. Vuoden 2006 esityksessä ei-heteroperheet sekä itsellisten naisten ja heidän lastensa perheet eivät joutuisi heteroparien kanssa samalla tavalla eriarvoiseen asemaan lapsensa vanhemmuuden määräytymisessä. Erona aiempaan esitykseen voidaan pitää myös sitä, että hedelmöityshoidon tuloksena syntyneellä lapsella olisi *aina* 18 vuotta täytettyään *ehdoton* oikeus saada tietää alkuperästään, mikäli lapselle vain on kerrottu tämän syntyneen hedelmöityshoidon tuloksena. Tällöin kaikki (aikuiset) lapset olisivat juridisesti samalla viivalla, eivätkä riippuvaisia sukusolujen luovuttajan mahdollisesta haluttomuudestaan saattaa henkilöllisyytensä (täysi-ikäisen) lapsen tietoon.

Vaikka parisuhde ja kahden vanhemman normin ”pakottaminen” ei enää olekaan vuoden 2006 esityksessä esillä aiemman esityksen tavoin, ei parisuhteensa rekisteröineitä naisia edelleenkään huomioida vuoden 2006 esityksessä parina ja puolisoina, jotka yhdessä voisivat toimia syntyvän lapsen juridisina vanhempina. Lapsiasiavaltuutetun 4.4.2006 eduskunnan lakivaliokunnalle antama lausunto käsittelee HE 3/2006:ssa olevia lapsen oikeuksien toteutumisen kannalta ongelmallisia seikkoja, joista erääksi mainitaan juuri naisparien perheiden joutuminen heteroparien perheiden kanssa eriarvoiseen asemaan. Lapsen oikeuksien kannalta katsottuna tämä tarkoittaa lapsiasiavaltuutetun mukaan sitä, ettei lapsen tosiasiallisella sosiaalisella vanhemmalla ole juridisia oikeuksia tai velvollisuuksia kumppaninsa lasta kohtaan. Rekisteröityjen parien perheen sisäisen adoption puuttuminen nykyisestä perhelainsäädännöstä nähdään siten paitsi ongelmana lasten yhdenvertaisuuden toteutumisen kannalta, myös ristiriitaisena muun rekisteröityjä pareja koskevan perhelainsäädännön kanssa (esimerkiksi oikeus vanhempainvapaisiin kumppanin lapsen hoitamiseksi).

Eräs seikka, joka tässä tutkielmassa on nostettu esiin modernia perhejärjestystä kyseenalaistavienteorioiden kautta, ovat sosiaalisen vanhemmuuden legitimizeettiiä murentavat ja etnisen puhtauden varjelen elementtejä sisältävä poikkeukset lapsen ulkonäköön puuttumisen kiellosta vuoden 2002 lakiesityksessä. Myös vuoden 2006 esityksessä ovat läsnä lapsen ulkonäköön puuttumisen kiellosta annettavat

poikkeusmääräykset (vakavan sairauden riski ja sosiaalisen vanhemman tai sisarusten ulkonäön jäljittely). Siten vuoden 2002 esityksessä esiin nouseva etnisesti puhtaan ja biologisen ydinperheen jäljittelyn diskurssi jatkaisi olemassaoloaan myös vuoden 2006 esityksessä.

Toinen oleellinen kysymys, jota ei vuoden 2002 eikä vuoden 2006 esityksissä riittävän perusteellisesti käsitellä, koskee lapsen tiedonsaantioikeuden toteutumista. Vaikka tätä seikkaa on pyritty uusimmassa esityksessä selventämään, ei tiedonsaantioikeuden toteutumisen hyväksi edelleenkään ole annettu konkreettisia esityksiä. Tähän seikkaan puututaan myös HE 3/2006:sta koskevassa lapsiasiavaltuutetun lausunnossa, jossa tiedonsaantioikeuden toteuttaminen perheen sisäisenä asiana nähdään ongelmallisena. Kuten tässä tutkielmassa on käynyt ilmi, ei lakiesityksessä esitetä minkäänlaisia konkreettisia toimenpiteitä tiedonsaantioikeuden edistämiseksi, ja tilastojen valossa 80 % hedelmöityshoidon avulla lapsen saaneista vanhemmista jättääkin kertomatta lapselle tämän alkuperästä (mts.), mitä ei lakiesityksessä nähdä ongelmallisena seikkana. Lapsiasiavaltuutettu ehdottaakin konkreettisen vastuutahon määrittämistä perheneuvonnan antamiseksi sellaisille perheille, jotka tarvitsevat tukea lapsen alkuperän kertomisessa ja koko hedelmöityshoitoprosessin psyykkisessä käsittelyssä.

7.2.1. HE 3/2006: askel oikeaan suuntaan

Luonnollisen lisääntymisen menetelmistä irrotettuna käytäntönä hedelmöityshoitoihin liittyy useita eettisesti kiperiä kysymyksiä, kuten kysymys lapsen oikeudesta tietoon biologisesta alkuperästään, luovuttajan oikeus anonymiteettiin tai ”sopivanlaisen” sukusolujen luovuttajan valikointiin liittyvät kysymykset. Mm. näihin seikkoihin HE 76/2002:n ei ole antanut vastauksia jotka oikeuttaisivat lakiesityksessä ilmenevien eriarvoistavien käytäntöjen olemassaolon. Lakiesityksen logiikka pyörii vahvasti luonnollisuuteen, heteronormatiivisuuteen ja biologisuuteen nojaavalla arvoperustalla, mikä aiheuttaa hedelmöityshoidossa osallisina oleviin kansalaisin kohdistuvaa symbolista väkivaltaa inkluusiivisten ja eksklusiivisten käytäntöjen muodossa. Lakiesityksen laatijoiden käsissä oleva symbolinen pääoma toimii lakiesityksessä biologisesti motivoituneen, heteronormatiivisen sukupuolijärjestelmän kentän vahvistuksella, jolloin nämä kentät vahvistavat HE 76/2002:n kentän ortodoksista rakennetta.

Tätä esitystä seuranneessa vuonna 2006 annetussa lakiesityksessä symbolinen pääoma ei näyttäisi kytkeytyvän enää yhtä tiukasti ortodoksisen heteronormatiivisen perheajattelun raameihin, sillä joitakin keskeisiä muutoksia on tehty edelliseen esitykseen verrattuna. Tätä seuranneen esityksen HE 3/2006 sisältö on tässä suhteessa jo askel oikeaan suuntaan. Eriarvoistavia prosesseja on lievennetty yhtenäistämällä sukusoluja luovuttavien miesten asemaa siten, ettei heidän tahdonvastainen inkluusionsa vanhemmuuden ja perheiden käytäntöihin enää olisi mahdollista. Samoin lasten asemaa on yhtenäistetty siten, että heillä on yhtäläinen oikeus biologisen taustansa selvittämiseen tullessaan täysi-ikäisiksi. Yksittäisten kansalaisten tasolla uusin lakiesitys näyttäisi sisältävän elementtejä myös heterodoksisista tavoista käsittää hedelmöityshoitoon osallistuvien kansalaisten oikeuksia: kahden vanhemman nimeämisen pyrkimyksestä luopuminen sekä (täysi-ikäisten) lapsikansalaisten yhdenvertainen mahdollisuus alkuperänsä selvittämiseen ovat merkkejä perheajattelun muutoksesta lakiesityksen valmistelijoiden piirissä.

Muutokset eivät vuoden 2006 esityksessäkään ulotu tämän pidemmälle. Myös vuoden 2006 esityksen arvoperusta on lopulta ortodoksinen, rakentuen heteronormatiivisen ja biologisen perheajattelun varaan. Näin voidaan väittää siksi, että parisuhteensa rekisteröineet naiset niputetaan edelleen samaan ryhmään itsellisten naisten kanssa, jolloin hedelmöityshoitoa saavan naisen rekisteröity kumppani jää vaille juridisen vanhemman statusta, ja parisuhteen käsite ymmärretään heteroseksuaalisena. Hoitoa saavan parin mahdollisuudet luovuttajan valikointiin tämän ulkonäön perusteella ja siten todentuva vanhempien mahdollisuus olla kertomatta lapselle totuutta tämän alkuperästä, ovat myös läsnä vuoden 2006 esityksessä, tuoden siihen lisäksi sävyjä pyrkimyksestä etnisen puhtauden varjeluun. Teknologiana hedelmöityshoidot edustavat astumista ulos biologisen, luonnollisen lisääntymisen sosiaalisista raameista, vaikka lapsen syntymiseen tarvitaankin edelleen sekä naisen että miehen sukusoluja. Hedelmöityshoitoja koskevan lainsäädännön tekemisessä keskeistä onkin se, kuinka pitkälle lisääntymistä koskevan biologisen ehdon tulisi määrätä ja rajoittaa perheen perustamista. Teknologian käytön salailu tietoisesti sen käytön tuloksena syntyneiltä kansalaisilta ja ei-heteroparien jaetun vanhemmuuden sulkeminen ulos legitiimien perheiden joukosta ovat osoituksia kansalaisten asemaa eriarvoistavien elementtien olemassaolosta myös vuoden 2006 lakiesityksessä.

Prosessi hedelmöityshoitojen laillistamiseksi saatiin viimein päätökseen 13. lokakuuta 2006, kun eduskunta hyväksyi lakiesityksen HE 3/2006 äänin 105/83. Kulttuurisesti elämme tilanteessa, jossa tarve hedelmöityshoitoihin näyttäisi jatkuvasti kasvavan, minkä vuoksi edellä mainituista seikoista huolimatta lakiesityksen hyväksyminen lienee helpotus monille lapsettomuudesta kärsiville, sillä vähintäänkin se poistaa hedelmöityshoitoihin liittyvää epävarmuutta hoitojen ehtojen ja jatkuvuuden osalta. Lainsäädäntöprosessi on ainakin hetkellisesti siis saatu päätökseen, mutta yhteiskunnallisilla kentillä tapahtuva kamppailu ei pysähdy tähän. Tästä syystä lopuksi pohditaan yleisellä tasolla yhteiskunnallisen muutoksen, lisääntymisen säätelyn ja lainsäädäntöprosessien merkitystä sosiaalisen kansalaisuuden toteutumisen kannalta.

7.3. Kansalaisten yhdenvertaisuus ”omantunnon kysymyksenä”

7.3.1. Jatkuvan muutoksen kulttuuriset tulkinnat

Valerie Lehrin mukaan seksuaalisuuden ja lisääntymisen toisistaan irrottaminen on suurin haaste, jonka heteronormatiivinen ydinperhemalli on toistaiseksi kokenut (Lehr 1999, 125). Myös Risto Heiskala pohtii sukupuoli-järjestyksessä tapahtuvia muutoksia ja huomauttaa, että modernisaation mukanaan tuomista transformaatioista huolimatta lisääntyminen on yhä pohjimmiltaan biologinen prosessi, jolloin sukupuoli-järjestyksestä voidaan pitää *biologisesti motivoituneena* sosiaalisena järjestyksenä (Heiskala 2004, 116). Lisääntymisteknologioita koskeva kehitys, jossa hedelmöityshoidot ovat keskeisessä asemassa, on osoittautunut suomalaisessa yhteiskunnassa vaikeaksi kysymykseksi lainsäädännön luomisen kannalta. Yhteiskunnallinen toimintaympäristö muuttuu jatkuvasti, mutta useimmiten hitaasti: hedelmöityshoidoista käytävä keskustelu voidaan liittää osaksi laajempaa keskustelua perhettä, vanhemmuutta ja sukupuoli-järjestelmää koskevia keskusteluja, jotka kehystävät yhteiskunnassa käytävää keskustelua hedelmöityshoidoille asetettavista rajoituksista. Historiallisesti kyse on merkityksellisestä kamppailusta, sillä tarkoituksena on asettaa rajat kansakunnan uusintamiseen tähtäävälle teknologialle, jolla on suuri merkitys paitsi lapsettomuudesta kärsiville kansalaisille myös sille, millaisiin puitteisiin lisääntyminen halutaan Suomessa lainmukaisena ja yhteiskunnan tukemana toimintana asettaa.

Perheitä ja vanhemmuutta koskevaa keskustelua on tässä tutkielmassa esitelty lyhyesti esimerkiksi arvioimalla keskustelua näiden instituutioiden kriisiytymisestä. Perhe ei ole luonnollinen, muuttumaton kategoria, aivan kuten Bourdieu muistuttaa. Esimerkiksi Tilastokeskuksen vuoden 2005 tietojen mukaan avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten osuus on noussut 40 %:iin kaikista syntyneistä lapsista. Vastaava osuus vuonna 1970 oli alle 6 %. Vaikka osassa tapauksista lapsen vanhemmat ehkä päätyvät myöhemmin naimisiin, ei avioliittoa koeta enää pakottavana instituutiona lapsiperheiden keskuudessa (<http://www.stat.fi/til/synt/tau.html>, viitattu 13. 6. 06). Perheiden pluralisaatio ja läheissuhteiden muutokset näkyvät mahdollisuutena yhä avoimemmin esiintyä normista poikkeavina perheinä.

Perheen ja vanhemmuuden merkitysten muutoksista huolimatta valtaosa perheistä rakentuu yhä miehen ja naisen välisen liiton perustalle, ja perheen lapset ovat syntyneet ilman lisääntymisteknologisia apukeinoja. Stakesin tilastojen perusteella vuonna 2004 aloitettiin yhteensä 8300 hedelmöityshoitoa, joiden tuloksena syntyi 1582 lasta, eli 2,7 % kaikista syntyneistä lapsista (http://www.stakes.info/files/pdf/Tilastotiedote2006/Tt06_06.pdf viitattu 19.5.06). Lisäksi vain muutama prosentti hoitoa hakevista henkilöistä kuuluu itsellisten naisten tai naisparien ryhmiin, jolloin heteronormatiivisuuden ehdoista poikkeavien henkilöiden osuus hedelmöityshoitoja saavista henkilöistä jää hyvin pieneksi. Julkisessa keskustelussa tämän määrällisesti pienen joukon saama valtava huomio tuntuu hämmäntävältä ja perheen kriisiytymisen ilmiö siksi jopa käsin kosketeltavalta. Olemassa olevan perhepolitiikan perusta on viime kädessä sosiaalisesti konstruoitu vastaamaan tietynlaista käsitystä perheestä, joka on historiallisena käsitteenä jatkuvan uudelleenmuotoilun kohteena, eikä suinkaan ajan ja muutosten virtausten ulottumattomissa. Siten esimerkiksi ”perheen kriisiytymisen” tai lapsen ”poikkeuksellisen alkuperän” kysymyksiin ei välttämättä tarvitse suhtautua paniikinomaisesti, vaan ne voidaan ymmärtää haasteina *perhepoliittista ajattelua* kohtaan, eikä suinkaan perheiden tai yksilöiden henkilökohtaisina murhenäytelminä. Tällaisina kaikki normatiivisesta ydinperheestä poikkeava perhetapainen toiminta ja oleminen, eli käytännössä kaikki hedelmöityshoitojen kentällä tapahtuva toiminta näyttäytyy HE 76/2002:ssa tässä tutkielmassa esitetyn analyysin perusteella. Lainsäädäntövallan edustajat ovat HE 76/2002:sta laatiessaan osoittaneet kykenemättömyytensä tai haluttomuutensa hahmottaa uusia lisääntymisteknologioita koskevia kysymyksiä siten, että esimerkiksi niiden lähtökohtana oleva mullistava ajatus lisääntymisestä ilman seksuaalista, miehen ja naisen välistä suhdetta hyväksyttäisiin osana

teknologioiden lianmukaistamisen prosesseja. Siksi puhe *poikkeuksellisuudesta* ja *normaaleista sukulaisuussuhteista* kehystää lakiesityksen kertomusta perheestä. Lakiesityksen maailmassa rakenteellisesti ”epänormaaleiksi” katsottavien perhemuotojen olemassaolo hyväksytään vain sillä ehdolla, että ne naamioituvat normaaleiksi (=heteroparien perheet), tai että niiden normalisointi juridisen isyyden vahvistamisen nimissä tehdään mahdolliseksi (=ei-heteroparien perheet).

Perheenjäsenten välisten suhteiden ytimenä ei aina ole veriside eli biologisten sukulaisuuden kautta todentuva suhde. Vaikka biologisten siteiden kautta rakentuu yhä valtaosa suomalaisista perheistä, ei olemassa oleva perhelainsäädäntö rajoitu koskemaan vain näitä perheitä. Siksi HE 76/2002:ssa tuotettavat ”perheen illuusiot” näyttävätäkin läheisessä tarkastelussa keinotekoisilta. Suomalaista isyyskeskustelua analysoineen Kirsi Erärannan mukaan vallitsevan vanhemmuuspuheen tehtävänä on pitää tiiviisti yhdessä paitsi vanhemmat ja lapset, myös miehet ja naiset, kuten HE 76/2002:ssa näyttäisi tapahtuvan (Eräranta 2005, 27). Tämän-suuntaisten tavoitteiden edistäminen voi osaltaan selittää myös ajatusta perheen kriisiytymisestä. Elämänmuotojen muutoksen ulottuvuudesta voidaan kuitenkin puhua myös perheen rakenteellisen moninaistumisen prosessina – ilman negatiivisesti sävyttynyttä kriisin termiä.

Kysymys sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta kansalaisten kesken hedelmöityshoitojen kamppailukentällä ei ole helposti ratkaistavissa. Suomessa tätä keskustelua on käyty yli 20 vuotta. Young katsoo, etteivät oikeudet toisaisassa voi olla kenenkään omistettavana (*possessions*), vaan ne ovat suhteita ja institutionaalisesti määriteltyjä sääntöjä siitä, mitä ihmiset voivat tehdä suhteessa toisiinsa. Young väittää, että länsimaisessa hyvinvointivaltiossa distributiivinen oikeusajattelu suorastaan kukoistaa: tällöin konflikti- ja toimeenpanokysymysten ratkaisumalleissa kansalaiset nähdään ensisijaisesti asiakkaina tai kuluttajina. (Young 1990, 28;71.) Myös Christel Stormhoj (2002), joka käy samansuuntaista keskustelua skandinaavisessa kontekstissa, väittää skandinaavisen sosiaalisen kansalaisuuden ajatuksen lepäävän universalismin ihanteen varassa, joka verhoaa taakseen kysymykset muun muassa etnisyydestä ja seksuaalisesta suuntautumisesta. Siten valkoinen, heteroseksuaalinen (mies)kansalainen olisi myös tämän universalismin mittapuu. Stormhojn mukaan valtiolla on aktiivinen rooli heteroseksuaalisia ideoita ylläpitävien käytäntöjen toteuttamisessa ja samalla seksuaalisen suuntautumisen perusteella kansalaisoikeuksia rajoittavien käytäntöjen ylläpitämisessä. Tämä seikka on hänen mukaansa jäänyt

Pohjoismaissa liian vähälle huomiolle. Hedelmöityshoitolakiesityksen taustalla näyttäisi olevan sellainen arvoperusta, jonka vahvistaminen toimii distributiivisen logiikan mukaisesti: rärkein esimerkki tästä lienee sukusolujen luovuttajien potentiaalinen, tahdonvastainen isyys itsellisten naisten ja naisparien lapsia kohtaan. (Stormhoj 2003, 38-9.)

Queer-teoreettisen lähestymistavan kautta perhearvoista kirjoittavan Valerie Lehrin (1999) mukaan heteronormatiivisella tavalla määrittyvien kansalaisoikeuksien ulottaminen sellaisenaan kattamaan yhä laajempi osa kansalaisista (=distributiivinen toimintatapa) ei ole oikea suunta esimerkiksi perhepolitiikan rajoja määriteltäessä. Tämä lähestymistapa sulkisi Lehrin mukaan mahdollisuuden vakavalta arvopohdinnalta eli niiden arvojen kyseenalaistamiselta, jotka vallitseviin perheen ja vanhemmuuden ymmärrystapoihin liitetään. (Lehr 1999, 14-15.) Onko inklusion ja eksklusion käsitteillä pelattava peli, jollaisena esimerkiksi HE 76/2002:sen tapa hahmottaa hedelmöityshoitoprosessin osapuolten positioita näyttäytyy, auttamattomasti vääränlainen tapa lähestyä kysymyksiä sopivasta vanhemmuudesta, lapsen oikeuksien toteuttamisesta ja naisten reproduktiivisista oikeuksista? Kaikessa idealismissaan ja mahdottomuudessaankin Iris Marion Youngin (1990) esittämä kansalaisuus-oikeuksia koskeva argumentointi osoittaa terävällä tavalla, ettei eriarvoistavia, institutionalisoituneita käytäntöjä voida distributiivisen oikeusajattelun keinoin muuttaa yhdenvertaisuutta edistäviksi jolleivät lainsäätäjät ole valmiita tarkastelemaan niiden perustaa, arvoja ja niihin sisältyviä eriarvoisuutta synnyttäviä ennako-oletuksia. Jos näihin distributiivisiin käytäntöihin piiloutuvat eriarvoistavat mekanismit nostetaan esiin, tulee mahdolliseksi etsiä toisenlaisia ratkaisuja esimerkiksi hedelmöityshoitojen lainmukaistamiseen.

Lisääntymistä koskevat keskustelut ovat yhteiskuntapoliittisesti tärkeitä, oli kyse sitten mittakaavaltaan pienistä tai suurista kysymyksistä: tyydyttävän syntyvyystason ylläpitäminen on tärkeää yhteiskunnallisten rakenteiden turvaamiseksi, samalla kun pyrkimys oman lapsen synnyttämiseen ja kasvattamiseen koetaan yksittäisten kansalaisten tasolla kiistatta tärkeäksi asiaksi. Samalla kun Suomen kaltaisissa pitkälle kehittyneissä hyvinvointivaltioissa kehitellään uusia, kalliita teknologioita lapsettomuuden ongelman ratkaisemiseksi, kärsitään muualla maailmassa liikakansoituksen aiheuttamista ongelmista. Silti jälkeläisten saaminen on näissäkin olosuhteissa elintärkeää: ilman lapsia ei ole vanhuuden turvaa eikä edellytyksiä yhteiskunnallisen järjestyksen ja kulttuurin elinvoimaiselle kehitykselle. Kansakunnan uusintamista koskevat kysymykset ovat siten

aina inhimillisen toiminnan perusedellytyksiä koskevia kysymyksiä maailmankolkasta riippumatta.

7.3.2. Tavoitteeksi laadukas lainsäädäntö

Hedelmöityshoitolakiehdotuksessa kansalaisten ruumiillisuus ja seksuaalisuus on politisoitu heteronormatiivisella ja eriarvoistavalla tavalla, jolloin lisääntymisessä pyritään yhä sinnikkäästi jäljittelemään ”luonnollisen” heteroparisuhteen mukaisen ja biologisen lisääntymisen mukaisia ehtoja, jonka lisäksi hoitoja haluavien kansalaisten joukko on kirjava. Esimerkiksi tapa, jolla HE 76/2002:ssa suhtaudutaan ei-heteroseksuaalisiin naisiin, kumpuaa näihin liitettävistä kulttuurisista mielikuvista, joilla on oma erityisen historiansa ja painolastinsa kannettavana hedelmöityshoitoja koskevalla kentällä. Käsitykset lapsen edun tärkeydestä tai sukusolujen luovuttajien anonymiteetistä rakentuvat samalla tavalla niitä koskevien kulttuuristen mielikuvien varaan, joiden merkityksen ymmärtäminen on tärkeää lakiesityksen logiikan ymmärtämisen kannalta. Kamppailukentällä näiden ryhmien toisistaan riippuvaisia positioita on tässä tutkielmassa hahmotettu Pierre Bourdieun ajatusten pohjalta. Käytännössä ”kentän” ominaisuuksien analyysi rakennettiin modaalisuusanalyysin varaan, jonka kautta lakiesityksen monitulkintaisia avainkohtia purettiin auki. Samalla on hahmottunut kuva tilanteiden perustana olevasta arvomaailmasta. Modaalisuusanalyysi mikroskooppisena yhteiskunnan tarkastelun välineenä toimii hyvin juuri HE 76/2002:n kaltaisen, toimijoiden tiheitä vuorovaikutussuhteita sisältävän asiakirjan analysoinnin välineenä: pienet ja huomaamattomat lausunnot ovat osoittautuneet lakiesitystä avaavassa analyysissä voimakkaiksi symbolisen väkivallan kanaviksi. Eriarvoistavien elementtien hahmottamisessa käytettiin tukena lisäksi queer-poliittista, heteronormatiivisuudelle valpasta tutkimusotetta. Näkökulma mukailee Michael Warnerin (1993) queer-poliittista ajattelutapaa, jossa korostetaan, ettei ”queer” terminä asetu vastakkain heteroseksuaalisen kanssa, vaan todella toimii poliittisena käsitteenä nimenomaan *normaaliuden* vaatimuksia kohtaan. Tästä näkökulmasta itsestäänselvyksiin sisältyviä sortavia rakenteita on voitu hahmottaa HE 76/2002:ssa (Warner 1993, xxvii). Näitä rakenteita on pyritty paljastamaan huomioimalla myös hedelmöityshoitohen osapuolten positioiden moninaisuus. ”Queer” ei siten ole tarkoittanut positioitumista jonkin tietyn ryhmän etujen puolustajaksi, vaan nimenomaan pyrkimystä hahmottaa HE 76/2002:ssa vallitsevia lainalaisuuksia ja niistä johtuvia olosuhteita mahdollisimman ennakkoluulottomasti. Symbolisen väkivallan

mekanismit näyttäisivät HE 76/2002:ssa kohdistuvan Warnerin väittämällä tavalla kaikkiin kentällä oleviin kansalaisiin, riippumatta esimerkiksi näiden seksuaalisesta suuntautumisesta.

Myös Anthony Giddensin (1992) monimuotoistuvia läheissuhteita kuvaava puhtaan suhteen (*pure relationship*) käsite antaa eräänlaisen vastauksen kysymykseen ideaaliperheestä ja tällaisen jäljittelypyrkimyksestä, joka näyttäisi olevan eräs lakiesityksen HE 76/2002 tehtävistä. Giddens peräänkuuluttaa ajatusta substantiivisesta kansalaisuudesta, eli kansalaisuuden määrittymistä sen sisällöllisten, konkreettisten päämäärien ja sitä kuvaavien toimintojen kautta. Tällöin kansalaisten yhdenvertaisia oikeuksia ja vallitsevien perheinstituutiota ja siihen liittyviä kenttiä kokevat käsitykset eivät välttämättä ole yhtä räikeästi ristiriidassa keskenään, kuin miltä tilanne HE 76/2002:n analyysin valossa näyttää. Samaa ajatusjatkumoa edustaa Valerie Lehrin perhekeskustelua koskeva pohdinta, jossa Lehr korostaa hoivan käsitteen nostamista perhepolitiikan keskiöön, ohi perheen rakenteellisten, normatiivisten määritysten. Nämä näkökulmat ovat relevantteja esimerkiksi hedelmöityshoitolakiesityksen kaltaisia perhepoliittisia ja kansalaisten oikeuksia, sosiaalista elämänpiiriä ja arkea läheisesti koskettavia lakiesityksiä käsiteltäessä. Vain pyrkimällä edistämään yhteiskunnassa kulloinkin esiin nousevien ja siten kansalaisia koskettavien kysymysten kriittistä ja ennakkoluulotonta pohdintaa, voidaan saavuttaa kompromissi, joka parhaalla mahdollisella tavalla tyydyttäisi kamppailutilanteen osapuolia.

Vaikka lainsäädäntötyö onkin toistaiseksi saatu päätökseen eduskunnan hyväksytyä esitys HE 3/2006, voidaan ajatusleikin nimissä esittää myös vaihtoehtoisia skenaarioita hedelmöityshoidojen lainmukaistamiselle. Lakiesitys hedelmöityshoidoista voitaisiin esimerkiksi rajata koskemaan ainoastaan *aviopareja*, jolloin poikkeuksilta ja perusteettomilta vanhemmuuden määrittymisiltä vältyttäisiin: kaikessa yksinkertaisuudessaan hedelmöityshoidot rajautuisivat täten puhtaasti vain heteroavioliiton instituution sisään, jolloin se toteuttaisi vallitsevan avioliittoinstituution mukaisia ihanteita, eikä edes avoliiton konventio särkisi sitä. Lakiesityksen maailma olisi siten sisäisesti eheä. Koska esimerkiksi avoliitot edustavat nykyisin kuitenkin yleisiä ja myös hyväksytyjä parisuhteen ja perhe-elämän muotoa, astutaan edellä mainittujen institutionaalisten rakenteiden kannalta vaikealle alueelle, jossa juuri HE 76/2002:n kaltaiset ristiriitaiset ja eriarvoistavat lakiesitykset saavat alkunsa. Jos hoidot sallittaisiin nimenomaan *heteropareille*, ei voida puhua enää kansalaisten yhdenvertaisuutta toteuttavasta lisääntymisen säätelystä.

Jos hedelmöityshoidot haluttaisiin sallia myös avopareille kirjoittamattoman ja vahvan symbolisen merkityksen saavan ”yhteisen suostumuksen” kautta, ei periaatteessa voida pitää esteenä myöskään hoitojen sallimista itsellisille naisille, sillä nämä molemmat vanhemmuuden muodot ovat yhteiskunnassa hyväksytyjä, lainmukaisia tapoja toteuttaa perhe-elämää. Tällöin myös kahden eri sukupuolta olevan vanhemman vaatimuksesta tai ihanteesta ainoana mahdollisena vanhemmuutena tulisi voida luopua. Myös se, että naisparit voisivat yhdessä olla syntyvän lapsen legitiimejä vanhempia, voisi osaltaan helpottaa sosiaalisen vanhemmuuden hyväksymistä kaikkien perheiden kohdalla, eikä sosiaalinen vanhemmuus siten välttämättä aiheuttaisi nykyisen kaltaista häpeää ja salailua, jollaista se HE 76/2002:n kuvaamassa maailmassa näyttäisi aiheuttavan. Moninaisten perhediskurssien synnyttäminen olisi hyödyksi kaikille lapsiperheille, lasten vanhempien seksuaalisesta suuntautumisesta riippumatta. Perheen diskurssiin sisältyvää heteronormatiivista oletusta haastaen voidaan kyseenalaistaa modernin perhejärjestyksen kaksiarvologiikan tuottamat eriarvoistavat käytännöt ja hierarkkiset rakenteet vanhempien, hedelmöityshoidon seurauksena syntyneiden lasten ja sukusolujen luovuttajien välillä lakiesitystä koskevassa kädenväännössä. Vanhemmuuden käsitteen avaaminen, niin uhkaavalta kuin se HE 76/2002:n maailmassa vaikuttaakin, voi avata mahdollisuuden yhdenvertaisuuden toteutumiseen moninaisuuden kautta, jota Young (1990) pitää keskeisenä tavoitteena kansalaisuutta koskevassa keskustelussa.

Hedelmöityshoitojen lainmukaistamista koskevasta ehdotuksesta voidaan olla montaa mieltä. Eräästä asiasta lakiesityksen sisällöstä kamppailevat poliitikot, kansalaisjärjestöjen edustajat ja yksityishenkilöt voivat silti olla yhtä mieltä: lainlaatijoiden tehtävä on vaativa, eikä se siksi näytä kadehdittavalta. Lainsäädäntötutkimuksen professori Jyrki Tala ottaa kantaa lainsäädäntötyön tekemiseen lainsäädännön laadun näkökulmasta: Talan mukaan Eduskunnan lainsäädäntötyön laadun parantamiseen tähtäävät ohjelmat ovat toistaiseksi olleet tuloksiltaan heikkoja, eikä mediakaan hänen mukaansa ole kiinnostunut lakien laadusta yleisenä ongelmana. Esimerkiksi eri eturyhmät, asiantuntijat ja kansalaisryhmät tulisi hänen mukaansa saada mukaan lainvalmisteluun jo varhaisessa vaiheessa lakien laadun parantamiseksi. Tala näkee lainsäädännön laadun olevan yhteydessä hyvinvoinnin ja kilpailukyvyn kysymyksiin, minkä luulisi herättävän myös poliittisen johdon kiinnostuksen työn tehostamiseen ja työn tulosten eli lakipykälien laadun parantamiseen. Tala pitää nykyajan lainsäätäjien keskeisenä ongelmana riittävän laajan hyväksynnän saamista

uudistuksille, sillä ihmisten kulttuuriset ja sosiaaliset arvostukset vaihtelevat merkittävästi toisistaan. Lisäksi lainsäädännön tulisi olla tehokasta ja toimivaa, mutta samalla oikeusjärjestelmän keskeisiä arvoja, menettelyperiaatteita ja perusoikeustakeita toteuttavia. Nämä vaatimukset eivät läheskään aina ole yhdensuuntaisia, Tala huomauttaa: uudistukset jäävät hänen mukaansa liian usein ilman hyväksyntää tai niiden toteuttamiseen tarvitaan suhteettomasti pakkokeinoja ja voimavaroja. (Helsingin Sanomat 23.9.06)

Mikäli kansalaisten yhdenvertaisuuden tavoittelun katsotaan HE 76/2002:sen ja kaiken muunkin lainsäädäntötyön puitteissa olevan yksi suomalaisen hyvinvointivaltion tehtävistä sitä kehystävän lainsäädännön näkökulmasta, tulee sellaisten keskeisten käsitteiden kuten perheen, vanhemmuuden, seksuaalisuuden ja sukupuolisuuden sisältämiin ennakkoletuksiin ja arvostuksiin kiinnittää enemmän huomiota annettaessa arvioita siitä, mikä on poikkeavaa tai normaalia, hyväksyttävää ja toivottavaa. Sellaisten oikeuksien, kuten oikeus lisääntymiseen hedelmöityshoitojen kautta, ei tulisi saada jakaa kansalaisia epäoikeudenmukaisella tavalla eri ryhmiin siten, että heidät ennakkoluuloisesti leimataan normista poikkeaviksi – ja siten vähemmän arvokkaiksi kansalaisiksi, vanhemmiksi ja lapsiksi. Laki hedelmöityshoidoista on ensisijaisen tärkeä aikaansaada, kun lapsettomuushoitoihin hakeutuvien henkilöiden määrä mitä todennäköisimmin jatkaa kasvuaan perheen perustamisen siirtyessä yhä pidemmälle aikuisuuteen. Tätä tehtävää ei kuitenkaan tulisi suorittaa sellaisen lakiesityksen pohjalta, joka ei vastaa yhteiskunnassa vallitsevaa käsitystä kansalaisten yhdenvertaisuudesta. Tämän tulisi voida olla ensisijainen, kaikki toisistaan eriävät arvokennelmat ohittava ajatus lainsäädäntötyössä. Lapsen aseman turvaamisen pyrkimys ja lasten yhdenvertaisuus ovat ensisijaisia lähtökohtia lakiesityksen laatimisessa. Moninaisten perhemuotojen salliminen ja näiden olemassaolon turvaaminen lisääntymisteknologioita koskevan lainsäädännön avulla toimisi myös tämän periaatteen hyväksi: normalisoimalla moninainen vanhemmuus (sosiaalinen, yhden vanhemman tai kahden samaa sukupuolta olevan vanhemman tuottama vanhemmuus) ilman biologisen vanhemmuuden jäljittelyn pyrkimystä voidaan turvata myös lapsille mahdollisuus tasapainoisiin perhesuhteisiin, joiden kautta perheen yhteiskunnallinen funktio kansalaisten ensisijaisena yhteisönä ja turvaverkkona voi toteutua.

Bourdieu'n kentän käsitteen kautta hedelmöityshoitolainsäädännön ympärillä olevat ja siihen tiiviisti liittyvät perheen ja sukupuolen järjestykset näyttävät olevan kulttuurisilta merkityksiltään suomalaisessa yhteiskunnassa tässä kyseisessä historiallisessa hetkessä

sellaisia, että ne ehkäisevät uusien lisääntymisteknologioita koskevien käytäntöjen toteuttamista kansalaisten yhdenvertaisuutta toteuttavalla tavalla, kuten HE 76/2002:sta koskeva analyysi paljastaa. Vuonna 2006 annettu esitys näyttäisi muuttaneen näiden kenttien voimasuhteita siten, että esimerkiksi naisten itsellinen vanhemmuus on tehty mahdolliseksi ilman ehtoa, jonka mukaan vieras sukusolujen luovuttaja voitaisiin nimetä lapsen toiseksi, eri sukupuolta olevaksi vanhemmaksi. Näin kahden vanhemman perheen ideaalirakenne näyttäisi hiljalleen menettävän merkitystään perhepoliittisena arvostuksena, kun lisääntyminen irrottautuu hedelmöityshoitojen kautta sosiaalisista, heteroseksuaalisista esioletuksistaan. Tästä syystä lakiesityksen HE 3/2006 hyväksyminen lokakuussa 2006 on merkityksellistä myös hedelmöityshoitojen kontekstin ulkopuolella. Yhteiskunnallisten järjestysten, teknologioiden ja kansalaisten elämänmuotojen jatkuva muutos näkyy lainsäädäntötyössä. Lainsäädännön muutosprosessit voivat kuitenkin olla hyvin hitaita ja eriarvoisuutta tuottavia, ellei omantunnon kysymyksiksi nimettävistä asioista olla valmiita keskustelemaan avoimesti.

8. LÄHTEET

AINEISTO:

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi sukusolujen ja alkioiden käytöstä hedelmöityshoidossa ja isyyslain muuttamisesta (HE 76/2002). Sähköisessä muodossa ks. eduskunnan asiakirja-arkisto www.eduskunta.fi/.

LÄHTEET:

Bourdieu, P. *Outline of a Theory of Practice* (1977). Cambridge University Press, Cambridge.

Bourdieu, P. *Sosiologian kysymyksiä* (1985). Vastapaino, Tampere.

Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. *An Invitation to Reflexive Sociology* (1992). Polity Press, Oxford.

Bourdieu, P. *Järjen käytännöllisyys* (1998). Vastapaino, Tampere.

Charpentier, S. *Sukupuoliuskko* (2001). Nykykulttuurin tutkimuskeskus, Saarijärvi.

Cussins, Charis. *Producing Reproduction: Techniques of Normalization and Naturalization in Infertility Clinics* (1998). Teoksessa Franklin, S. & Ragoné, H. (toim.) *Reproducing Reproduction: Kinship, Power and Technological Innovation*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Eräranta, K. *Heteroseksuaalinen matriisi ja isän vanhemmuus* (2005). Naistutkimus 3/2005, 19-29.

Eräsaari, L. *Fetus on screen*. (1998) Teoksessa Hänninen, Sakari (toim.) *Displacement of Social Policies*. SoPhi, Saarijärvi.

Forsberg, H. *Kriittistä näkökulmaa jäljittämässä* (2003). Teoksessa Forsberg, H. ja Nätkin, R. (toim.) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Gaudeamus, Helsinki.

Foucault, M. *The History of Sexuality: Vol. 1: An Introduction* (1976) Penguin, London.
Suom. Sivenius, K. *Seksuaalisuuden historia. Osa I: Tiedontahto* (1998) Gaudeamus, Helsinki.

Giddens, A ja Pierson, C. *Conversations with Anthony Giddens: making sense of modernity* (1998). Stanford University Press, Stanford (Calif).

Giddens, A. *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies* (1992). Polity Press, Cambridge.

Heiskala, R. *Modernity and the Articulation of the Gender System –Order, Conflict and Chaos* (2004). Polish sociological review Vol. 146 No. 2 2004, 111-124.

Hyyppä, M. T. *Kertyykö sosiaalisesta pääomasta kansanterveyttä?* (2004) Yhteiskuntapolitiikka Vol. 69 No. 4 2004, s. 380-386.

Juvonen, T. *Normatiivisen hyvän harhat* (1997). Teoksessa Lehtonen, J. Nissinen, M. & Socada, M. (toim.) *Hetero-olettamuksesta moninaisuuteen*. Edita, Helsinki.

Juvonen, T. *Kurittomat kokemukset. Queer studies lesbotutkimuksen haasteena* (1993). Tiede & Edistys, Vol. 18 No. 4 1993, 277-283.

Jämsä, J. *Isä, joka on homo. Homouden, mieheyden ja vanhemmuuden puhetapoja* (2004). Teoksessa Aalto, I. ja Kolehmainen, J. (toim.) *Isäkirja*. Vastapaino, Tampere.

Kaskisaari, M. *Homoparisuhdekeskustelu - diskurssi ja performatiivi* (1997). Teoksessa Jokinen, E. (toim.) *Ruumiin siteet*. Vastapaino, Tampere.

Kaskisaari, M. *Parisuhteen rekisteröinti tunnustuksen performatiivina* (2003). Naistutkimus 16(2)2003, 2-17.

Kuosmanen, P. *Lesboäitiys – diskursiivisesti mahdoton positio modernissa sukupuolijärjestelmässä* (1996). Teoksessa Silius, H. ja Wrede, S. (toim.) *Moderskap och Reproduktion. Möjligheter och marginaler*. Institutet för kvinnoforskning vid Åbo Akademi, Turku.

Kuosmanen, P. *Äitien ja lesbojen arkipäivän tilanteita: performatiivis-diskursiivinen tarkastelu* (2000). Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, Helsinki.

Lahti, M. *Michel Foucault'n pesula* (1989). Lähikuva 2/1989, 16-23.

Lehr, V. *Queer Family Values. Debunking The Myth of The Nuclear Family* (1999). Temple University Press, Philadelphia.

Letherby, G. *Challenging Dominant Discourses: identity and change and the experience of 'infertility' and 'involuntary childlessness'* (2002). Journal of Gender Studies Vol. 11 No. 3, 2002.

Lupton, D. *Medicine as Culture. Illness, Disease and the Body in Western Societies* (1995). Sage, London.

Malin, M. *Made in Finland: infertility doctors' representations of children* (2002). Critical Public Health Vol. 12 No. 4, 2002.

Malin, M. *Good, Bad and Troublesome. Infertility Physicians' Perceptions of Women Patients* (2003). The European Journal of Women's Studies Vol. 10 No. 3, 2003.

- Malin, M. *Biovalta, toiseus ja naisten toimijuus hedelmöityshoidoissa* (2006). *Stakes, tutkimuksia* 156.
- Marshall, T.H. ja Bottomore, T. *Citizenship and social class* (1992). Pluto, London.
- Moi, T. *Appropriating Bourdieu: Feminist Theory and Pierre Bourdieu's Sociology of Culture* (1991). *New Literary History*, 1991, Vol. 22, 1017-1049.
- Moring, A. *Queer-lakia säätämässä? Hedelmöityshoitolakikeskustelu etsii perheen rajoja* (2005). *Naistutkimus* 2/2005, 52-57.
- Mustola, K. *Uudet lisääntymismenetelmät, lääketieteellistäminen ja rotuhygienian haamu* (2000). *Naistutkimus* 2/2000, 76-88.
- Nieminen, L. *Oikeus synnyttää anonymisti -lapsen oikeus saada tietää geneettinen alkuperänsä. Näkökulmia puolesta ja vastaan* (2005). *Naistutkimus* 3/2005, 4-18.
- Nätkin, R. *Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä* (2003). Teoksessa Forsberg, H. ja Nätkin, R. (toim.) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä*. Gaudeamus, Helsinki.
- Pulkkinen, T. *The Postmodern and Political Agency* (1996), Hakapaino Oy, Helsinki.
- Pulkkinen, T. *Sukupuolen genealogia eli ristiinpukeutuminen ja postmoderni filosofia* (1994). *Ajatus: Suomen filosofisen yhdistyksen vuosikirja* no. 50 (1994), 169-185.
- Pulkkinen, T. *Keinotekoista Seksiä? Luonto, luonnottomuus ja radikaali sukupuolipolitiikka* (1993). *Tiede & Edistys* 4/1993, 299-313.
- Rapp, R. *Testing Women, Testing the Fetus: The Social Impact of Amniocentesis in America* (1999). Routledge, New York.
- Reeves, J. *The deviant mother and child: the development of adoption as an instrument of social control* (1993). *Journal of Law and Society*, 20(4), pp. 412-426.
- Roseneil, S. *Postmoderneja seksuaalisuuden muutoksia: queer viitekehyksenä ja vaikutteena* (2000). *Naistutkimus* 2/2000, 28-42.
- Sorainen, A. *Rikoslain heteronormatiivisuus ja seksuaalinen lainsuojattomuus: saman sukupuolen välisen seksuaalisuuden säätely Suomen rikoslain historiassa* (2000). *Naistutkimus* 2/2000, 8-27.
- Sorainen, A. *Rikollisia sattumalta?: naisten keskinäistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit 1950-luvun Itä-Suomessa* (2005). Helsingin yliopisto, Yliopistopaino, Helsinki.
- Stormhoj, B. *Queering the Family: critical reflections on state-regulated heteronormativity in Scandinavian countries* (2003). Teoksessa Söderström, G. ja Magnusson, J. (toim.) *Farväl heteronormativitet*. Lambda Nordica Förlag, Stockholm.

Sulkunen, P. ja Törrönen J. *Arvot ja modaalisuus sosiaalisen todellisuuden rakentamisessa JA Puhujakuva: enonsiaation rakenteet* (1997a). Teoksessa Törrönen P. ja Sulkunen J. (toim.) *Semioottisen sosiologian näkökulmia*. Gaudeamus, Tampere.

Sulkunen, P. ja Törrönen, J. *The production of values: The concept of modality in textual discourse analysis* (1997b). *Semiotica*, 1997, Vol. 113 1/2, 43-69.

Tulipää, A. *Naisparin vanhemmuus: perheideologia ja perusoikeudet hedelmöityshoitoja koskevassa lakihankkeessa* (2005). *Oikeus*, 2005 34:2, 185-195.

Turner, B. S. *The erosion of citizenship* (2001). *British Journal of Sociology*, 2001 Vol. 52/2, 189-209.

Warner, M. *Introduction* (1993). Teoksessa Warner, M. (toim.) *Fear of the Queer Planet*. University of Minnesota Press, Minnesota.

Weeks, J., Heapy, B. ja Donovan, C. *Same Sex Intimacies: families of choice and other life experiments* (2001). Routledge, Lontoo.

Veijola, S. *Pelaajan ruumis, sekapeli modaalisena sopimuksena* (2004). Teoksessa Jokinen, E. Kaskisaari, M. ja Husso, M. (toim.) *Ruumis töihin! Käsite ja käytäntö*. Vastapaino, Tampere.

Young, I. M. *Justice and Politics of Difference* (1990). Princeton University Press, New Jersey.

Elektroniset lähteet:

Elävänä syntyneet sukupuolen ja äidin avioisuuden mukaan 1761-2005. Taulukko, Tilastokeskus. (viitattu 13.6.06) <http://www.stat.fi/til/synt/tau.html>

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta (HE 3/2006). Sähköisessä muodossa ks. eduskunnan asiakirja-arkisto <http://www.eduskunta.fi/>

Hedelmöityshoidot kuumentavat tunteita eduskunnassa. Yleisradion www-sivut, uutistaustat. (viitattu 10.3.06) <http://www.yle.fi/uutiset/taustat/linkitys/id28705.html>

Lapset ja rekisteröity parisuhde. Rekisteröityihin parisuhteisiin liittyviä erityiskysymyksiä selvittäneen toimikunnan mietintö. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2003:10. <http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/julkaisut/paosisallys221.htm>

Lapsiasiavaltuutetun lausunto 4.4.2006 Eduskunnan lakivaliokunnalle: HE 3/2006 vp Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta.

<http://www.lapsiasia.fi/Resource.phx/lapsiasia/ajankohtaista/kannanotot/hedelmhoitolaki.htm>

Oikeusministeriön www-sivut, säädöshankkeet. (viitattu 13.6.06)
www.om.fi/11895.htm

Perheet 2004, Väestö- ja tasa-arvotilastot, Tilastokeskus. (viitattu 3.2.06)
http://www.stat.fi/til/perh/2004/perh_2004_2005-05-13_tie_001.html

Sosiaali- ja terveysvaliokunnan lausunto StVL 14/2002 vp. (ks. eduskunnan asiakirja-arkisto)
<http://www.eduskunta.fi/>

Stakes, *Hedelmöityshoitotilastot 2004*. (viitattu 19.5.06)
http://www.stakes.info/files/pdf/Tilastotiedote2006/Tt06_06.pdf

Väestöliiton www-sivut, lapsettomuus. (viitattu 3.2.06)
www.vaestoliitto.fi/lapsettomuus/yleista_lapsettomuudesta/

Uutisartikkelit ja mielipidekirjoitukset Helsingin Sanomissa:

”Hedelmöityshoidot etenivät riittävästi eduskunnassa”
 HS 8. 4. 2006

”Hedelmöityshoidot sallittava kaikille”
 HS 7. 2. 2005

Hovatta, Outi: *”Hedelmöityshoitojen ikärajaksi 51 vuotta”* (puheenvuoro Sunnuntaidebattipalstalla)
 HS 4. 12. 2005

”Hyväksymme erilaiset perhemuodot”
 HS 22. 9. 2005

”Laki uhkaa heikentää isyyttä”
 HS 4. 3. 2005

”Lapsen etu ei toteudu syrjimällä vanhempia”
 HS 29. 1. 2006

”Naispareille ja sinkuille ei Helsingissä riitä aikoja hedelmöityshoitoihin”
 HS 3. 3. 2005

Tala, Jyrki: *"Poliittinen johto selkeämmin vastuuseen lakien laadusta"* (kirjoitus Vieraskynä-palstalla)
HS 23.9.2006

"Vanhemmuuksista keskusteltava rohkeasti"
HS 26. 9. 2005